

ULUSLARARASI EŐİTLİK POLİTİKASI DERGİSİ

ISSN: 2792-0895

Cilt/Volume: 2 – Sayı/Issue: 2

Aralık/December – 2022

(<https://www.esitlikvekapsayicilikagi.org/>)

***Uluslararası EŐitlik Politikaları dergisi ‘‘Küresel EŐitlik ve Kapsayıcılık Ağı Derneği’’
tarafından yayınlanan akademik bir dergidir***

<https://www.esitlikvekapsayicilikagi.org/uluslararasi-esitlik-politikalari-dergisi/>

Baş Editörler

Ayőe KAŐIKIRIK

Güney Ferhat BATI

Editör Kurulu

- Hüseyin YELTİN
- Aylin LÖLE
- Mortaza CHAYCHİ SEMSARİ

Yayın ve Danıőma Kurulu

- Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Prof. Dr. Halim KAZAN – İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. İsmail ŞAHİN – Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
- Prof. Dr. Fahri ERENEL - İstanbul İstinye Üniversitesi
- Prof. Dr. Veysel BOZKURT – İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Himmet KARADAL – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Prof. Dr. Serkan DİLEK – Kastamonu Üniversitesi
- Prof. Dr. Erol KUTLU - Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Süha ATATÜRE – İstanbul Gedik Üniversitesi
- Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR – Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
- Prof. Dr. Hasret ÇOMAK – İstanbul Kent Üniversitesi
- Prof. Dr. Cüneyt YÜKSEL – İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Őaban Halis ÇALIŐ – Konya Selçuk Üniversitesi
- Prof. Dr. Nezir AKYEŐİLMEN – Konya Selçuk Üniversitesi
- Prof. Dr. Aysel ERCİŐ – Atatürk Üniversitesi
- Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA – Kocaeli Üniversitesi
- Prof. Dr. Kamuran REÇBER – Bursa Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet YÜCE – Bursa Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA – Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Muhittin ATAMAN – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali AKDEMİR – İstanbul Arel Üniversitesi
- Prof. Dr. Cenap ÇAKMAK – Anadolu Üniversitesi

- Prof. Dr. Sedat AYBAR – İstanbul Aydın Üniversitesi
- Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL – Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi
- Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER – Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER – İstanbul Arel Üniversitesi
- Prof. Dr. Neziha MUSAOĞLU – İstanbul Gelişim Üniversitesi
- Prof. Dr. Tarık OĞUZLU – İstanbul Aydın Üniversitesi
- Prof. Dr. Bouaicha Boughoufala – Ammar Selici Üniversitesi
- Prof. Dr. Faik ÇELİK – Kocaeli Üniversitesi
- Prof. Dr. Harun YAKIŞIK - Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali AYATA - Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
- Prof. Dr. Fatih KIRIŞIK - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Prof. Dr. Mohamed BELKHIRA - Hassiba Benbouali Üniversitesi
- Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU - Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Halit Burç AKA – Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
- Doç. Dr. Hakkı Hakan ERKİNER – Marmara Üniversitesi
- Doç. Dr. Ramazan DURGUT – İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa
- Doç. Dr. Mehmet Emin ERENDOR – A. Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
- Doç. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ – Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Doç. Dr. Cemile ŞAHİN – Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
- Doç. Dr. Deniz TANSİ – İstanbul Yeditepe Üniversitesi
- Doç. Dr. Ozan ÖRMECİ – İstanbul Kent Üniversitesi
- Doç. Dr. Bora YILDIZ – İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Ali HÜSEYİNOĞLU – Trakya Üniversitesi
- Doç. Dr. Faruk KALAY – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Doç. Dr. Erdal ŞEN – Fenerbahçe Üniversitesi
- Doç. Dr. Fethi DEMİR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Doç. Dr. Abdullah OĞRAK – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Doç. Dr. Yusuf ÇINAR – Bitlis Eren Üniversitesi
- Doç. Dr. Gökhan AYDIN – İstanbul Medipol Üniversitesi
- Doç. Dr. Pelin Pınar GİRİTLİOĞLU – İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Sevim BUDAK – İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Nihan YILDIRIM – İstanbul Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Bahar YENİGÜL – Gazi Üniversitesi

- Doç. Dr. Hüdayi SAYIN – İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
- Doç. Dr. Ali Burak DARICILI – Bursa Teknik Üniversitesi
- Doç. Dr. Hanefi YAZICI – Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Seda YURTCANLI DUYSMAZ – İstanbul Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Kağan SUSUZ – Gaziantep Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Aylin LÖLE – Yeditepe Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ferhat UĞURLU – İskenderun Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Sina KISACIK -Kıbrıs İlim Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Samet YILMAZ – Bursa Uludağ Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Vedat SÖNMEZ – Şırnak Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL – Şırnak Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Dudu Banu ÇAKIR – İstanbul Aydın Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Abdulmuttalip PİLATİN – Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Tural VELİZEDE – Batı Kaspi Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Anwar Sekiou – Belhadj Bouchaib Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Amina Mustafa Della – Chlif Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ece ERBUĞ - İstanbul Gedik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Nuran Halise BELET - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Recep ŞEHİTOĞLU – Gaziantep Üniversitesi
- Dr. Ayhan KOÇ – İstanbul Üniversitesi
- Dr. Derya ALTUN - Ege Üniversitesi
- Dr. Ece ÖZTAN - Marmara Üniversitesi

Sayının Hakemleri/Referee Board

- Prof. Dr. İsmail ŞAHİN – Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
- Prof. Dr. Nezir AKYEŐİLMEN – Selçuk Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER – İstanbul Arel Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali AYATA – Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
- Prof. Dr. Mahmut GÜLER – Trakya Üniversitesi
- Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU – Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER – Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Dr. Öğretim Üyesi Eser GEMİCİ – Anadolu Üniversitesi
- Öğretim Görevlisi Ercan TUTAR – İstanbul Kent Üniversitesi

İçindekiler/Contents

Jenerik

1-6

Arzu ULUSOY

Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık ve Kantçı Barış: Brexit ve Ukrayna'daki Savaş Üzerinden Bir Analiz

7-29

Beyza ÇELEBİ & Kemal KAYA

Sürdürülebilir Yaşam İçin Geleceği Kurtarmak: Türkiye'de Yerel İklim Değişikliği Politikası

30-48

Hüsamettin İNAÇ & Fazel AHMED

Afganistan Siyasetine Askeri Müdahalenin İç ve Dış Faktörleri

49-75

Melek TOPRAK & Doğukan ÖZEL & Sibel ÇALIŞKAN

Yapay Zeka Kullanımı ve İnsan Kaynakları Yönetimi

76-103

KARŞILIKLI EKONOMİK BAĞIMLILIK VE KANTÇI BARIŞ: BREXİT VE UKRAYNA'DAKİ SAVAŞ ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Arzu ULUSOY*

Geliş Tarihi: 03/06/2022

Kabul Tarihi: 25/07/2022

Özet

Avrupa Projesi, Kantçı “ebedi barış” ideallerine dayalı olarak oluşturulmuş ve yıllar içinde derinleşerek, ekonomik entegrasyonun barışın kalıcılığını sağlamasının en başarılı modeli olarak kabul edilmiştir. Brexit tecrübesi ekonomik entegrasyon süreci ve artan karşılıklı ekonomik bağımlılığın barışın bir belirleyicisi olup olmadığı konularında şüphe yaratmıştır. 2022'nin ilk yarıyılı ise Ukrayna'daki savaş ile AB'nin Avrupa'da barışı koruma konusundaki etkisizliğine şahit olmaktadır. Bu çalışma, Avrupa Projesi'nin geleceği için bazı dersler çıkarmak amacıyla, Brexit'i doğuran nedenleri üç teorik aksiyom çerçevesinde incelemektedir. Çalışma, Brexit'in Avrupa'da barışa inancı direk zedelemese de, projenin devamı için kuşklar yarattığını ve Avrupa'daki ayrılıkçı hareketlere güç kazandırdığını ifade ederken, AB'nin, Avrupa projesinin başarısı için sadece ekonomik ve yasama yoluyla entegrasyona güvenemeyeceğini göstermektedir. Kalıcı barışı bu temelin üstünde daha sağlam yükseltebilmek için AB'nin stratejik egemenliğin farklı boyutlarını birleştiren daha geniş bir entegrasyon perspektifine ihtiyaç duyduğunun altını çizmektedir. İş birliği ve “ebedi barış” için meşru siyasi entegrasyon odaklı kolektif kimlik oluşturmaya daha fazla vurgu yapılması gerektiğini belirtirken, AB'nin göç, güvenlik ve enerji le ilgili sorunları nasıl ele aldığı hem üye ülkeler hem de vatandaşları açısından önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca Ukrayna'daki savaşın bildiğimiz anlamıyla Brexit'i sonlandırdığını, bu süreçte taraflar arasında oluşan aşırı güvensizliğe rağmen özellikle güvenlik ve enerji alanlarında, ‘ötekilere karşı’ Avrupa'yı koruma motivasyonu ile yeni bir iş birliği sürecini zorunlu kılacağını öngörmektedir. Bu açıdan, Ukrayna'daki savaşının, Brexit'in güçlendirdiği ayrılıkçı söylemleri tersine çevirecek bir akım yaratarak Avrupa Projesi'nde daha güçlü entegrasyon dalgası yaratabilecek bir potansiyele sahip olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Projesi, Avrupa Kimliği, Kantçı Barış, Brexit, Ekonomik Entegrasyon, Ukrayna Savaşı

**MUTUAL ECONOMIC DEPENDENCE AND KANTIAN PEACE: AN ANALYSIS ON
BREXIT AND THE WAR IN UKRAINE**

Abstract

The European Project was created based on the Kantian ideals of "perpetual peace" and has deepened over the years and has been accepted as the most successful model of economic integration to ensure the permanence of peace. The Brexit experience has created doubts about the economic integration process and whether increasing economic interdependence is a determinant of peace. The first half of 2022, on the other hand, is witnessing the war in Ukraine and the ineffectiveness of the EU in maintaining peace in Europe. This study examines the causes of Brexit within the framework of three theoretical maxims in order to draw some lessons for the future of the European Project. The study shows that the EU cannot rely solely on economic and legislative integration for the success of the project while expressing that although Brexit does not directly damage the belief in peace in Europe, it creates doubts for the continuation of the project and strengthens the separatist movements in Europe. It underlines the need for a broader integration perspective that combines the different dimensions of European strategic sovereignty in order to build lasting peace on its economic foundations. It states that more emphasis should be placed on creating a collective identity with a focus on legitimate political integration for cooperation and "perpetual peace". It reveals the importance of how the EU handles migration, security and energy-related issues, both for its member states and for their citizens. It also predicts that the war in Ukraine has ended Brexit as we know it, and that despite the extreme distrust between the parties in this process, it will necessitate a new cooperation process with the motivation to protect Europe 'against the others', especially in the fields of security and energy. In this respect, it indicates that the war in Ukraine has the potential to create a stronger integration wave in the European Project that will reverse the separatist rhetoric strengthened by Brexit.

Keywords: European Project and Identity, Kantian Peace, Brexit, Economic Integration, Ukraine War

Giriş

Kant'ın "ebedibarış"ının liberal idealist ve neo-liberal paradigmların temelini oluşturduğu yaygın olarak kabul edilmektedir (Doyle, 1986; Beitz, 1999; Gartzke, Li ve Boehmer, 2001; Levy, 2003; Larant, 2005; Scharpf, 2009; Cohn, 2012; Haygood, 2015; Yanık, 2015; Gülboy, 2017; Morelli ve Sonno, 2017; Nardini ve Dempsey, 2017). Kant'a göre ekonomik bağımlılık barışın sağlanabilmesinde cumhuriyetçi anayasa ile bundan kaynaklanan benzer değerler gibi önemli bir gerekliliktir. Kant'ın tespitine dayanarak, uluslararası ekonomik ilişkilerin ve bağların güçlendirilmesi, liberal teoride sürekli barışın gerekli ve vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu çerçevede, Avrupa Projesi, Kantçı "ebedi barış" ideallerinin ve ahlak temelli bir toplumun "kategorik zorunlulukları"nın en somut örneği olarak görülmüştür (Larant, 2005; Morelli ve Sonno, 2017). Bu ideallere dayalı olarak, Avrupa entegrasyonu yıllar içinde derinleşerek, evrensel bir kanunlar mekanizmasına karşılıklı ve gönüllü teslimiyet ve uzun vadeli sürdürülebilir bir barışa ahlaki bir bağlılık tarafından yönlendirilen bir ulus devletler federasyonunun temel taşı haline gelmiştir (Haygood, 2015; Fabbrini, 2022).

Bununla birlikte, Avro Bölgesi'ndeki borç krizlerinden kaynaklanan ekonomik istikrarsızlıklar, Schengen Bölgesi'ndeki sorunlar ve Brexit ile gündemi etkisi altına alan ve etkileri halen süren siyasihuzursuzluklar, entegrasyon projesinin geleceği için büyük zorlukları beraberinde getirmiştir. Kuruluşundan itibaren Kant'ın ekonomi üzerinden barışın geliştirilmesi tezine paralel bir şekilde gelişen Avrupa entegrasyon projesi sekteye uğramış görünmektedir. Özellikle, Brexit kararı ve devamında yaşanan uygulama süreci ekonomik karşılıklı bağımlılığın barışın bir belirleyicisi mi yoksa kendi kendini yok eden bir süreç mi olduğu konusundaki şüpheleri arttırmıştır (Rosamond, 2016). Bu durum özellikle üye devletler arasındaki kişi başına düşen reel gelir eşitsizliğinin zamanla azalmadığı veya ekonomik krizlerle yeniden tetiklendiği durumlarda kendini göstermektedir. Bu durum, Wolff ve Piquet (2022)'nin ifade ettiği gibi 'Brexit'in Avrupa Projesi ve Avrupalılaştırma sürecinin sonu olup olmadığı sorusunu akademik çalışmaların gündemine yerleştirmiştir'.

Gerçekten de, Avrupa ve dünya '1930 Büyük Burhan'ının idealizme ve 'Kantçı Barış' sürecine olan inancı zedelediği gibi, Brexit de Avrupa Projesi'nin devamına olan inancı azaltacak mı? Yoksa bugün Avrupa'daki ayrılıkçı hareketler için bir örnek teşkil eden Brexiti gündeme getiren olaylar zincirinin tek suçlusu ekonomik kriz değil mi? Brexit Avrupa Birliği'ndeki iç kriz faktörlerinden sadece biri olarak mı, yoksa Avrupa Projesi için derin varoluşsal sıkıntılarının habercisi olarak mı görülmeli?' diye sorgularken, 2022'nin ilk yarıyılı Ukrayna'daki savaş ile AB'nin Avrupa'da barışı tesis etme ve koruma konusundaki etkisizliğine şahit olmaktadır. Bu

arka plan ve uzun yıllar sonra Avrupa’da yaşanan sıcak savaş,ekonomik entegrasyonun sosyal uyum ve barışın sürdürülebilirliğini sağlamadaki rolünü tekrar gündeme getirmektedir.Hem üniversiteler hem akademisyenler hem de konularında uzman köşe yazarları bu iki gündemi birleştiren çevrimiçi seminerler ve görüş bildirileri ile konuya ışık tutmaya başlamıştır (Biedermann, 2022; Fabbrini, 2022; Shrimley, 2022; Ondarza ve Overhaus, 2022; Welfens, 2022; Wunderlich, 2022). Bu ön çalışmalar, bu gündemleri birleştiren yeni akademik çalışmalara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Bu bağlamda, bu çalışma, Avrupa Projesi'nin geleceği için bazı dersler çıkarmak amacıyla, Brexit'i doğuran nedenleri üç farklı teorik aksiyom ışığında incelemektedir:

- Ekonomik kriz veya zorluklar entegrasyon sürecini geriye götürür;
- Entegrasyon, siyasi bir süreçten ziyade kanun yapma yoluyla sağlandığında, istikrarsız barış zeminleri yaratma eğilimi gösterir;
- Karşılıklı ekonomik bağımlılık müdahil milletler arasında köklü bir misafirperverlik olmadan barışı getiremez veya sürdürülemez.

Çalışmanın ilk bölümünde Kant’ın “ebedi barış” teorisi ile ekonomik entegrasyon teorisi arasındaki ilişki AB üzerinden açıklanmış ve Brexit örneği çerçevesinde ekonomik entegrasyonun kırılabilir yapısı sergilenmiştir. İkinci bölüm yasama yoluyla entegrasyon ve barışın sağlanması konusuna odaklanarak, Avrupa entegrasyonunun asimetrik yapısını ve yol açtığı meşruiyet sorununu ele almıştır. Üçüncübölümbarış ve kimlik alanlarına yoğunlaşmış ve barışı sağlamada yaşanan ortak kimlik ve inanç sorunsalı ışığında Avrupa’nın Kantçı Paradoksunu ortaya koymuştur. Bu noktaya kadar ki analiz, Brexit sürecinin yukarıda belirtilen aksiyomlarla ne derece örtüştüğünü değerlendirerek, AB’nin uygulamada teorik kökenlerinden ne kadar uzaklaştığının anlaşılmasına imkân sağlamıştır. Aynı zamanda, ekonomik, siyasi ve toplumsal entegrasyon farklı zamanlı ya da farklı hızla gelişiminin sosyal uyum ve barışın sürdürülebilirliği açısından önemini vurgulamıştır. Dördüncü ve son bölüm Ukrayna’daki savaş konusunda bir parantez açarak, savaşa hazırlıksız yakalan Avrupa’nın Brexiti tersine çeviren bir akımla beklenmeyen bir ikinci şansa sahip olabileceğinin altını çizmektedir.

1. Barış ve Ekonomik Entegrasyon

1.1. Kant’ın Ebedi Barışı ve Avrupa Birliği

1.1.1. Teorik Çerçeve: Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık ve Barış

Kant'ın cumhuriyetçi anayasası ebedi barışın tesisinin üç koldan (normlar, kurumlar ve ekonomik bağımlılık) gerçekleşeceğini savunur (Yanık, 2015). Kant (1795: 125) "...ticaret ruhunun savaşla bir arada var olamayacağını ve er ya da geç bu ruhun her halka hâkim olacağını" ve "finansal gücün, ulusları asil barış davasını (ahlaki nedenlerle olmasa da) sürdürmeye zorlamada en güvenilir dayanak olabileceğini" belirtmektedir. Ona göre barışa giden gelişme sürecinde ticari ilişkiler toplumları birbirine yaklaştıran ve onların birbirlerini barışçıl bir yolla tanımasını kolaylaştıran bir rol üstlenmektedir: bir başka deyişle uluslararası ticaretle barış arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Temellerini bu şekilde Kant'ın attığı ekonomik karşılıklı bağımlılık ve barış arasındaki ilişki hem ekonomi hem siyaset biliminde hem de uluslararası ilişkiler disiplininde detaylı olarak tartışılmıştır.

Adam Smith'ten ilham alan Richard Cobden, Kant'ın ekonomik bağımlılık anlayışını detaylandırarak ticari liberalizmin temellerini atmıştır (Yanık, 2015). Savaşları devletlerin merkantilist politikaları ile ilişkilendiren Cobden, serbest ticaretin hem ekonomik karşılıklı bağları arttırarak hem de insanların ve toplumların birbirlerine karşı önyargılarını ortadan kaldırarak savaşları önleyeceğini ifade etmektedir. Angell (1912 aktaran Yanık 2015) ise sanayileşmiş ülkeler arasında oluşan karşılıklı ekonomik bağımlılığın savaşları akılcılıktan uzaklaştırdığını belirtmektedir. Bu temeller üzerinde gelişen liberal iktisat teorisi, ürettiği bu ticari ve ekonomik bağ ruhunun, her bir ulus devleti, diğerinin onları kırmasına yol açacak politikalardan kaçınmaya teşvik ettiği prensibini esas almaktadır. Benzer şekilde, uluslararası pazarın zor üretim ve dağıtım kararlarını doğrudan devlet politikası alanından kaldırmasını liberal barışın bir başka kaynağı olarak görmektedir.

Kant'ın felsefesinin önemli bir parçası olan ekonomik bağımlılık daha ileri dönemlerde ortaya çıkan küreselleşme akımlarına da öncü olmuştur (Yeşilçayır, 2019). İkinci dünya savaşı sonrasında yapılan çalışmalar 'yeni toplu kimlikler' ve 'değişen sadakat' gibi katkılarla daha güçlü iş birliklerinin sağlanmasının koşullarını belirlemeye başlamıştır (Yanık, 2015). Özellikle 70'leri takiben ekonomik ilişkilere ve iş birliklerine yapılan vurgular artmıştır. Nye ve Keohane (1972, 1976) 'karmaşık karşılıklı bağımlılık' kavramında ekonomik bağımlılığı da içeren küreselleşmeyle gelişen daha kapsamlı bir iş birliği ilişkisinin temellerini atmıştır. Entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık arasındaki doğrudan bağlantıyı vurgulayan çalışmalarında Nye and Keohane, bu olgular arasında süreklilik arz eden bir ilişki kurmanın zor olması dolayısıyla karşılıklı bağımlılığın tek başına barışı sürekli kılmada yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Bu

nokta da Waltz karşılıklı bağımlılığa eleştirel yaklaşmış ve dış politikaların belirlenmesinde ikincil olarak konumlandırmıştır (Gürkaynak, 2009).

1980’lerde gündem ‘seçim’ kavramını da içine alacak şekilde genişlemiş ve Kant’ın düşünceleri üzerine inşa edilen ‘demokratik barış anlaşmaları’ ticari ve cumhuriyetçi kuramları bir araya getirmiştir (Doyle, 1986; Rosecrance, 1986). Aynı zamanda ‘küreselleşme’ çerçevesinde uluslararası entegrasyon ve işbirliğinde ekonomik boyut yeniden ön plana çıkmıştır (Gürkaynak, 2009). Bu noktada, Nye and Keohane ekonomik küreselliği kendi küresellik tanımlarının dört temel boyutundan biri olarak belirtmiştir. Barbieri (1996) tam da bu dönemde yeniden eleştirel bir yaklaşımla, ekonomik karşılıklı bağımlılığın aslında daha çok uluslararası çatışmaların da kaynağı olduğunu gündeme getirmiştir. 2000’lerde ise Gartzke, Li ve Boehmer ticaret ve sermaye hareketleri bazlı ekonomik bağımlılığın arasındaki farka dikkat çekerek, sermaye hareketliliğinin barış için daha zayıf bir zemin olduğunu ifade etmiştir.

Sonraki on beş yılda ise Mousseau (2003) ticari bağlarla kurulan ilişkilerin barış için sağlam bir zemin olması ile gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. Ona göre ekonomik bağımlılık ancak belirli bir ekonomik gelişmişlik düzeyinin üzerinde sürdürülebilir barış için bir dayanak olabilir. Mousseau aynı zamanda bireylerin birbirine ve hukukun üstünlüğüne saygı duyduğu kontrat tabanlı ekonomik sistemlerin varlığının gerekliliğinin altını çizmektedir. Benzer şekilde, Huang ve Throsby (2011) daha fazla barışın artan kişi başına düşen gelir, daha yüksek büyüme oranları, daha düşük işsizlik oranları, daha eşit bir gelir dağılımı ve diğer ülkelerle daha fazla ekonomik ilişki ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Copeland (2015 aktaran Morelli ve Sonno, 2017) ise gelecekteki ticaret ve yatırımlara ilişkin olumlu bir görünümün savaşa gitme ihtimalini azalttığının altını çizmektedir. Ek olarak, ekonomik karşılıklı bağımlılığın kurumlar ve piyasalar işbirliğine bağlılık ve güven oluşturduğunda barışın sağlanmasında olumlu bir rol oynadığını belirtmektedir.

1.1.2. AB Perspektifi: Yetersiz Dayanak, Kaygan Zemin?

AB Kant’ın serbest piyasayı barışın temel bir aracı olarak gören bakış açısı çerçevesinde şekillendirilmiştir (Kleingeld, 2006; aktaran Nardini ve Dempsey, 2017). Schuman Bildirgesi (1950) Avrupa’nın “...ancak gerçek bir dayanışma yaratan somut eylemlerle ve ekonomik kalkınma için ortak temellerin kurulmasıyla inşa edilebileceğini” ifade etmektedir. Kopenhag Kriterleri de “AB’ye katılmak isteyen herhangi bir ülkenin sadece piyasa ekonomisinde etkin bir şekilde işlev görmesi değil, aynı zamanda demokrasi ve insan haklarını da güvence altına alması

gerektiğini” belirtmektedir. Ancak bugün, üye ülkeler siyasi ve ekonomik iş birliğinin önemini tartışırken AB belirsiz bir gelecekle karşı karşıya görünmektedir.

Cohn(2012) Avrupa devletlerinde yaşanan borç krizlerinin hem AB genelinde hem de özellikle AVRO Bölgesi için ciddi sorunlara yol açtığını belirtmektedir. Ayrıca, AB entegrasyonunun hem derinleşmesi hem de genişlemesinin bu krizlerle derinden sarsıldığını ve krizlerin üye ülkeler arasındaki bölünmeleri genişlettiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Fabbrini(2022) tek para biriminin sürdürülebilirliğini sorgulayan AVRO krizine dikkat çekerken, Nardini ve Dempsey (2017) son on yıldaki ekonomik krizlerin korumacılığın güçlenmesine ve ticaret anlaşmalarının ayrışmasına yol açtığının altını çizmektedir.

Scharpf (2009) ise çarpıcı bir şekilde, tarihin tekerrür edip etmediğini sorgularken, 1930'ların Büyük Buhranının Ortodoks Liberalizmin ideolojik hegemonyasını sona erdirmesi gibi, 2008 finansal krizinin neo-liberalizmi sonlandırabileceğini tahmin etmektedir. Benzer bir öngörü ile Hadjimichalis (2021) 1930'lu yıllarda başka bir ekonomik krizi finansal çöküş ve otoriter yönetişimin yol açtığı artan eşitsizlik ve dışlanmanın sonuçlarına dikkat çekerek, Avrupa'nın uyanma vaktinin geldiğini vurgulamaktadır. Bu tahminler, liberal paradigma tarafından desteklenen ekonomik karşılıklı bağımlılık ve entegrasyonun, sosyal uyum ve barışın sürdürülebilir bir belirleyicisi olup olamayacağı sorusuna yol açmaktadır. Brexit tecrübesi bize bu soruya daha detaylı bakma fırsatı sunmaktadır.

1.2. Brexit Sürecinin Gündeme Getirdiği Sorular

Brexit öncesinde AB'nin en büyük ekonomilerden biri olan Birleşik Krallık, 2016 itibarıyla AB GSYİH'sının %16'sını oluşturan 2,6 trilyon dolarlık ekonomisiyle AB'nin lider ekonomisi Almanya'yı ikinci sırada izlemekteydi. AB ortalamasının (35,6 bin dolar) üzerinde bir kişi başına düşen gelir (40 bin dolar) düzeyine sahip olduğu gibi, Fransa ve Almanya'dan sonra AB bütçesine en yüksek net pozitif katkı sağlayan 10 üye ülkeden biri durumundaydı (Eurostat, 2017). Bu çerçevede, HM Hazinesi (2016) referandum öncesinde Birleşik Krallık ve Avrupa arasındaki güçlü ticari karşılıklı bağımlılık göz önüne alındığında, Brexit'i ülkeyi resesyona itme ve işsizlikte keskin bir artışa yol açma potansiyeline sahip "derin bir şok" olarak nitelendirmiştir. Buna rağmen “ayrıl, kontrolü ele al” sloganını kullanan Ayrıl Kampanyası, referandum oylarının %51,9'unu elde ederek başarılı olmuştur (Dorling, 2016). Sonrasındaki müzakere süreci de Birleşik Krallığın genel açıklık derecesini iyileştirebilecek veya kötüleştiremeyecek bir anlaşma üretmek amacıyla yürütülmüştür.

Bu durum göz önüne alındığında, Birleşik Krallık referandumunu harekete geçiren ve AB'ye entegrasyonunu tersine çeviren nedir sorusu siyasal ve sosyal tartışmaların gündemine oturmuştur. Neden kurumlarının gücü, toplumunun hoşgörüsü, dışa dönük ve ölçülü dış politikası ile tanınan bir ülke tek taraflı olarak AB'den çekilme kararı almıştır (Arnorsson ve Zoega, 2016)? Birleşik Krallık ve AB arasındaki avantajlı ekonomik entegrasyon neden bu ülkeyi barış sürecindeki rolünü oynamaya devam etmeye sevk etmeye yetmemiştir?

Taylor (2017) bu sürecin Birleşik Krallık devlet ve toplumunu derinden etkileyen birçok ekonomik, sosyokültürel ve politik dinamiğin sonucunda gündeme geldiğini ifade etmektedir. Brexit referandumunun Birleşik Krallık'ta Mayıs 2015 seçimlerine yol açan iç siyasi taleplere bir yanıt olarak gündeme geldiği açıktır. Seçime giden süreçte iç siyasi söylem, kemer sıkma politikalarının, düşük büyüme oranlarının, sanayisizleşmenin, artan mali yüklerin, artan eşitsizliğin ve göçün körüklediği popülist korkular ve 'İngiliz istisnai özellikleri' tarafından şekillendirilmiştir (Wolff ve Piquet, 2022). Bu durum Mousseau (2003) ve Huang ve Thorsby (2011)'in gelir düzeyi ve yakınsaması ile barışın sürdürülebilirliği arasında kurduğu ilişkiyi doğrular niteliktedir.

Özellikle, küresel ekonomik sorunlar ve Avrupa borç krizi, daha yoksul AB ülkelerinden gelen işgücü göçünün işsizlik sorunlarına yol açtığına ve Birleşik Krallık'taki sosyal refah sistemi üzerinde baskı oluşturduğuna dair güçlü popülist korkular referandum sürecini etkilemiş ve pek de beklenmeyen bir sonucu doğurmuştur. Bu söylemler ve onlar çerçevesinde yürütülen Ayrıl Kampanyası, ülke genelinde AB'nin bir ideal ya da çözümden çok, en derin sorunların bir parçası olarak görülmesine yol açmıştır (Rosamond, 2016). Sonuç olarak, Brexit, Nardini ve Dempsey (2017)'in deyişiyle uluslar-üstü egemenlik pahasına yenilenen bireysel egemenlik çağrılarına yol açarak, bölünmüşlüğü en bariz örneği haline gelmiştir. Her ne kadar Wolff ve Piquet (2022)'nin belirttiği gibi Brexit sonrası süreç pratikte farkı ve karmaşık yörüngeler ve patikalar izliyor olsa da bu algı Avrupa Projesi tarihine damgasını vurmuştur.

1.3. Ekonomik Entegrasyonun Kırılgan Yapısı

Yukarıda açıklanan bu süreç, ekonomik entegrasyonun doğası gereği gerçekten çok kırılgan, ekonomik büyümenin devamlılığına ve üye devletler arasında zaman içinde kişi başına düşen reel gelirin ve toplumsal refah düzeyinin yakınsamasına bağlı olduğuna işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, AB'de uzun süreli uyum politikalarına rağmen özellikle yeni üye devletlerin büyüme hızının Batı Ekonomileri ile karşılaştırıldığında kişi başına düşen GSYİH farkını daraltmakta yetersiz kaldığı görülmektedir (Borsi ve Metiu, 2015).

Bu bağlamda, Dorling (2016) Birleşik Krallık'ta sağlık sistemindeki kötüleşmelerin ve yaşam standartlarındaki düşüşün altında yatan asıl sebebin, kemer sıkma politikalarına eşlik eden artan ekonomik eşitsizlik ve kamu harcamalarındaki kesintiler olduğunu belirtmektedir. Arnorsson ve Zoega (2016) ise ayrı kampının en güçlü olduğu bölgelerin, imalatta sanayi devrimi sırasında gelişen ancak 20. yüzyılın sonunda küreselleşme nedeniyle gerileyen bölgeler olduğunu göstermektedir. Brexit oylamasının bir analizini yaptıkları çalışmalarında, kişi başına düşen GSYİH'nın düşük, düşük eğitim düzeyinin yaygın, nüfusun büyük bir oranının 65 yaşın üzerinde olduğu ve güçlü bir net göçe maruz kalan bölgelerin AB konusunda daha kaygılı olduğunu göstermişlerdir. McCann ve Ortega-Argiles(2021)oylamadaki coğrafi bölünmelerin mekânsal ekonomik eşitsizlikleri yakından yansıttığını vurgulamaktadır. Bu kaygıların temelinde ise AB'nin genişlemesinin çok ileri gittiğine olan inanç ve göçmenlere karşı duyulan şüphe ağırlıklı temalar olarak ortaya çıkmaktadır. Morgan (2017) de Birleşik Krallık halkının politikacılara duyduğu hoşnutsuzluğun kamu hizmetleri, ücretler ve gelir düzeyi, nüfus artışı ve kültürel değişim üzerindeki baskılar ve kalitedeki düşme ile ilgili olduğunu belirterek Arnorsson ve Zoega'nın bulgularını desteklemektedir.

Streeck (2014; aktaran Rosamond, 2016) yukarıda özetlenen durumu piyasanın tahsis mantığının ve temsili demokrasinin doğal dostlar olmadığını belirterek açıklamaktadır. McCann ve Ortega-Argiles (2021) yerel toplumların küçümsendiğini, yeterince temsil edilmediğini ve ihtiyaçlarının yeterince önceliklendirilmediğini ve kaynak sağlanmadığını hissettiği durumlarda bir 'hoşnutsuzluk coğrafyasının' oluşabileceğini ifade etmektedir. Cohn (2012) ise AB'nin son genişlemesinin "Avrupa'da komünizmin başarısızlığının AB'de yarattığı bir baskı" sonucu oluştuğu, yani politik olarak motive edildiği göz önüne alındığında, bu durumun ekonomistler için sürpriz olmaması gerektiğine dikkat çekmektedir.

1.4. Genel Değerlendirme; Aksiyom 1

Görüldüğü gibi, Orta ve Doğu Avrupa genişlemelerinde yer alan çok sayıda devlet ve bunların düşük ekonomik kalkınma seviyeleri, "tek bir çerçeve içinde kapsanması daha da zor" olan çıkar farklılıklarınayol açmıştır. Bu durum, bütün bu değerlendirmeler çerçevesinde, iki (ya da çok) vitesli Avrupa'da, güçlü üye ülkeler tarafından daha zayıf ve küçük üye ülkeler pahasına dikte edilen zorunlu kemer sıkma politikalarının ve siyasi genişleme kararlarının, bölünme sürecini derinleştirmiş olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Welfens (2022)'in Ukrayna'daki savaşının etkilerini ele alan çalışmasında "Batı Balkanlar'da da hızlandırılmış AB genişlemelerinin,

yapısal ekonomik farklılığını arttıracacağı için bir süre için AB'deki ekonomik ve siyasi istikrarı baltalama riski bulunduğunu” belirtmesi aynı noktaya parmak basmaktadır.

Literatürdeki bu analizler, ekonomik kriz veya zorlukların entegrasyon sürecini geriye götürdüğü prensibini desteklemekte ve ekonomik entegrasyonun barışın sürdürülebilir bir belirleyicisi olarak çalışması için bazı ön koşulların mevcut olması gerektiğini göstermektedir. Örneğin, Hayek (1939; aktaran Scharpf, 2009) Avrupa entegrasyonunu öngördüğünde, siyasi entegrasyonun ekonomik entegrasyondan önce geleceğini, ardından güçlü bir federal hükümetin ortak bir pazar yaratacağını ve politikaları merkezileştireceğini varsaymıştır. Nardini ve Dempsey (2017) AB'nin liberal ilkeler üzerine kurulmasına rağmen, sınırlar ve kimlik konularındaki tartışmaların teşvikiyle, üye ülkelerde realist stratejilere dayalı ulusal söylemlerin daha yaygın hale geldiğinin altını çizmektedir. Bu son gözlem, Wendt (2003)'in anarşinin sistemin düzenleyici ilkesi olduğu ve kolektif kimliğe ulaşılan kadar entegrasyon sürecinin istikrarsız gelişim aşamalarından geçeceği argümanı ile da uyumludur. Bu nedenle Brexit'in sınırlandırılmış bir olay olarak değil, bir süreç olarak görülmesi önemlidir (Wolff ve Piquet, 2022).

2. Yasama Yoluyla Entegrasyon ve Barış

2.1. Avrupa Entegrasyonunun Asimetrik Yapısı

Kant'ın vizyonu, hukuki bir dünya topluluğunu oluşturan bireysel siyasi toplulukların yasal olarak bir arada yaşamasını teşvik eden bir mekanizma çağrısında bulunmaktadır. Ona göre barışı sürekli hale getirmek için “...ulusların hukuku özgür devletler federasyonu üzerine inşa edilmelidir” (Kant, 1795). Viotti ve Kauppi (2012; aktaran Yanık, 2015) cumhuriyetçi anayasadan kaynaklanan benzer değerler ve devletler-üstü bir federasyonun böyle bir mekanizmayı sağlamasının olası olduğunu ifade etmektedir. Gerçekten de AB bu mekanizmayı, cumhuriyetçi demokrasinin evrensel ilkelerine, evrensel bir insan hakları beyannamesine ve uluslar üstü kurumlar altında hem ahlaki hem de yasal davranış kurallarına bağlılığını taahhüt etmiş özgür Avrupa devletlerinin ekonomik, siyasi ve sosyal ittifakı aracılığıyla yaratmıştır. Kant'ın idealine uygun olarak, 27 üyeli devlet, “tüm halkların evrensel bir devleti” vizyonunu elde etmek için ulusal egemenliğinin en azından bir kısmından vazgeçmiştir. Avrupalı liderler bu nedenle, tıpkı Kant'ın öngördüğü gibi, antlaşmaların barışçıl bir Avrupa'nın temelleri olarak hizmet edeceğine dair liberal kanaatlere başvurmuştur (Doyle, 1986).

Bu bağlamda, Scharpf (2009) Avrupa entegrasyonu sürecinde mahkeme kararlarına dayalı hukukun oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır. Ona göre, AB'nin 'hukuk yoluyla entegrasyonu', üye devletlerdeki özerk politika seçeneklerinin kapsamını büyük ölçüde azaltmış ve üye devletlerin sosyo-ekonomik rejimleri üzerinde liberalleştiren ve var olan düzeni değiştiren veya kuralları gevşetici bir etki yaratmıştır. Scharpf 1970'lerin sonunda Avrupa entegrasyonunun oldukça asimetrik bir kurumsal konfigürasyona ulaştığına dikkat çekerek

“... [ekonomik entegrasyon süreci] ticaretin önündeki engelleri ‘ortak karar tuzağından’ ... mevzuatı uyumlaştırma yoluyla kaldırmaya çalışırken, 'hukuk yoluyla entegrasyonun', özel şahısların ve firmaların anlaşmaya dayalı haklarını koruyan ve genişleten yargı doktrinlerinin görünüşte amansız evrimi yoluyla siyasi müdahale olmaksızın ilerleyebildiğini” ifade etmektedir.

Burada işaret edilen asimetri İngiltere kamuoyunun AB düzenlemelerinin meşruiyetine ilişkin görüşünü şekillendiren etkenlerden biri olmuştur. Referandum tarafından dile getirilen şikâyetlerden biri, demokratik hesap verebilirliğin olmaması olarak açıkça öne çıkmıştır (Morgan, 2017). Arnorsson ve Zoega (2016)'nın da belirttiği gibi, Avrupa kanunlarının İngiliz kanunları üzerindeki üstünlüğü – Avrupa Adalet Divanı çerçevesinde örneklendiği gibi – Birleşik Krallık halkı tarafından kabul edilemez görülmüş ve ulusal özerkliğin kaybı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıl görüşünün destekleyicileri 'egemenliğimizin kontrolünü geri alacağız' sloganıyla AB kurumlarının kararlarının demokratik dayanağı sorunlarını kampanyanın merkezine oturtmuşlardır. Siyasi ve toplumsal alanlardakisınırlı entegrasyonun da beslediği bu görüş, Brexit deneyiminden ilham alan ve bunu kendi ulusal bağlamlarında tekrarlamaya çalışan AB'nin başka yerlerindeki aktörler tarafından da sergilenmektedir (Vollaard, 2014; aktaran Rosamond, 2016).

2.2. Avrupa Entegrasyonu ve Meşruiyet Problemi

Bir önceki bölümde işaret edilen bu gözlem, Priban (2009) tarafından ortaya konan, bütünleşmenin artması ve anayasallaşmasıyla birlikte AB'de ulus-devlet ve demokratik meşruiyet ikileminin büyüdüğü argümanı ile da uyumludur. Oysa Kant için devletlerin güvenliklerini ve haklarını koruyabilmek için beraberce, herkesin haklarını sağlayacak bir teşkilat ebedi barışın diğer bir koşuludur. Priban ayrıca AB'nin yeterli kamusal hesap verme sorumluluğu olmaksızın ilerleyen hukuki ve siyasal entegrasyonunun, üye ülkelerde etno-milliyetçi kimlik politikalarının yeniden canlanmasına katkıda bulunduğunu savunmaktadır. Patomaki (2017) AB'nin mevcut politikalarının, ilkelerinin ve kurumlarının hem verimsiz

politik-ekonomik etkiler yarattığı hem de meşruiyet sorunlarından muzdarip olduğu konusunda Priban ile hem fikirdir. Cornellissen (2022) 1990'lardan itibaren birçok önde gelen neoliberal düşünürün de AB'yi serbest ticaret ve bireysel özgürlük için bir tehdit olarak görmeye başladığını ve bu nedenle Brexiti desteklediğini ifade etmektedir.

Cohn (2012), bu çerçevede, birçok Avrupalı liderin AB genişlemesinin bu sorunların üstesindengelebilmesi için, 2009'da imzalanan mütevazı Lizbon Antlaşması yerine önemli kurumsal reformları gerektirdiğine inandığına işaret etmektedir. Gerçekten de Brexit, bu antlaşma çerçevesindeki politika önerilerinin ve geçici adımların, çok yetersiz olduğunun ve geç kaldığının bir göstergesi gibidir. Geriden gelen ve eksik kurum ve düzenlemelerin varlığı bir yandan 'falling forward' kalıbıyla ilerleyen bir entegrasyon süreci olarak değerlendirilse de, diğer yandan siyasal açıdan problemlili bir gelişime ve Avrupa projesi için halk desteği ve meşruiyetinde problemlere yol açmaktadır (Jones vd., 2021).

2.3. Genel Değerlendirme; Aksiyom 2

Bu açıdan bakıldığında Brexit, entegrasyonun siyasi bir süreçten ziyade kanun yapma yoluyla sağlandığı durumlarda, istikrarsız barış zeminleri yaratma eğilimi gösterdiğini desteklemektedir. Gerçekten de Brexit'e yol açan popülist hareket globalizasyon ve neo-liberalizmin temel ana unsurları olan göç, ulus-ötesi düzenlemeler ve teknokratik uzmanların hakimiyetine meydan okumuştur (Taylor, 2017). Nitekim Habermas (2011; aktaran Haygood, 2015) yasallığı kasıtlı olarak belirsiz olan zayıf bir koordinasyonun, AB'nin bir birim olarak çalışmasını gerektiren kurallar için yeterli bir dayanak olmadığını altını çizmektedir. Ona göre, AB nüfusuna itiraz hakkı tanınmadan ilerleyen Avrupa bütünleşmesi süreci, olağan yönetim biçiminden daha büyük bir siyasi katılım biçimine geçmeden daha ileri gidemez hale geldiği için artık bir çıkmaza girmiştir. Wunderlich (2022) de giderek artan bölünmüşlüğü, Avrupa'nın normatif söylemi ile gerçekliği arasında büyük boşluklar ortaya çıkardığını ve Avrupa "topluluğu" nosyonunun kendisinin bir efsane olarak teşhir edilmesine sebep olduğunu belirtmektedir.

3. Barış ve Kimlik

3.1. Barışı Sağlamada Ortak Kimlik ve İnanç Sorunsalı

Larant (2005) Avrupa entegrasyonunun temel değerlerinin yol gösterici ilkelerle kristalize edildiğini belirtmektedir: barışın, istikrarın, demokrasinin, insan hakları ve özgürlüğün korunması, bölünmelerin üstesinden gelinmesi ve dayanışma. Bu ilkeleştirme, siyasi eylem için bir referans noktası olarak fonksiyon göstermesiyle yapılmıştır. Bu ilkelere rağmen,

AB'nin doğuşundan bu yana ilk kez, kamuoyu birliği korumak için savaşmaktan ziyade birlikten ayrılmayı daha fazla destekler gibi görünmektedir (Haygood, 2015). Özellikle, liberal olmayan bazı üye devletlerde temel değerlere yönelik artan tehditler hukukun üstünlüğüne yönelik bir krize yol açmıştır (Hadjimichalis, 2021; Bard ve Kochenow, 2022; Fabbrini, 2022). Oysa Welfens (2022)'in de ifade ettiği gibi kalıcı barışın sağlanması için "...hukukun üstünlüğü hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sürdürülebilir bir şekilde güvence altına alınmalıdır." Özellikle, Avrupa değerlerinin ihlalinden sorumlu üye devlet hükümetlerine karşı eylemsizlik AB'nin en büyük siyasi sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Bard ve Kochenow, 2022).

Ayrılık hareketinin öncüsü olarak Brexit, sadece yasalara, haklara ve görevlere dayalı ulus-ötesi bir siyasi örgütlenmenin, insanların ve toplumların arkasında toplanacakları belirli bir somutluktan yoksun olduğuna işaret etmektedir. Açıklanan süreç, Birleşik Krallık halkının, Avrupa (veya ötesi) için kalıcı barış arayışıyla ulus-devletin siyasi, yasal ve ekonomik yetisinden ödün vermek istemediğini açıkça göstermektedir. Bu durum aslında dikkatleri AB'nin en büyük inanç krizine çekmektedir: ulusal egemenliklerin ulus-üstü bir Avrupa kimliğiyle bir arada var olacak şekilde şekillendirilmesi.

Bu noktada Cohn (2012) sınır ötesi göçün Avrupa entegrasyonunun derinleşmesinin bir başka yönü olduğuna ve bu göç dalgasının başta Schengen Bölgesi'nde ve daha sonra genel olarak AB için yarattığı sorunlara işaret etmektedir. Benzer şekilde, Fabbrini (2022) son on yılda yaşanan göç krizlerinin AB'nin iç serbest dolaşım bölgesinin işleyişini tehdit ettiğini ifade etmektedir. Barigazzi (2017; aktaran Morgan 2017) de yoğun iç ve dış göçün ve üyelerin ayrılma istekliliğinin üye ülkeler arasında daha fazla bölünmeye neden olduğunun altını çizmektedir. Brexit'i hayata geçiren seçmen motivasyonları bu tespitleri doğrulamaktadır. Arnorsson ve Zoega (2016) Brexit referandumunu açıklamaya yönelik çalışmalarında, ayrılma kampının bir amacının çoğunlukla Doğu Avrupa'dan gelen göçmen akışını azaltmak olduğunu bulgusunu paylaşmaktadır.

Üye devletlerin sınırlarından giren artan sayıda mülteciye tepkisi, Avrupa liberal siyasi yapısının, bölücü ulusal kimliklerin yeniden canlanması altında bocaladığını göstermektedir. Gerçekten de, Rosamond (2016) sınır meseleleriyle uğraşmada karşılaşılan zorlukları Avrupa'da yaşanan daha ciddi bir kimlik sorununun tezahürü olarak görmektedir. Anayasal Antlaşma "...kendi ulusal kimlikleri ve tarihleriyle gurur duymaya devam ederken, Avrupa halkları eski bölünmeleri aşmaya ve daha da sıkı bir şekilde birleşerek ortak bir kader oluşturmaya kararlıdır"

dese de, Avrupa kimliğini modern bir dünyanın kültürel, ekonomik ve politik sorunlarıyla mücadele edecek kadar uyumlu bir şekilde tanımlamak, AB politikacıları için önemli bir güçlük olmaya devam etmektedir.

3.2. Avrupa'nın Kantçı Paradoksu

Kant felsefesiyle devlet vatandaşlığı anlayışından, dünya vatandaşlığına geçişin temellerini “evrensel misafirlik ilkesi” etrafında inşa etmiştir (Yanık, 2015; Yeşilçayır, 2019). Ona göre barışı sürekli hale getirmek için nihai hukuk düzenlemesi insanları hem bir devletin vatandaşı, hem de bir dünya vatandaşı haline getirmelidir. Bu temellere dayalı olarak AB, üye devletlerintarihi, kültürel ve siyasi ortak yönlerini vurgulayarak ortak bir Avrupa kimliğini kurumsallaştırmaya yönelik çalışmalarını yarım asrı aşkındır sürdürmektedir. AB vatandaşlarına ulus-ötesi bir aidiyet hissettirmek amacıyla sürdürülen bu çalışmalara rağmen, günümüzde AB genelinde toplumsal düzeyde bir arada olmak için gerçek bir bilinç, başardıkları ile gurur duyan bir siyasi birlik ve sosyal seferberlik açısından büyük bir kapasite görülmemektedir (Larant, 2005).

Aksine, AB şu anda liberal köklerini yeni, bölücü kimlikler arayışı lehine terk ediyor gibi görünmektedir. Örneğin, Conant (2021, aktaran Jones vd., 2021) AB vatandaşlık haklarındaki eksikliklerin, Birleşik Krallıktaki iç politika tartışmasını ‘Ayrılma Kampanyasını’ destekleyecek şekilde besleyen politika başarısızlıklarına yol açtığını belirtmektedir. Wunderlich (2022)uzun yıllar süren AVRO Bölgesi ve Akdeniz mülteci krizlerinin birleşik etkisinin, dayanışma normlarını yavaş yavaş aşındırarak, Avrupa toplumları içinde ve arasında büyük bölünmelere yol açtığını ifade etmektedir. Wolff ve Piquet(2022) ise Brexit sonrası dönemde kültür politikasının aşağıdan yukarıya Avrupalılaştırmanın devam etmesi açısından önemini vurgulamaktadır.

Özellikle kriz zamanlarında, Avrupalılar hem AB sınırları içinde hem de ötesinde, kapsayıcılık ve kalkınma değerlerine gerçekten inanmadıklarına yönelik bir tablo çizmektedirler (Rosamond, 2016; Hadjimichalis, 2021; Jones vd., 2021; Wolff ve Piquet, 2022). Bu zamanlarda, AB'nin siyasi kırılma, barıştan ziyade ulusal kimlik, göç, egemenlik ve politik-ekonomi ihtiyaçlarına odaklanan siyasi bir söyleme izin verme eğilimindedir. Bu durum birleşik ve sınırları olmayan bir Avrupa dışında hiçbir tarihsel hafızaya sahip olmayan çağdaş Avrupalıların varlığıyla açıklansa da AB öncesini tecrübe eden nesil için hazmedilmesi ve kabul edilmesi çok zor bir durum haline gelmiştir (Nardini ve Dempsey, 2017).

Bu açıdan değerlendirildiğinde, Brexit krizi de bir istisna teşkil etmemektedir. Örneğin, Brexit güvenlik konusunda AB'den daha fazla uzaklaşmayı gerektirmediği halde Birleşik Krallık, ilişkileri güçlendiren resmi yapılar yerine, geçici AB toplantılarında ısrar ederek ortak güvenlik bağları zayıflatmıştır (Shrimpsley, 2022). Bu bağlamda, AB ekonomik, siyasi ve toplumsal bütünleşme sürecinin sergilediği zaman ve hız farklılıkları, barış için istikrarsız zeminler yaratmakta ve özellikle yaşam tarzları üzerinde derin sonuçları olduğu zaman, toplumsal açıdan entegrasyonu kabul etme konusunda önemli gerilimlere yol açmaktadır (Larant, 2005).

3.3. Genel Değerlendirme; Aksiyom 3

Bu tespitler, müdahil ülkeler arasında köklü bir misafirperverlik olmadan karşılıklı ekonomik bağımlılığın barışı koruyamayacağı tezini desteklemektedir. Aynı şekilde, Wendt (2003)'in mikro düzeydeki süreçlerin ne deterministik ne de doğrusal olmadığı, kalkınmaya giden birçok yolun var olduğu ve hergüzergâh boyunca insan faktörünün hayati öneme sahip olduğu argümanını doğrular niteliktedir. Habermasyan (2011; aktaran Haygood, 2015) perspektifinden bakıldığında, yalnızca kolektif bir Avrupa kimliğinin sağlanması ve güçlendirilmesi AB'nin bu zorlukların üstesinden gelmesine yardımcı olabilir. Öte yandan, literatürün önde gelen diğer isimleri Avrupa'nın küresel jeo-politika alanında gösterdiği tepkilerin Avrupalıları "öteki"ne karşı korumanın "gerçekçi" gerekliliği adına ulusal söyleme dönüşle sonuçlandığını vurgulamaktadır. Garcia (2013; aktaran Nardini ve Dempsey, 2017) Avrupa'nın dış (yani Amerikan) müdahalesiyle mümkün kılınan Kantçı barış durumunun, yumuşak güç olarak nitelendirilebilecek bir güçten uluslararası ekonomik düzendeki konumunu korumaya çalışan çok daha gerçekçi bir güce dönüştüğünü belirtmektedir.

Bu husus, yakın zamana kadar Amerika'nın Avrupalılar için yukarıda ifade edilen Kantçı paradoksu dışarıdan güvenlik sağlayarak çözüp çözmediği sorusunu gündeme getirmektedir (Nardini ve Dempsey, 2017). Diğer bir deyişle, Amerika'nın birliklerini rahatsız eden sorunlara çözüm üretmediği bir dünyada AB'nin ayakta kalıp kalamayacağı merak konusudur. Bu noktada, Ondarza ve Overhaus (2022) günümüzde Amerika'nın uzun vadeli ittifak taahhütlerinin soru işaretleriyle dolu olduğunun ve AB'nin güvenlik politikasında stratejik egemenliği kazanmak için gerekli becerileri geliştirmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

4. Ukrayna'daki Savaş

4.1. Hazırlıksız Yakalanan Avrupa

AB, içyapısındaki ekonomik ve siyasal sorunlara, meşruiyet ve kimlik tartışmalarına, yükselen ayrılıkçı seslere ve popülist politikalara olan artan desteğe ve 2014'ten itibaren hızla tırmanan Ukrayna krizine rağmen, kıtada bir daha savaş çıkmayacağına ilişkin inancını sürdürmeye devam etmiştir. Benzer bir şekilde, Birleşik Krallık, Brexit sonrasında gerçekleşen Güvenlik Politikası Revizyonunu, büyük çatışma koşulların var olmadığı varsayımına dayandırmıştır (Shrimpsley, 2022; Mason 2022; Mintel ve Ondarza, 2022; Ondarza ve Overhaus, 2022). Ukrayna'da uzun süre devam eden gerginliğin ardından gelen savaşın yarattığı şok, bu inancın ve güvenlik varsayımlarının en bariz göstergesidir.

İşgale ilk etapta verilen gecikmiş ve yetersiz yanıt bir yandan AB'nin uluslararası alandaki görece güçsüzlüklerini ortaya koyarken, diğer yandan Brexit'in taraflar arasında yarattığı uzun yıllar sürecek derin güvensizliğin bir yansıması nitelendiğindedir. Biedermann (2022) bu noktada Brexit ve diğer böl-ve-yönet temelli proje ve politikaların, AB'yi otoriter rejimlerin tehdidiyle yüzleşmekte güçsüz bıraktığını ifade etmektedir. Mintel ve Ondarza (2022) ise Birleşik Krallığın üye ülkeler arasında oluşturmakta olduğu bir dizi yıllık ikili toplantının 27 AB üyesiyle düzenli diyalogun yerini alamayacağını ve AB'yi zayıflatacağının altını çizmektedir. Benzer şekilde savaş AB'nin otoriter siyasi uygulamalarla mücadelede, güvenlik ve enerji konularındaki zafiyetlerini göz önüne sererken, her alanda olduğu gibi bu alanlarda da dayanışma ve istikrarın otomatik olarak oluşmadığını göstermiştir (Bard ve Kochenow, 2022; Mintel ve Ondarza, 2022; Shrimpsley, 2022).

4.2. İkinci Şans Mı?

Aynı zamanda bu sıcak savaş, Fabbrini (2022)'nin de belirttiği gibi Avrupa entegrasyonunun getirileri olarak barış, özgürlük ve demokrasi alanı yaratmayı tekrar bütün üye devletlere ve dünya kamuoyuna hatırlatmıştır. Bard ve Kochenow (2022)'un deyimiyile "AB kurumlarının [Macaristan, Polonya ve Slovenya'daki]demokrasi ve hukukun üstünlüğünün çöküşüne yeterince duyarlı davranmadığı" bir dönemin akabinde gündeme gelen savaşa Avrupa halklarının verdiği tepki bu noktada kayda değerdir. Gerçekten de işgal sonrasında gündeme oturan insani krize verilen sivil tepki ve sınır ülkeleri vatandaşlarının gösterdiği şefkat ve dayanışma olağanüstü bir noktaya ulaşmıştır (Wunderlich, 2022). Aynı zamanda savaş, bir önceki bölümde işaret edilen Avrupa'yı'ötekine' karşı koruma gerekliliğine dayalı söylemi açıkça yeniden gündeme getirmiştir. Ondarza ve Overhaus (2022) "Avrupa'nın yeni çatışmacı güvenlik düzeninde...ABD'ye olan stratejik bağımlılığının artmasının" olası olduğunu ifade etmektedir.

Bu çerçevede, Ukrayna'daki savaş, bu noktaya kadar sıralanan sorunların AB'de yarattığı derin duygusal bölünmenin Kantçı Cennet'i 'camdan bir eve' çevirip çevirmediğini ortaya çıkaracak gibi görünmektedir. Savaş, ne yazık ki, Avrupa'nın birliğini ve kimliğini korumak için daha güçlü uluslara yönelmeye ne kadar bağımlı hale geldiğini ya da bağımsız olarak hareket etme gücünü doğal olarak test eden uluslararası bir güvenlik krizi yaratmıştır. AB savunma, güvenlik, bilgi teknolojileri ve enerji alanlarında stratejik özerkliğini geliştirmesinin planladığından çok daha önce gerektiğinin farkına varmıştır. Ondarza ve Overhaus (2022)'un deyiimiyle "Avrupa'nın 'stratejik egemenliği arayışı' [sıcak savaşın Avrupa'ya dönmesiyle] yeni bir aciliyet kazanmıştır."Welfens (2022) de bu düşünceye katılmakta, Avrupa'da kalıcı bir barış düzenini acil olarak tesis etmek için 'özel siyasi ve ekonomik çabalar' gerekeceğini vurgulamaktadır. Birleşik Krallık ise kendi güvenliğinin ayrılmaz bir şekilde Avrupa'nınkiyle bağlantılı olduğunu kabul etmek durumunda kalmıştır (Shrimpsley, 2022). Mason (2022) orijinal haliyle Brexit'in öldüğünü ifade ederken, Ukrayna'daki savaşın Birleşik Krallığın savunma, enerji ve hatta ticaret alanlarında Avrupa'ya karşı tutumunu tamamen değiştireceğini vurgulamaktadır. Biedermann (2022) ise yapılacaklar listesindeki ilk şey olarak Batı ülkelerinde 'Brexit karşıtı' bir birliği teşvik etmeyi savunmaktadır. Benzer şekilde Bard ve Kochenow (2022) Ukrayna'daki savaşı "uluslararası normları ve Avrupa değerlerini vurgulamak için ciddi bir uyum çağrısı" olarak nitelendirmektedir.

Sonuç

En başından beri, Avrupa'nın entegrasyonu, Kant'ın "ebedi barış" modeline dayandırılmış ve Avrupa'nın kendi kendini yok etmesine karşı olası tek alternatif olarak gösterilmiştir. Bugün ise AB, orijinal Avrupa projesinin kurucu liberal ilkelerine gerçek bir bağlılık gösterme testinden geçerken, ulusal kimlikleri içeren ayırt edici bir uluslar-üstü kimlik oluşturmadan ya da çok güçlü bir dış tehdit ile karşı karşıya kalmadan birlik düzeyinde derin bir bağlılık yaratmakta başarısız olacak gibi görünmektedir. Brexit tecrübesi Avrupa'da barışa inancı direk zedelemese de Avrupa Projesi'nin devamına olan kuşku arttırmış ve Avrupa'daki ayrılıkçı hareketlere güç kazandırmıştır.

Bu çerçevede, bu çalışma, ekonomik krizlerin Brexiti gündeme getiren olaylar zincirinin ana sebeplerinden biri olsa da tek suçlusu olmadığını Kantçı barış anlayışını yansıtan üç aksiyom üzerinden değerlendirerek ortaya koymaktadır. İlk olarak, çalışma Brexit'in üye ülkeler arasındaki güçlü karşılıklı ekonomik bağlara, yapışkan kurumlara ve güçlü düzenleyici çerçeveye rağmen, yukarıda ifade edilen türde bir parçalanmanın AB için nasıl bir gerçeklik

haline gelebileceğinin gerçek bir örneği olduğunun altını çizmektedir. Avrupa Projesi'nin başarısı için artık yalnızca ekonomik entegrasyonun (artan karşılıklı bağımlılığın) derinleşmesine ve genişlemesine ve yasa koyucu kurumlara (destekleyici kurumlar) güvenemeyeceği göstermektedir. Ekonomik entegrasyonun hayat kalitesine odaklı bir şekilde Avrupa'da refahı sağlamadaki önemi yadsınamaz olsa da kalıcı barışı bu temelin üstünde daha sağlam yükseltebilmek için Avrupa stratejik egemenliğin farklı boyutlarını birleştiren daha geniş bir entegrasyon perspektifi ihtiyacı duyduğunun altını çizmektedir. Bu perspektifin aynı zamanda güçlendirilmiş karar alma süreçleri ve işbirlikleri ile desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

İkinci olarak, Brexit oylamasının analizi, AB içindeki son derece gelişmiş ekonomik entegrasyona rağmen, siyasi ve toplumsal entegrasyonların hala sınırlı olduğunu açıkça göstermektedir. Bunun sebebi, ekonomik yakınsama ve gelişmenin barışa açtığı kapı ya da hazırladığı zeminin siyasi ve toplumsal açıdan desteklenmedikçe kalıcı olma şansını kaybetmesidir. Toplumun Kant'ın evrensel konukseverlik koşullarına uyması için, AB'nin küresel hoşgörü, barış, güvenlik ve kültürler-arası birlikteliği yakalaması için eğitim ve sosyal modellerini daha da geliştirmesi gerekmektedir. Kant'ın altını çizdiği gibi, yalnızca “kozmpolit konukseverlik hakkı”, “ticaret ruhuna” izin vererek karşılıklı ekonomik bağımlılığı barışın daha güçlü bir belirleyicisi yapabilecektir.

Üçüncü olarak, çalışma Brexit örneği üzerinden kalıcı barışı tesis etme yolunda ekonomik bütünleşme, siyasi bütünleşme ve toplumsal bütünleşmenin farklı hızlarda ve doğrusal olmayan bir şekilde ilerlediğini göstermektedir. Aynı zamanda, böyle bir süreçte, ekonomik entegrasyonun sağladığı zemini ve araçları zamanında ve koordineli bir şekilde konuşlandıracak siyasi irade ve toplumsal birlik, dayanışma ve yardımlaşmayı ayakta tutan değerlerin hayata geçirilememesinin, kalıcı barışın sağlanmasını güçleştirdiğini ve ayrılıkçı gerilimleri gündeme getirdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Brexit, devam eden iş birliğinin ve “ebedi barışın” meşru siyasi entegrasyona dayalı kolektif kimlik oluşturmaya daha fazla vurgu yapması gerektiğini göstermektedir. Hem kimlik hem de meşruiyet konularının insan/ vatandaşa odaklı bir yaklaşımla ele alınması gerektiği açıktır. Üye ülkeler yeterince olgunluk gösterebilir ve popülist politikalar yerine uzun dönemli hedeflere odaklanabilirlerse, bu konular vatandaşlarının güvenliği açısından demokratik bir şekilde ele alınabilecektir.

Dördüncü ve son olarak, Brexit AB'nin demokratik kapitalizmin daha geniş krizlerden ve ilgili güvenlik endişelerinden muaf olmadığını ortaya koymaktadır. Ukrayna'daki savaş bu açıdan

derin bir sembolik öneme sahiptir ve Avrupa entegrasyon projesinin normatif temellerine ve değerlerine yönelik bir saldırıyı temsil etmektedir. Kısa bir süre öncesine kadar, Brexit'in ön plana çıkardığı ayrılıkçı hareketlerin parçalanmış bir Avrupa'ya mı yol açacağını yoksa daha sıkı bütünleşmiş AB için bir kalkınma faktörü mü olacağını zamanın göstereceğine inanılmaktaydı. Ancak Ukrayna'daki savaş, gündemin merkezine yerleştiği barış, güvenlik ve enerji risklerinin ne kadar gerçek olduğunu hatırlatması sebebiyle, Brexit'in güçlendirdiği ayrılıkçı söylemleri tersine çevirecek bir akımlayarak Avrupa Projesi'nde daha güçlü entegrasyon dalgası yaratabilecek bir potansiyele sahip görünmektedir. Bu açıdan Brexit'i gündeme getiren sorunlar ve Ukrayna'daki savaşın birlikte değerlendirilmesi, AB'nin geleceğini şekillendirmede kritik bir kavşakta olduğunu göstermektedir. Ayrıca, AB'nin göç, güvenlik ve enerji le ilgili sorunları nasıl ele aldığı hem üye ülkeler hem de bu süreçteki aktörler olarak üye ülke vatandaşları açısından, gelişim sürecinin nerede olduğu hakkında çok şey ifade edecektir.

Kaynakça

- Arnorsson, AgustandZoega, Glyfi (2016), "On theCauses of Brexit", CESinfoWorkingPapers, No: 6056, 2016
- Barbieri, Katherine (1996), "EconomicInterdependence: A Path to Peace or a Source ofInternational Conflict? ", Journal of PeaceResearch, Vol. 33: 1, pp. 29-49.
- Bard, PetraandKochenow, D.V. (2022), "War as a pretext to wave the rule of law goodbye? The case for an EU constitutional awakening", European Journal of Law, Forthcoming
- Beitz, Charles R. (1999), "PoliticalTheoryand International Relations", Princeton, N.J, PrincetonUniversityPress
- Borsi, MihalyTamasandMetiu, Nobert (2015), "The evolution of economic convergence in the European Union", Empirical Economics, March 2015, Vol. 48: 2, pp. 657-681
- Biedermann, Ferry (2022), "A New ColdWar, But HopefullyDifferent", Birmingham City University, 24 February 2022, (Çevrimiçi)<https://centreforbrexitstudiesblog.wordpress.com/>, 17 May 2022
- Cohn, Theodore H. (2012), "Global PoliticalEconomy", 6th Edition, Boston, PearsonEducation
- Cornelissen, Lars (2022), "Elements of neo-liberal Euroscepticism: how neoliberal intellectuals came to support Brexit", British Politics, Vol.17, pp. 44-61

- Dorling, Danny (2016), “Brexit: the decision of a divided country”, The BJM, Vol: 354, pp.3697-3698
- Doyle, Michael W. (1986), “Liberalism & World Politics”, The American Political Science Review, Vol. 80: 4, pp. 1151-1169
- European Commission (2021), “Cohesion in Europe towards 2050”, Publication Office of European Union, Luxemburg
- Eurostat (2017), “Share of Member States in EU GDP”, European Commission, 10 April 2017, (Çevrimiçi) <http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20170410-1>, 26 November 2017
- Fabbrini, Federico (2022), “The War in Ukraine and the Future of European Union” DCU Brexit Institute, 28 February 2022, (Çevrimiçi) <https://dcubrexitinstitute.eu/2022/02/war-in-ukraine-future-european-union/>, 15 March 2022
- Fondation Robert Schuman (2011), “Declaration of 9th May 1950 delivered by Robert Schuman”, 10 May 2011, (Çevrimiçi) <https://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-204-en.pdf>, Fondation Robert Schuman, European Issue, No. 204, 15 March 2022
- Gartzke, Erik, Li, Quan and Boehmer, Charles (2001), “Investing in the Peace: Economic Interdependence and International Conflict”, International Organization, V. 55, pp.391-438
- Gülboy, Burak S. (2017), “Kant’ın Ebedi Barış ve Küreselleşme Öngörüsü”, Globalization as a Source of Conflict or Cooperation Congress, 13-15 Mayıs, Girne Amerikan Üniversitesi
- Gürkaynak, Muharrem ve Yalçın, Serhan (2009), “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, Uluslararası İlişkiler, Vol. 6: 23, pp.73-92
- Hadjimichalis, Costis (2021), “Uncertain future for the post-Brexit, post-COVID-19 European Union”, European Urban and Regional Studies, Vol. 28: 1, pp. 8-13
- Haygood, Lisa (2015), “Kantian Paradise or International Impotence: The Imperatives of Structuring Shared Sovereignty within the European Union”, Honors Seminar B, March 2015, (çevrimiçi) http://www.academia.edu/13928145/Kantian_Paradise_or_International_Impotence_The_Imperatives_of_Structuring_Shared_Sovereignty_Within_the_European_Union, 17 December 2022

HM Treasury (2016), “HM Treasury Analysis: the immediate economic impact of leaving the EU”, Open Government Licence, May 2016, (Çevrimiçi), <https://www.gov.uk/government/publications/hm-treasury-analysis-the-immediate-economic-impact-of-leaving-the-eu>, 15 February 2022

Huang, Sterling and David Throsby (2011), “Economic, Political and Social Determinants of Peace”, *The Economics of Peace and Security Journal*, Vol. 6:2, pp. 4-11

Jones, Kelemen and Meunier (2021), “Failing Forward? Crisis and Patterns of European Integration”, *Journal of European Public Policy*, V. 28: 10, pp. 1519-1536

Kant, Immanuel (1795), “Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History, and Morals”, Trans. by Ted Humphrey, 4th Edition, USA, 1992, Hackett Publishing Company, Inc.

Larant, Fabrice (2005), “Presenting the Past: Political Narratives of European History and Justification of EU Integration”, *German Law Journal*, Vol. 6: 2, pp. 273-290

Levy, Jack S. (2003), “Economic Interdependence, Opportunity Cost, and Peace”, in Mansfield, E. D. and Pollins, B. M. (Eds.) *Economic Interdependence and International Conflict: New Perspectives and Enduring Debate*, Ann Arbor, University of Michigan Press, pp. 127-147

Mason, Paul (2022), “The Ukraine war has invalidated Brexit: We can’t do sanctions, defence or energy without Europe”, *The New Statesman*, 10 March 2022, (Çevrimiçi) <https://www.newstatesman.com/comment/2022/03/the-ukraine-war-has-invalidated-brexit>, 10 April 2022

McCann, Philip and Ortega-Argiles, Raquel (2021), “The UK ‘geography of discontent’: narratives, Brexit and inter-regional ‘levelling up’”, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 2021, Vol. 14, pp. 545–564

Mintel, Julina and von Ondarza, Nicolai (2022), “The Bilateralisation of British Foreign Policy: Status and consequences for Germany and the EU after one year of Brexit”, *SWP Comment*, No. 14/2022, Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin

Morelli, Massimo and Sonno, Tommaso (2017), “On Economic Interdependence and War”, *Journal of Economic Literature*, Vol. 55: 3, pp. 1084 - 1097

Morgan, Jamie (2017), “Brexit: Be careful what you wish for?”, *Globalizations*, Vol. 14:1, pp. 118-126

- Mousseau, Michael et.al. (2003), “How the Wealth of Nations Condition the Liberal Peace”, *European Journal of International Relations*, Vol.9: 2, pp. 277-324
- Nardini, Alia and Mary J. Dempsey (2017), “Identity in Today’s Europe: A New Geopolitical Strategy”, *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 13:3, 1337-1347
- Nye, Jr, Joseph S. and Robert O. Keohane (1971). “Transnational Relations and World Politics: An Introduction”, *International Organization*, V. 25: 3, 1971, pp.329-349
- Von Ondarza, Nicolai, Marco (2022), “Rethinking strategic sovereignty: Narratives and priorities for Europe after Russia’s attack on Ukraine”, *SWP Comment*, No. 31/2022, *Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP)*, Berlin
- Patomaki, Heikki (2017), “Will the EU Disintegrate? What does the likely possibility of disintegration tell about the future of the world?”, *Globalisations*, Vol. 14:1, pp. 168-177
- Priban, Jiri (2009), “The Juridification of European Identity, its limitations and the search of EU Democratic Politics”, *Constellations*, Vol. 16:1, pp. 44-58
- Rosamond, Ben (2016), “Brexit and the Problem of European Disintegration”, *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 12: 4, pp. 864-871
- Rosecrance, Richard (1986), “Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World”, *Basic Books*, New York
- Scharpf, Fritz W. (2009), “The asymmetry of European Integration, or why the EU cannot be a “social market economy”, *Socio-Economic Review*, Vol.8, pp. 211-250
- Shrimsley, Robert (2022), “Ukraine marks an end to Brexit illusions”, *Financial Times*, 2 March 2022, (Çevrimiçi) <https://www.ft.com/content/76614c19-65a3-4fb5-8f40-c7951ba2ef68>, 15 March 2022
- Taylor, Graham (2017), “Understanding Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union”, *Emerald Publishing Limited*, Bingley
- Treaty Establishing the European Coal and Steel Community (1951), Paris, 18 April 1951, (Çevrimiçi) www.cvce.eu, 15 March 2022
- Welfens, Paul J.J. (2022), “Russia’s attack on Ukraine: Economic Challenges, Embargo Issues & a New World Order”, *European Institute for International Economic Relations*, EIIW Discussion Paper 312, Wuppertal, Germany

Wendt, Alexander (2003), “Why a World State is Inevitable?”, *European Journal of International Relations*, Vol. 9:4, pp. 491-542

Wolff, Sarah and Piquet, Agathe (2022), “Post-Brexit Europeanization: re-thinking the continuum of British policies, polity, and political trajectories”, *Comparative European Politics*, 22 March 2022

Wunderlich, Uwe (2022), “Russia’s Invasion of Ukraine: A Turning Point for European Integration”, *LSE Blogs*, 5 April 2022, (Çevrimiçi) <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2022/04/05/russias-invasion-of-ukraine-a-turning-point-for-european-integration/>, 10 April 2022

Yanık, Lerna K. (2015), “Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, s. 35-55

Yeşilçayır, Celal (2019), “Kant’ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü”, *Mavi Atlas*, Vol. 7: 2, pp. 108-120

SÜRDÜRÜLEBİLİR YAŞAM İÇİN GELECEĞİ KURTARMAK: TÜRKİYE'DE YEREL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKASI

Beyza ÇELEBİ*

Kemal KAYA**

Geliş Tarihi: 22/07/2022

Kabul Tarihi: 22/10/2022

Özet

Son yıllarda meydana gelen aşırı hava olaylarının büyük bir kısmı küresel ısınma ve dolayısıyla iklim değişikliği nedeniyle gerçekleşmektedir. İklim değişikliği, genel olarak fosil yakıtların tüketimi sonucu atmosferde sera gazlarının birikimiyle oluşan küresel ısınma sonucunda gerçekleşmekte, ana nedeni olarak da insan faaliyetleri sonucu oluşan sera gazlarının artışı gösterilmektedir. Yakın bir gelecekte insanoğlu önemli derecede çevre sorunları ile karşılaşacaktır. Bunlar; kuraklık, temiz su kaynaklarının azalması, buzulların erimesi dolayısıyla deniz seviyelerinin yükselmesi ile sel baskınlarının oluşması, tarım arazilerinin zarar görmesi sonucunda kıtlık, biyoçeşitlilikte azalma, orman yangınlarının artması ve fırtınaların oluşması gibi çok ciddi sorunların meydana geleceği öngörülmektedir. İklim değişikliğinin yapılı çevre ve doğal ekosistemler üzerinde zararlı etkiler oluşturduğu ve yaşam kalitesinin olumsuz olarak etkilendiği gözlemlenmektedir. Bu olumsuz sonuçlardan en çok da yüksek miktarda nüfus barındıran kentler ve kent sakinleri etkilenecektir. Kentlerde sürdürülebilir, kaliteli bir yaşam inşa edebilmek amacıyla kentleri iklim değişikliği etkilerine karşı daha dirençli hale getirmek büyük bir önem arz etmektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı, iklim değişikliği konusunda farkındalık oluşturmak, sürdürülebilirlik ekseninde iklim değişikliğinin kentlerin geleceği açısından önemine işaret etmek, gelecek yıllarda kentlerde iklim değişikliği kaynaklı

* Dr, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

**

yaşanabilecek etkileri azaltmak, sonuçlarına uyum gösterebilmek amacıyla uluslararası düzeyde ve Türkiye’de iklim değişikliği politikalarını, Türkiye’de kentsel düzeyde yapılan eylemler ve projeleri ele almaktır. Öte yandan gerekli önlemler alınmadığı takdirde iklim değişikliği etkilerinin artması durumunda oluşabilecek senaryolar üzerinden ulusal, yerel ve bireysel düzeyde gereken sorumluluklara dikkat çekmektir. Yerel yönetimler düzeyinde ulusal ve ulus aşırı boyutları ile iklim politikaları henüz son yıllarda irdelenmeye başlanarak yeni bir çalışma alanı olmuştur. Türkiye’de bu alanda akademik çalışmalar yetersiz olduğundan bu alana katkı verilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Sürdürülebilirlik, Kentler, Yerel Yönetimler

SAVE THE FUTURE FOR SUSTAINABLE LIFE: LOCAL CLIMATE CHANGE POLICY IN TURKEY

Abstract

Most of the extreme weather events that have occurred in recent years are due to global warming and therefore climate change. Climate change generally occurs as a result of global warming caused by the accumulation of greenhouse gases in the atmosphere as a result of the consumption of fossil fuels, and the increase in greenhouse gases formed as a result of human activities is shown as the main reason. In the near future, human beings will face significant environmental problems. These; It is predicted that very serious problems will occur such as drought, decrease in clean water resources, rise in sea levels due to the melting of glaciers, floods, famine, decrease in biodiversity, increase in forest fires and formation of storms as a result of damage to agricultural lands. It is observed that climate change has harmful effects on the built environment and natural ecosystems and negatively affects the quality of life. Cities with large populations and residents will be most affected by these negative consequences. In order to build a sustainable, quality life in cities, it is of great importance to make cities more resistant to the effects of climate change. From this point of view, the aim of the study is to raise awareness about climate change, to point out the importance of climate change for the future of cities on the axis of sustainability, to reduce the impacts that may arise from climate change in cities in the coming years, to adapt to the consequences of climate change policies at the international level and in Turkey, urbanization policies in Turkey. to deal with the actions and projects carried out at the level. On the other hand, it is to draw attention to the responsibilities required at the national, local and individual levels through the scenarios that may occur in the event of an increase in the effects of climate change if the necessary measures are not taken. At

the level of local governments, national and transnational dimensions and climate policies have started to be examined in recent years and have become a new field of study. Since academic studies in this field are insufficient in Turkey, it is desired to contribute to this field.

Keywords: Climate Change, Sustainability, Cities, Local Governments

Giriş

İnsanlığın doğal kaynakları aşırı tüketmesi ile doğal dengenin bozulması sonucunda kuraklık, canlı türlerin neslinin giderek tükenmesi, bitki örtüsü ve toprağın tahribata uğraması, küresel ısınma ve iklim değişikliği, ozon tabakasında incelme, çevre kirliliği gibi dünyamızı geleceğini ilgilendiren çokönemli sorunlar ortaya çıkmıştır (Rosenzweig vd., 2008:353). Dünyanın atmosferi, yüzeyde doğal bir sera etkisi oluşturmaktadır. Yaşam alanı, dünya sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır ve tüm canlılar, karbondioksit ve oksijeni kullanarak sera gazlarının bileşimini etkilemekte böylece atmosferdeki kimyasal denge korunmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte endüstriyel faaliyetlerde kullanılan fosil yakıtlar, arazi kullanım alanı değişikliği, ormansızlaşma, kentleşme sonucu atmosferdeki sera gazı birikimi büyük ölçüde artmakta dolayısıyla kimyasal denge bozulmaktadır (Aizebeokhai, 2009). Bunun sonucunda küresel ısınma nedeniyle dünyanın iklim sistemi olumsuz yönde etkilenmektedir.

Dünya'nın iklim sisteminin durumu ile ilgili ayrıntılı raporlar hazırlayan Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) tanımıyla iklim değişikliği, istatistiksel veriler kullanılarak hava durumunda ortalama değişikliklerle tanımlanabilen on yıllar veya daha uzun süre devam eden bir değişikliği ifade etmektedir (IPCC, 2022). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde ise iklim değişikliği, "karşılaştırılabilir bir zaman diliminde gözlenen doğal değişikliğe ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik" biçiminde tanımlanmaktadır (UNFCCC, 1992).

İklim değişikliği, hava düzeninde ve sıcaklıklarda oluşan uzun vadeli değişiklikleri ifade etmektedir. Bu sapmalar, güneş döngüsündeki değişimlerle doğal olarak yaşanmakta ancak 1800'lerden beri insan faaliyetleri, öncelikle kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtların yakılması nedeniyle iklim değişikliğini tetiklemektedir. Fosil yakıtların yakılması ile karbondioksit ve metan gibi sera gazlarının salımı gerçekleşmekte, bu gazların birikimi atmosferi adeta battaniye gibi sararak küresel ısınmaya neden olmaktadır. Enerji, sanayi, ulaşım, binalar, tarım başlıca salım kaynakları arasındadır (UN, 2022).

İklim değişikliğinin sonuçları; sıcaklık ve yağışlardaki anormallikler ve tüm bunların getirdiği sosyal ve ekonomik değişimler, kuraklık, çölleşme, aşırı yağışlar ve seller, arazi kullanımındaki değişiklikler (ormanlar, tarımsal ve sulak alanlar), daha fazla göç eğilimi, bazı türlerin yok olması ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri olarak sıralanmaktadır (Erdoğan vd., 2008:72). Bu sonuçlardan sanayi ve ticari faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı, yüksek miktarda nüfus barındıran yaşam alanları olarak kentler büyük ölçüde etkilenecektir.

Kentler hem nüfus ölçeği hem de yüksek düzeyde ekonomik faaliyetlere ev sahipliği yapmaları nedeniyle iklim değişikliği etkilerine karşı büyük risk altındadır. Bilimsel veriler ve gelecek projeksiyonları ile desteklenen bilgiler göstergesinde yakın gelecekte, kentsel alanlarda nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin yoğunluğunda artış beklenmektedir. IPCC 5. Değerlendirme Raporu'na göre, günümüzde dünya nüfusunun yarısı kentlerde yaşamaktadır ve kentleşme küresel ölçekte artmaya devam etmektedir. 2050 yılında, dünya nüfusunun %69'unun şehirlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir. Kentler, kentsel faaliyetler sonucu üretilen salımlar ile doğrudan iklim değişikliğine etkide bulunmaktadır. Küresel karbon salımının %44'ü kent kaynaklıdır (IPCC, 2014:927; Çelebi, 2021:3).

Ne yazık ki son yıllarda atmosferdeki sera gazı konsantrasyonları 2 milyon yılın en yüksek seviyelerine ulaşmış ve artmaya devam etmektedir. Sanayi devriminden bu yana Dünya yaklaşık 1.1°C daha sıcak olmuş, 2011-2020 yılları en sıcak dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Dünya, her durumun birbirine bağlı olduğu bir sistemler bütünü olduğundan bir alanda oluşan değişiklik öteki tüm alanları etkilemektedir. İklim değişikliği sonucunda insanlık yoğun kuraklık, su kıtlığı, şiddetli yangınlar, eriyen kutup buzları, yükselen deniz seviyeleri, sel, yıkıcı fırtınalar ve azalan biyoçeşitlilik gibi sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır (UN, 2022).

İklim değişikliğine neden olan insan kaynaklı sera gazı salımlarını azaltmaya yönelik yapılanları ve oluşturulan mekanizmaları incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, iklim değişikliği kavramsallaştırmasından sonra, mevcut çalışmaların ve uygulamaların işlevleri ve etkileri tartışılacaktır. Öte yandan bu küresel tehditle mücadele konusunda farkındalık oluşturarak ülkelerin, yerel yönetimlerin, özel sektörün ve bireylerin üzerlerine düşen sorumluluklar hatırlatılacaktır.

Çalışmanın temel sorusu: Kentler hem sorunun kaynağı hem de çözümün en önemli paydaşı olarak sürdürülebilir bir yaşam ortamı sağlamak amacıyla iklim değişikliği etkilerine karşı nasıl daha dirençli hale getirilebilir?

1. Uluslararası İklim Değişikliği Politikası

Dünyanın her yerinde ekonomik, ekolojik ve sosyal yaşamda bir takım zincirleme etkilere neden olacak bu küresel soruna karşı tüm ülkelerin, uluslararası işbirliğine dayalı gerekli duyarlılığı göstermesi gerekmektedir. Uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde iklim değişikliği ile mücadele amacıyla çeşitli politik zeminlerde etkileri azaltmak ve sonuçlarına uyum sağlamak boyutlarında girişimler bulunmaktadır.

1970’li yılların başlarında Dünya’nın geleceği ile ilgili endişeler duyulmaya başlanmış ve bunun neticesinde iklim değişikliği konusuna duyulan merak bir kaygıya dönüşmüş, bilim insanları için yükselen deniz seviyeleri, atmosferdeki ısınma artık endişe verici bir hal almaya başlamış, ilk resmi girişim ancak 1979 yılında olmuştur. Dünya Meteoroloji Örgütü liderliğinde düzenlenmiş olan Birinci Dünya İklim Konferansı’nda konunun önemi dünya liderlerinin dikkatine sunulmuş ve özetle insan etkinlikleriyle atmosfere eklenen CO₂’nin, atmosferden insan etkinlikleriyle uzaklaştırılmasının yavaş gelişen bir süreç olduğu ve bu nedenle artan CO₂ birikiminin iklimsel sonuçlarının da uzun bir süre etkili olduğu hususları ifade edilmiştir(DPT, 2000:12).

1988 yılında iklim değişikliği ve sonuçlarının gözlemlenmesine ilişkin en yetkin kurum olan BM Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli kurulmuştur. Kurumun hedefi iklim koşullarına ilişkin olarak çok sayıda bilim insanını bir araya getirmek ve bilimsel bir kanaat üzerinden derinlikli bir incelemenin ardından genel bir sonuca ulaşmaktır. Muhtelif raporlarda kurum, iklim değişikliğini ayrıntılı olarak haritalandırmakta ve endişe vericiden tehlikeliye kadar potansiyel sonuçları sıralamaktadır (Giddens, 2011:30).

Bu gelişmelerin ardından, iklim değişikliğine karşı küresel düzeyde işbirliğinin genel çerçevesi olarak nitelendirilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS-UNFCCC) 1992 yılında BM Genel Merkezi olan New York’ta kabul edilmiştir. “İklim Sözleşmesi” olarak da bilinen BMİDÇS, 1994 yılında yürürlüğe girmiş ve 166 ülke tarafından imzalanmıştır (UNFCCC, 2019).

İklim değişikliğine neden olan insan kaynaklı sera gazı salımlarını azaltmaya yönelik en önemli adım niteliğindeki Kyoto Protokolü (1997), azaltım hedefine ulaşma amacıyla tarafların kullanabileceği üç yeni mekanizmayı uygulamaya açmıştır. “Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları” olarak adlandırılan bu mekanizmaların temel amacı, iklim değişikliğine yol açan sera gazı salımlarını azaltıcı uygulamaların daha düşük maliyet ile hayata geçirilebilmesine

olanak sağlamaktır. Protokol, bu mekanizmalar sayesinde taraflara kendi ülkelerinin dışında sera gazı salım azaltan eylem türlerini uygulama imkanı sağlamıştır (UNFCCC, 2022).

Uluslararası düzeyde iklim değişikliği alanında yaşanan bu gelişmelerin sonucunda BM öncülüğünde müzakere edilen Paris Anlaşması 2015 yılında BMİDÇS üye ülkeleri tarafından imzalanmış, 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, Sanayi Devrimi'nden bugüne kadar 1,1°C'ye ulaşmış olan yerkürenin sıcaklık artışının 2°C altında ve hatta mümkünse 1.5°C'de durdurulmasını hedeflemekte ve anlaşma dahilinde gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadelede tarihsel yükümlülükleri göz önünde bulundurularak sera gazı salımlarının azaltılması çabalarına liderlik etmesi beklenmektedir (UNFCCC, 2022).

Paris Anlaşması ayrıca, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum kabiliyetini arttırmak, iklim direncini ve sera gazı düşük salımlı büyümeyi gıda üretimini tehdit etmeyecek biçimde güçlendirmek, düşük salımlı ve iklim yönünden dirençli büyümeyle uyumlu finansman akışını sağlamak konularını amaçlamakta, iklim değişikliği eylemleri, müdahaleleri ve etkileri ile sürdürülebilir kalkınmaya adil erişim ve yoksulluğun ortadan kaldırılması arasındaki önemli ilişkinin altını çizmektedir (UNFCCC, 2022).

Öte yandan, Avrupa Birliği (AB) de iklim değişikliği ile mücadele hususunda hem kendi içerisinde hem de uluslararası işbirliği düzeyinde geliştirdiği politikalarla 2030 yılına kadar salımlarını en az %55 oranında azaltmak hedefiyle bir revizyon plan hazırlayarak iklim değişikliğiyle mücadele amacıyla bir yol haritası belirlemiştir. Plan çerçevesinde, 2050 yılına kadar dünyanın ilk iklim-nötr kıtası olmayı hedeflediğinden bu hedefe doğru Avrupa'da net sıfır sera gazlı ekonomiye giden yolda, üye ülkelerin ortak hareket etmeleri gereken yedi stratejik öncelik belirlenmiştir. Bunlar; enerji verimliliği, yenilenebilir kaynakların kullanılması, temiz, güvenli ulaşım, rekabetçi sanayi ve döngüsel ekonomi ile modernizasyon, altyapı, biyo-ekonomi ve doğal karbon yutakları, karbon yakalama ve depolama uygulamalarıdır (Talü, 2020).

2. İklim Değişikliği Ekseninde Kentlerde Sürdürülebilirlik

Çalışmanın bu bölümünde; kentlerde sürdürülebilir bir yaşam ortamı sağlama bağlamında, kentlerin iklim değişikliği etkilerine karşı ne ölçüde hazır oldukları; öte yandan, planlar ve stratejiler, politika ve düzenlemeler geliştirebilen yerel yönetimlerin yerel iklim değişikliği yönetim mücadelesinin anlaşılması ve iklim değişikliği konusundaki kurumsal düzenleme ve planlama anlamında Türkiye'de iklim değişikliği politikaları ve kurumsal yapılanma konuları incelenmiştir.

2.1. Kentlerde İklim Değişikliği Etkileri

2050 yılında dünya nüfusunun neredeyse dörtte üçünün kentlerde yaşayacağı düşünüldüğünde tüketim alışkanlıkları, kullanılan teknoloji, enerji kaynağı, planlama ve yönetim anlayışı kentlerin ne kadar sürdürülebilir olacağını belirleyecektir. İklim değişikliği ve nüfus artışının getirdiği yükü altyapı, su tedariği, atık yönetimi, hizmet kapasitesi, gıda güvenliğinin olumsuz yönde etkilenmesi ve kent sistemleri üzerinde aşırı bir baskı oluşması beklenmektedir.

Bilimsel araştırmalar, kentlerde yaşanan ani taşkınlar, aşırı rüzgarlar, toprak kayması, ekstrem sıcaklıklar, kuraklık, yangın gibi felaketlerin iklim değişikliği ile birlikte meydana gelme olasılığının yükseleceğini göstermektedir. Bu felaketler karşısında kentlerin ne kadar etkileneceği ve zarar görebileceği, kentte yapılan ekonomik faaliyetlerden coğrafi yapıya hatta bireylere kadar kent ve kentlilerin gelecekte iklim değişikliğine bağlı olarak yaşanabilecek olası afet durumlarına ne ölçüde hazır olduklarına bağlıdır (Çobanyılmaz ve Duman Yüksel, 2014).

İklim değişikliğinin kentlerde deniz seviyesi yükselmesi, aşırı hava olayları vb. doğrudan etkileri olduğu gibi hava kalitesi, kültürel miras ve turizm, halk sağlığı üzerinde birtakım dolaylı etkileri de bulunmaktadır (Fernandez ve Peek, 2020). İklim değişikliğinin etkilerini en aza indirebilmek amacıyla kentsel faaliyetler kaynaklı karbon salımını azaltmak ve doğanın dönüşümüne uyum sağlamak, sürdürülebilir bir yaşam ortamı sağlamak üzere kentlerin mevcut kapasitesinin güçlendirilmesi önem arz etmektedir.

İklim değişikliği nedeniyle oluşan çevresel baskı, küresel ısınmayı 1.5 derecede tutma çabası sürerken bir yandan kentler buldukları ülkelerde ekonomik büyümenin ve yeniliğin merkezi konumunda ilerlemektedir. Kentler küresel olarak %3'lük bir arazi alanında GSYİH'nin %80'ini sağlamakta, öte yandan küresel sera gazı salımlarının %60-80'ini, küresel atıkların %50'sini ve doğal kaynak tüketiminin %75'ini oluşturmaktadırlar (Fernandez ve Peek, 2020). Bu ölçekteki yaşam alanları olarak kentler sürdürülebilir ve iklim değişikliği etkilerine uyumlu ve dirençli bir forma erişmeyi hedeflemek durumundadır (Hunt ve Watkiss, 2010:15).

2.2. Yerel İklim Değişikliği Yönetişimi

Küresel olduğu kadar yerel de bir sorun olan iklim değişikliği mücadelesi uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel ölçeklerde eşgüdümlü bir çabaya gereksinim duymaktadır. Dolayısıyla iklim değişikliği ile mücadele edilirken kentleri çözümün bir parçası olarak değerlendirmek gerekmektedir. Hâlihazırda birçok kent yönetimi gerek ulusal iklim politikası ile paralel gerekse daha aktif olmak üzere iklim değişikliğini hafifletmek amacıyla girişimlerde bulunmaktadır.

Kentlerdeki salım kaynakları ağırlıklı olarak ulaşım ve binalar kaynaklı olduğundan yenilenebilir enerji ve temiz teknoloji alanında çeşitli eylem türlerine öncelik verilmektedir.

Kent sakinlerinin mahalli müşterek nitelikteki gereksinimlerini karşılamak üzere hizmet veren belediyeler; atık, ulaşım, alt yapı, su yönetimi, enerji hizmetleri gibi doğrudan iklim değişikliğine etkisi olan alanlarda önemli kapasiteye ve planlama yetkisine sahip olan yerel kurumlardır. Belediyelerin yerel iklim politikası ulusal ve bölgesel yönetimle, kamu kurumları ve kuruluşları, diğer belediyeler ve ajanslarla, iklim ağları ile kurduğu dikey ve yatay yönetim ilişkilerinden etkilenmektedir. Literatürde çok düzeyli yönetim olarak yer alan bu dikey ve yatay koordinasyon yerel iklim yönetiminde giderek daha fazla yer bulmaktadır (Betsill ve Bulkeley, 2006; Bulkeley vd., 2009).

Çok düzeyli yönetim çerçevesinde ulus aşırı yerel iklim ağlarının yerel iklim politikasına önemli katkıları olmaktadır. C40, ICLEI, Eurocities vb. ulus ötesi ağlar belediyelere iklim değişikliği mücadelesinin azaltım ve uyum boyutlarında bilgi ve deneyim alışverişini kolaylaştırma, uzmanlığa ve dış finansmana erişim, sera gazı envanteri ve iklim değişikliği eylem planı hazırlığında teknik destek sağlanması konularında çeşitli avantajlar sağlamaktadır (Andonova vd., 2009).

Küresel ölçekte iklim değişikliğiyle mücadelede kentlerin kilit noktası olması amacıyla ortak bir çaba ve bütünsel bir yaklaşımla zorlukların üstesinden gelerek, iklim değişikliğine dirençli sürdürülebilir kent planlaması için uyum kapasitesi yüksek, enerji tüketimi açısından verimli bir kent formu inşa edilebilecektir. Kentler hem sorunun kaynağı hem de çözümün en önemli paydaşı olarak planlar ve stratejiler, politika ve düzenlemeler geliştirebilmek amacıyla kentsel hizmetler bakımından son derece zengin bir uzmanlık ve deneyime sahip kurumlardır.

Dünyada özellikle metropol kent yönetimleri 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarının azaltılması ve 2050 yılında ise sıfır karbonlu bir kent olma hedeflerine ulaşmak amacıyla çaba göstermektedir (C40, 2022). Bu zorlu yolculukta kent yönetimlerinin en büyük engeli projeler için yeterli fon ve uzman personel eksikliği olduğundan bu güçlüğü hafifletebilmek amacıyla AB ve ulus aşırı ağlardan destek almaktadırlar (Balaban vd., 2021:26).

AB uygun finansal yöntemler ve yönetim araçları da dahil olmak üzere 2030 yılına kadar 100 kente destek vermeyi hedeflemektedir. AB Komisyonu, kentlerin iklim değişikliği sorunuyla sosyal ve ekonomik olarak sürdürülebilir bir biçimde mücadele etmeleri, 2030 yılına kadar sera gazı salımını büyük ölçüde azaltmak ve orta vadede iklim nötr hedefine ulaşmak ve tüm

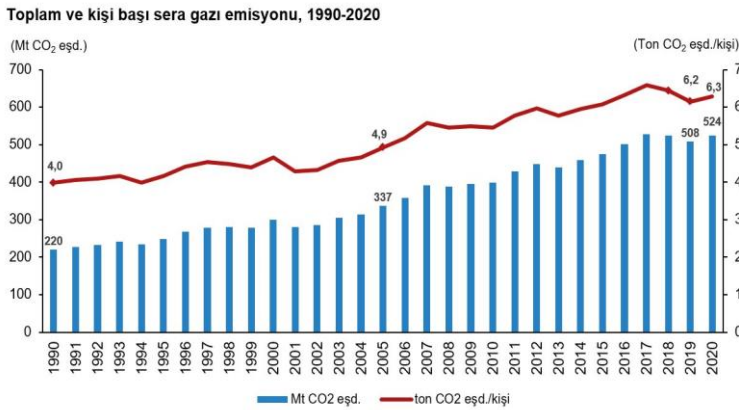
insanların sağlıklı, esnek ve güvenli bir ortama erişebildiği bir gelecek inşa etmek üzere tüm hükümet düzeylerinin birlikte çalışmaya kararlı olduklarını beyan etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020).

2.3. Türkiye’de İklim Değişikliği Politikası ve Kurumsal Yapılanma

20.yy’den beri hızla sanayileşen bir ülke olarak Türkiye’nin iklim değişikliği politikası BMİDÇS’de belirtildiği üzere “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” doğrultusunda yol alacağı yönündedir. Sera gazı salımları büyük oranda enerji sektörü kaynaklı olan Türkiye’de enerji üretiminde fosil yakıtların tercih edilmesi nedeniyle 1990 yılından beri toplam sera gazı salımı %138 artarak 2020 yılında 523,9 Mt CO₂ eşdeğerine ulaşmıştır (TÜİK, 2022).

Tablo 1’de görüldüğü gibi, kişi başı toplam sera gazı emisyonu 1990 yılında 4 ton CO₂ eşdeğeri ve 2020 yılında 6,3 ton CO₂ eşdeğeri olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2022). 2019 ve 2020 yılı oranları kıyaslandığında yılda %3,1 artış gerçekleşmesi salım miktarının çok hızlı bir biçimde artış eğiliminde olduğunu göstermekte, bu da iklim değişikliği etkilerinin katlanarak artabileceğine işaret etmektedir. Köse (2018), Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olup sera gazı salımlarının gelişmiş ülkelerin gerisinde olmasına karşın salım oranlarındaki hızlı yükselme nedeniyle sanayileşme düzeyi yüksek ülkeler kadar çevresel ve sosyal sorunlar yaşayabileceğine dikkat çekmektedir.

Tablo 1: 1990-2020 yılları arası sera gazı salım miktarları

Kaynak: (TÜİK, 2022).

Türkiye’de toplam sera gazı salım miktarları incelendiğinde, Tablo 2’de gösterildiği gibi, 2020 yılında CO₂ eşdeğeri olarak en büyük payı %70,2 ile enerji kaynaklı salımlar alırken bu oranı sırasıyla %14 ile tarım, %12,7 ile endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı ve %3,1 ile atık sektörünün takip ettiği görülmektedir (TÜİK, 2022).

Tablo 1: 1990-2020 yılları arası sektörlere göre sera gazı salımı

											(Milyon ton CO ₂ eşd.)	
	1990	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	1990-2020 değişim (%)	2019-2020 değişim (%)	
Toplam salım	219,7	299,0	398,7	474,5	500,8	528,3	524,0	508,1	523,9	138,4	3,1	
Enerji	139,6	216,0	287,8	342,0	361,7	382,4	374,1	365,4	367,6	163,3	0,6	
Endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı	23,0	26,3	49,0	59,2	63,5	66,4	68,0	58,6	66,8	190,5	14,0	
Tarım	46,1	42,3	44,4	56,1	58,9	63,3	65,3	68,0	73,2	58,8	7,5	
Atık	11,1	14,3	17,4	17,1	16,7	16,3	16,6	16,1	16,4	48,0	2,1	

Kaynak: (TÜİK, 2022).

İklim değişikliği ile ilgili raporlara göre Türkiye kentleri iklim değişikliğinin etkileri açısından riskli kentler arasında yer almaktadır. Türkiye’de son zamanlarda aşırı yağışlar, orman yangınları ve sel gibi afetlerin sayısı artmıştır ve bu felaketlerin sayısında daha da artış olacağı tahmin edilmektedir (Kadıoğlu, 2012, Demirci, 2015). Türkiye’nin içinde bulunduğu Akdeniz Havzası’nda sıcaklıkların artmasıyla birlikte yağışlarda önemli azalmalar görüleceği dolayısıyla bu bölgenin iklim değişikliğine karşı daha da kırılgan hale geleceği öngörülmektedir (MGM, 2020; IPCC, 2014).

Türkiye’de iklim değişikliği sorunu, son yıllarda yaşanan aşırı hava olayları ve kuraklık tehlikesi ile tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye ülke koşulları ve kalkınma hedefleri çerçevesinde küresel iklim değişikliği mücadelesinde yer alan ülkelerden biridir. Bu kapsamda 2004 yılında BM

İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (BMİDÇS) ve 2009 yılında Kyoto Protokolü'ne taraf olmuştur. BM çatısı altındaki sorumluluklarının yanı sıra, Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci gereği bu konuyla ilgili çalışmalar yapılmaktadır (ÇŞİDB, 2022).

BMİDÇS yükümlülükleri gereği Türkiye belirli periyodlarla sera gazı envanteri ve iklim değişikliği ulusal beyanları hazırlayarak sözleşme sekreteryasına sunmaktadır. Türkiye, 2015 yılında Paris Anlaşması hazırlıkları sürecinde sera gazı salımlarında olağan senaryodan %21'e kadar azaltım hedefleyen Ulusal Niyet Beyanını sunmuştur. Hızla gelişen bir ekonomi olarak Türkiye salımlarını 2030 yılında %21'e kadar artıştan azaltmayı taahhüt etmiştir (UNFCCC, 2022). Paris Anlaşması, 2016 yılında küresel sera gazı salımlarının sorumlusu en az 55 taraf ülkenin anlaşmayı onaylamasıyla resmen yürürlüğe girmiştir. Türkiye, müzakerelerde etkin olarak yer aldığı Paris Anlaşması'nı 22 Nisan 2016 tarihinde imzalamış ve 2021 yılında 2/3853 sayılı kanun teklifi ile onaylamıştır (Resmi Gazete, 2021, 31621).

Türkiye'de iklim değişikliği konusundaki kurumsal düzenleme ve planlama yetkisi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı uhdesindedir. 2021 yılında yapılan düzenleme ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın adına İklim Değişikliği ifadesi eklenmiştir. Bunun yanında Bakanlığa bağlı kuruluş olarak İklim Değişikliği Başkanlığı kurulmuştur (Resmi Gazete:31643, 2021). İklim değişikliğinin Türkiye'de kurumsallaşması sürecinde 2001 yılında İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu kurulmuş, 29 Ekim 2021'de yayımlanan Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nı düzenleyen kararname ile kurulun yapısı düzenlenerek adı İklim Değişikliği ve Uyum Koordinasyon Kurulu olmuştur (Resmi Gazete, 2021).

Türkiye 2010 yılında Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı koordinasyonunda çeşitli kurumların da katkısı ile "Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi (2011-2023)" belgesini hazırlamıştır (ÇŞİDB, 2010). Söz konusu belge, iklim değişikliği ile mücadele alanında ulusal boyutta azaltım, uyum, teknoloji, finansman ve kapasite artırma politikalarını belirlemektedir. Ayrıca bu belge kapsamında, enerji, sanayi, ormancılık, tarım, binalar, ulaştırma, atık ve iklim değişikliğine uyum gibi konularda kısa, orta ve uzun vadeli hedefler belirlenmiş olup 2011-2023 yıllarını kapsayan İklim Değişikliği Eylem Planı ile bu hedefler çerçevesinde eylem türleri belirlenmiştir (Konaklı, 2016:14).

İklim Değişikliği Eylem Planı'nın temel hedefleri; BMİDÇS'nin "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" ilkesine uygun ve özel koşulları dahilinde iklim değişikliği azaltım ve uyum önlemlerini, ulusal kalkınma planlarına dahil ederek sürdürülebilir kalkınma ilkeleriyle belirlenmiş olan kalkınma programını sekteye uğratmadan, sera gazı salım artış hızını

sınırlamak, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltma ve uyum sağlama hedefi doğrultusunda ulusal kapasiteyi artırmak, elde edilecek tecrübe ve kazanımları diğer ülkeler ile paylaşarak ortak projeler geliştirmektir. Bununla birlikte; azaltım, uyum, teknoloji transferi ve finansman konularında küresel stratejik amaçların, tarafların sorumlulukları göz önünde bulundurularak tasarlanması ve uluslararası faaliyetlerde etkin rol oynanması hedeflenerek mali fonlara erişimin artırılması amaçlanmaktadır (ÇŞİDB, 2011:9).

Eylem planı ayrıca, temiz üretim araçlarına yönelik ar-ge ve inovasyon kapasitesini geliştirmek, bu alanda rekabet ve üretimin artırılmasını sağlayacak ulusal ve uluslararası finansman kaynağı ve özendirici mekanizmalar oluşturarak iklim değişikliği ile mücadele ve uyum kapsamındaki faaliyetleri etkin, şeffaf, katılımcı ve bilimsel çalışmalara dayanan karar alma süreçleri ile geliştirmeyi hedeflemektedir (ÇŞİDB, 2011:9).

3. Türkiye’de Yerel Yönetimlerin İklim Değişikliği Yönetimi

Belediye yönetimleri 1990’lı yıllardan itibaren bireysel veya ulus aşırı iklim ağları ile birlikte kentsel faaliyetler sonucu üretilen sera gazı salımını azaltmaya yönelik iklim değişikliği mücadelesi içinde yer almaktadır (Kern ve Bulkeley, 2009). Kent yönetimleri 1990’larda gönüllü eylemlerle başlayan yerel iklim politikasını 2000’li yıllardan itibaren sera gazı azaltım hedefi belirledikleri, azaltım ve uyum boyutlarında birçok eylem türünün yer aldığı stratejik iklim planlaması ile sürdürmektedir.

Yerel yönetimlerin enerji, ulaşım, planlama ve atık gibi kilit sektörlerdeki yetki ve görevleri yerel iklim politikası ve eylem kapasitesini şekillendirmede kritik öneme sahiptir (Betsill ve Bulkeley, 2007). Enerji temini, ulaşım alt yapısı, vergilendirme alanlarında sınırlı yetki ve kapasiteleri bulunsa da iklim değişikliği ile ilintili birçok hizmet alanında belediye yönetimlerinin planlama yetkisi bulunması, bu yönetim birimlerini son yıllarda iklim politikasında öne çıkarmıştır (Granberg ve Elander, 2007; Schreurs 2008: 353; Sugiyama ve Takeuchi 2008; Measham, vd. 2011).

Yerel yönetimler tüm dünyada iklim değişikliği eylemlerine öncülük etmektedir. Olası bir afet durumunda vatandaşa erişilebilirliği en yüksek kurumlar olarak belediyeler en güncel yerel bilgiye sahip olduğundan iklim mücadelesinde etkin bir potansiyeli bulunmaktadır. Hem ulusal hem de yerel düzeyde iklim değişikliği ile mücadele etmek amacıyla ülke ve kent yönetimleri eylem planları hazırlamakta, yasal ve yönetsel düzenlemeler yapmaktadırlar. Merkezi

yönetimler ise hem uyum hem de azaltım boyutunda projeler içeren yerel iklim eylem planlarının geliştirilmesini desteklemektedir (Deri ve Alam, 2008).

Ulusal iklim politikasının ilerlemesinde tıkanıklıklar yaşanması, Paris Anlaşması onay sürecinin gecikmesi nedeniyle Türkiye’de yerel iklim politikası ve eylem planlaması diğer ülkelere nispeten geç başlamıştır. Son yıllarda küresel olarak iklim değişikliği etkilerinin artması ve ulusal iklim değişikliği planlamasında yaşanan gelişmeler paralelinde yerel yönetimler stratejik planlamalarında iklim değişikliği ile ilgili projelerine öncelik vermektedirler.

Türkiye Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı’nda kentsel iklimpolitikasının güçlendirilmesine yer verilmiş; yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, imar planlarının iklim değişikliğine uyumlu biçimde düzenlenmesi, toplu ulaşımın yaygınlaştırılması amacıyla kentsel ulaşım stratejisi hazırlanmasına yönelik ek gelir oluşturulması, atık yönetim sistemlerinin geliştirilmesi, kentsel tasarım, peyzaj ve yeşil alan miktarının artırılması, kamuoyunda bilinçlendirme ve farkındalık çalışmaları gibi konularda yerel yönetimlerin desteklenmesi hususları belirtilmiştir (ÇŞİDB, 2011).

Kentlere iklim eylem planı hazırlığında konuyla ilgili hem ulusal planlama hem de ulus aşırı ağların belirlediği çerçeve ve diğer kentlerin örnek uygulamaları kılavuzluk etmektedir. Türkiye’den birçok belediye ICLEI, C40, Belediye Başkanları İklim Sözleşmesi, Enerji Kentler gibi ağlara üye durumda bulunmakta ve bu ağlardan eylem planı hazırlık, uygulama ve izleme aşamalarında destek almaktadır (ICLEI, C40, GCOM, 2022). Eylem planları azaltım ve uyum ekseninde iki boyutta hazırlanmakta, somut azaltım eylemlerinin belirlenebilmesi açısından ise kentlerin mevcut sera gazı salımı verilerini gösteren sera gazı envanteri hazırlamaları gerekmektedir. Ulus aşırı iklim ağları özellikle envanter hazırlığı ve takibinde belediyelere teknik bilgi aktarım ve destek sağlamaktadır.

Türkiye’de belediyelerin en yaygın olarak üye bulunduğu Belediye Başkanları Küresel İklim ve Enerji Sözleşmesi kentlere, sera gazı emisyonunu azaltmak veya belli ölçüde sınırlamak, iklim değişikliğinin etkilerine hazırlıklı olmak (uyum), sürdürülebilir enerjiye erişimi artırmak ve bu amaç doğrultusunda yenilenebilir enerji politikaları geliştirmek, uygulamayı somut projelerle artırmak ve sonuçları izlemek şeklinde bir çalışma süreci taahhüt etmektedir (GCOM, 2022).

Ekosistemde meydana gelen olumsuz değişikliklerin nedeni olan iklim değişikliği krizi konusunda toplumda bir farkındalık oluşturmak, kaynakların bilinçli tüketilmesi konusunda yerleşiklerle birlikte çözüm üretmek, bu doğrultuda bir yol haritası belirlemek açısından

kentlerin hazırladıkları eylem planları ve kentteki tüm planlara iklim değişikliği ile ilgili çözümlerin dahil edilmesi ulusal çabalara yerel düzeyde katkı sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir.

Kentler iklim değişikliğini azaltım ve etkilerine uyum göstermek amaçlı hazırladıkları eylem planlarında ulaşımda elektrikli araçlara geçiş yapılması, bireysel araç kullanımının azaltılıp toplu ulaşımın ve bisiklet kullanımının özendirilmesi, kentsel yeşil alan miktarının artırılması, su kullanım bilinci, yağmur suyu depolama, atık ayrıştırma ve geri dönüşüm sisteminin geliştirilmesi, belediye hizmet binalarında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, binalarda enerji verimliliğine yönelik yönetmelik düzenlemeleri, arazi kullanım alanı planlaması gibi çeşitli eylem türlerinde proje hedefi belirlemektedirler (Bursa, Denizli, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kocaeli, Muğla, Trabzon B.B İklim Eylem Planları).

8 Nisan 2020 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan yönetmelikle Büyükşehir belediyelerinde “İklim Değişikliği Dairesi Başkanlığı”, il ve ilçe belediyelerde ise “İklim Değişikliği Şube Müdürlüğü” kurulması kararı alınmıştır (Resmi Gazete, 2020). Bu yönetmelik düzenlemesi belediyenin kurumsal yapısı içerisinde iklim değişikliği konusunda özel bir birimin yer almasının azaltım ve uyum eylemleri doğrultusunda yerel iklim değişikliği yönetiminin daha etkin olacağına ve yerel yönetimlerin iklim politikasındaki önemli rolüne işaret etmektedir.

Yönetmelik sonrası bazı Büyükşehir Belediyelerinde (Ankara, Aydın, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Konya, Malatya, Mardin, Mersin, Muğla, Ordu, Sakarya, Samsun, Tekirdağ, Trabzon, Van) iklim değişikliği şube müdürlüğü kurulmuştur. Büyükşehir Belediyelerinin bir kısmı (Bursa, Denizli, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Kocaeli, Muğla, Trabzon) iklim değişikliği eylem planlarını hazırlamış ve faaliyete almıştır. Diğer büyükşehir belediyelerinde iklim eylem planı hazırlıkları devam etmekte olup konuyla ilgili çalıştaylar düzenlenmektedir (Belediyelerin web sitelerinden derlenmiştir).

Bu düzenleme sonrasında belediyelerde sera gazı envanter hesaplanması, eylem planı hazırlığı, uygulama ve izleme aşamalarını iklim değişikliği müdürlüğü çatısında uzman personel ve belirlenen yönetim alanı çerçevesinde daha etkin ve sonuç odaklı gerçekleştirme zemini oluşmuştur. Kurumsal yapıda böyle bir yönetim biriminin varlığı, iklim değişikliği mücadelesi için yerel yönetimler düzeyinde yapılması gereken faaliyetlerin, kentlerin gerçekleştirdiği uygulama ve deneyimlerin izlenmesi açısından da faydalı olacaktır.

Sonuç

İklim değişikliği içinde bulunduğumuz yüzyılda insanlığın karşısındaki en büyük çevre sorunudur. Sosyo ekonomik etkileri de eklendiğinde hem kaynağı hem de mağduru olarak özellikle kentlerde yaşayan nüfusu ve kent yönetimlerini etkileyen önemli bir sorun ve sorumluluk alanı haline gelmiştir. Sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda kentleri planlamak amacıyla kullanılan klasik yönetim mekanizmaları iklim değişikliği gibi karmaşık sorunları yönetmek hususunda yetersiz kalmaktadır.

Kentsel nüfus ve ekonomik faaliyetler arttıkça enerji ve kaynak tüketimi de aynı nispette artmaktadır, yerel düzeyde alınan önlemler yetersiz kaldığından belediyeler bu yük altında zorlanmaktadır. Kent yönetimlerinin iklim değişikliğinin getirdiği negatif koşullar altında kent sistemlerinin mevcut kapasitesinde sürdürülebilirliğini sağlamak, oluşabilecek yeni sorunlar karşısında dirençli olmak ve hızlı çözüm üretmek amacıyla planlama yöntemleri iklim değişikliğini göz önüne alarak yeniden düzenlenmelidir.

Bu çalışmada sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda yerel yönetimler ve iklim değişikliği yönetimindeki hukuki ve yönetsel süreç aktarılmıştır. İklim değişikliği, küresel boyutta ekonomi, günlük yaşam, güvenlik için bir tehdit unsuru olarak su, gıda, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçlara erişimi kısıtlamakta, bu durumdan en çok da dezavantajlı kesimler etkilenmektedir. Sürdürülebilir kent formunda dünya hızla gelişirken ulus devlet, bölge ve kent yönetimlerinin, tüm insanlığın iklim mücadelesindeki sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir.

Küresel iklim politikasında temel unsur devletler iken zamanla kent ve bölge yönetimleri, ulus aşırı iklim ağları, sivil toplum örgütleri de bu mücadeleye dahil olmuştur. Kuşkusuz bu süreçte BMİDÇS Taraflar Konferanslarında bu soruna çözüm üretilmesinde tıkanmalar olması, somut bir başarıya ulaşılamaması, bu esnada iklim değişikliğinin kentlerde yıkıcı etkilerinin yaşanması etkili olmuştur. İklim politikası ilk başlarda sera gazı düzeyinin nasıl azaltılabileceğine odaklanmışken, 2000’li yıllarda etkilerine uyum gösterilmesi de sürece dahil olmuştur, böylelikle kentler daha ön plana çıkmış, çözümün önemli parçası haline gelmiştir.

Kentler çözümün en önemli aktörü haline geldiğine göre bu zorlu yönetim yolculuğunda belediyeler merkezi yönetimden, diğer kurum ve kuruluşlarda, sivil toplum örgütlerinden, akademik kuruluşlardan ve en mühimi de yerleşiklerden destek almalıdır. İklim değişikliği

sorunu ancak kapsamlı, etkili ve çok düzeyli bir planlama yaklaşımı ile çözülebilir, dolayısıyla geniş bir toplumsal katılım esas alınmalıdır.

Hem dünyada hem de Türkiye’de birçok belediye sürdürülebilir hedefler doğrultusunda iklim değişikliği eylem planlarını kurumsal yapılarında yaptıkları düzenlemelerle, kurulan iklim değişikliği müdürlükleri içinde gerekirse dışardan uzman destek alarak hazırlamaktadırlar. İklim eylem planları azaltım ve uyum boyutunda politikalar içermekte, salımların kaynağı büyük oranda enerji kaynaklı olduğundan eylem türlerinde de yenilenebilir enerji kullanımı, sıfır emisyonlu ulaşım araçları kullanımı, enerji verimli bina yönetmeliği projelerine öncelik verilmektedir. Uyum boyutunda ise kentsel alt ve üst yapının güçlendirilmesi, yeşil alan miktarının artırılması, su tüketim bilinci, yağmur suyu depolama sistemlerinin geliştirilmesi gibi eylemler önceliklendirilmektedir.

Her sorunun çözümünde olduğu gibi iklim mücadelesinde de ilgili kurum ve kuruluşlarla güçlü bir işbirliği içinde çalışmak somut bir hedefe ulaşmak bakımından büyük önem arz etmektedir. Yerel iklim politikasının belirleyicisi olarak belediyeler kent ağları ile ilişkilerini güçlendirmeli, aşağıdan yukarı girişimlerle yerel düzeyde bir ivme oluşturarak ulusal iklim politikasına da hız kazandırmalıdır.

Kaynakça

- Aizebeokhai, A.P., (2009). Global warmingandclimatechange: Realities, uncertaintiesandmeasures. *International Journal of PhysicalSciences*, Vol. 4 (13) s. 868-879.
- Andonova, L. B., Betsill, M. M., Bulkeley, H., (2009). TransnationalClimateGovernance. *Global EnvironmentalPolitics*, Volume 9, Number 2, 52-73.
- Avrupa Komisyonu, (2020). 100 climateneutralcitiesby 2030 byandforthe citizens. Erişim adresi: <https://bit.ly/2TBtKWf> (16.09.2021).
- Balaban, O., Özgür, B., Sakar, B., (2021). İklim Değişikliği, Göç ve Yerel Yönetimler. *Yerel Yönetişim ve Göç Dizisi Yayınları (2018-2021)*, SKL International AB
- Betsill, M. ve Bulkeley, H., (2007). Lookingbackandthinkingahead: a decade of citiesandclimatechangeresearch. *Local Environment*, 12, 5, s.447-456
- Betsill, M. ve Bulkeley, H., (2006). CitiesandtheMultilevelGovernance of Global ClimateChange. *Global Governance*, 141-159.

Bulkeley, H., Schroeder, H., Janda, K., Zhao, J., Andrea, A. S., Ghosh, S., (2009). CitiesandClimateChange: The role of institutions, governanceand urban planning. *World Bank Urban Symposium on ClimateChange* (s. 1-92). UK: World Bank.

C40, (2022). RaisingClimateAmbition. Erişim adresi: <https://www.c40.org/what-we-do/raising-climate-ambition/1-5c-climate-action-plans/>

Çelebi, B., (2021). Kentlerde İklim Değişikliği Yönetişimi ve Yerel Yönetimlerin Rolü: Londra, Sao Paulo ve İstanbul Örnekleri. Marmara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, İstanbul.

Çobanyılmaz, P. ve Duman Yüksel, Ü., (2014). Kentlerin İklim Değişikliğinden Zarar Görebilirliğinin Belirlenmesi: Ankara Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, s.40.

ÇŞİDB, (2010). Türkiye Ulusal İklim Değişikliği Strateji Belgesi, Ankara. Erişim adresi: <https://iklim.csb.gov.tr/strateji-belgeleri-i-305>

ÇŞİDB, (2011). Türkiye Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı, 2011-2023, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Ankara

ÇŞİDB, (2022). BMİDÇS ve Türkiye, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Ankara

Demirci, M. (2015). Kentsel İklim Değişikliği Yönetişimi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0 (46) , 75-100.

Deri, A. ve Alam, M., (2008). LocalGovernmentsandClimateChange, Erişim adresi: <https://gsdrc.org/document-library/local-governments-and-climate-change/>

DPT, (2000). İklim Değişikliği Özel İhtisas Raporu. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.

Erdoğan, Z., Zeydan, O., Sert, H., (2008). İklim Değişikliği ve Sağlık Üzerine Etkileri. *İ.Ü.F.N. Hemşirelik Dergisi*, 16(61), 71-76.

Fernández, G. ve Peek, D., (2020). Smart andSustainable? Positioning Adaptation toClimateChange in theEuropean Smart City, *Smart Cities*, 3, 511–526

Giddens, A., (2011), *ThePolitics of ClimateChange*. Cambridge: Cambridge:Polity.

Global Covenant of Mayors, (2022). Global Covenant of Mayors, Erişim adresi: <https://www.globalcovenantofmayors.org/our-cities/?search-city=>

Granberg, M. ve Elander, I., (2007). Local Governance and Climate Change: Reflections on the Swedish Experience, *The International Journal of Justice and Sustainability*, Volume 12, 2007 - Issue 5

Hunt, A. ve Watkiss, P. (2010), Climate change impacts and adaptation in cities: A review of the literature. *Climate Change*, 104, 13–49.

IPCC, (2001). IPCC 3. Değerlendirme Raporu. Cambridge: UN IPCC.

IPCC, (2014). IPCC 5. Değerlendirme Raporu. New York: Cambridge University Press.

IPCC, (2022). Intergovernmental Panel on Climate Change, Erişim adresi:

<https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/glossary>

Kadıoğlu, M., (2012). Türkiye’de İklim Değişikliği Risk Yönetimi. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Kern, K. ve Bulkeley, H., (2009). Cities, Europeanization and Multi-level Governance: Governing Climate Change through Transnational Municipal Networks, *JCMS Journal of Common Market Studies*, 47(03):309-332

Konaklı, B., (2016). İklim Değişikliği İle Mücadelede Politika ve Önlemler, Kalkınmada anahtar verimlilik, *Anahtar Dergisi*, Mayıs, s.10-15.

Köse, İ., (2018). İklim Değişikliği Müzakereleri: Türkiye’nin Paris Anlaşması’nı İmza Süreci. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, 55-81.

Measham, T.G, Preston, B.L., Smith, T.F., Brooke, C., Gorddard, R., Withycombe, G. & Morrison, C., (2011). Adapting to climate change through local municipal planning: barriers and challenges, *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, Volume 16, s.889–909

MGM, (2020). Türkiye 2020 Yılı İklim Değerlendirmesi. Ankara: Meteoroloji Genel Müdürlüğü.

Resmi Gazete, (2020). Belediye ve Bağlı Kuruluşları ile Mahalli İdare Birlikleri Norm Kadro İlke ve Standartlarına Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200408-6.htm>

Resmi Gazete, (2021). 31621, Paris Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211007.pdf>

- Resmi Gazete:31643, (2021). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211029.pdf>
- Rosenzweig, C., Karoly, D., Vicarelli, M. vd., (2008). Attributing physical and biological impact to anthropogenic climate change. *Nature*, 453, 353–357
- Schreurs, M.A, (2008). From the Bottom Up: Local and Subnational Climate Change Politics. *The Journal of Environment & Development*, Volume: 17 issue: 4, s. 343-355
- Sugiyama, N., Takeuchi, T. (2008). Local policies for climate change in Japan. *The Journal of Environment*
- Talu, N. (2020). Avrupa Birliği İklim Politikaları, Erişim adresi: <https://www.iklimin.org/>
- TÜİK, (2022). Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2020, Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2020-45862#:~:text=Sera%20gaz%C4%B1%20envanteri%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na%20g%C3%B6re,CO2%20e%C5%9Fd.%20olarak%20hesapland%C4%B1>.
- UN, (2022). What is Climate Change?. Erişim adresi: <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>
- UNFCCC, (1992). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. Erişim adresi: http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Mevzuat/BM_iklimcerceve.pdf, s:7.
- UNFCCC, (1992). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Erişim adresi: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>
- UNFCCC, (2022), Paris Agreement, Erişim adresi: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
- UNFCCC, (2022). What is Kyoto Protocol?, Erişim adresi: https://unfccc.int/kyoto_protocol

AFGANİSTAN SİYASETİNE ASKERİ MÜDAHALENİN İÇ VE DIŞ FAKTÖRLERİ

Hüsamettin İNAÇ*

Fazel AHMED**

Geliş Tarihi: 24/11/2022

Kabul Tarihi: 23/12/2022

Özet

Afganistan, Ordunun siyasette etkili olduğu ve aktif rol oynadığı bir ÷lke olarak bilinmektedir. Ordunun siyasi güce sahip olması tarihsel olarak, 1747'de Ahmed Őah Abdali tarafından Afganistan'ın kurulmasına kadar uzanmaktadır. Nadir Afőar'ın Ordusunda "Saray muhafızı" olarak görev yapan Ahmed Őah Abdali, Haziran 1747'de Nadir Őah'ın öldürölmesinden sonra, askeri bir kiőilik olarak bazı saray soyluları tarafından Afganistan'ın ilk kralı olarak sečililmektedir. O zamandan beri Ordu, ÷lke siyasetiyle her zaman yakın bir iliőki içinde olmuőtur. Afganistan'da 1960'dan 1990'a kadar Ordu doğrudan siyasete karıőmıő ve 1973'te Muhammed Davud Han'ın liderliğinde, Muhammed Zahir Őah'ın kraliyet sistemini kansız bir darbeyle devirmıő ve bu sayede ÷lke tarihinde ilk kez cumhuriyet rejimini kurulmuőtur. Daha sonra, Muhammed Davud Han'ın öldürölmesine yol ačan 1978 kanlı darbesi sırasında Ordu, Davud rejimini devirdi ve Demokratik Halk Partisi'ni iktidara getirdi. Aynı Őekilde silahlı kuvvetler, özellikle Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilmesinden sonra 1991 yılının baőlarına kadar isyanları bastırmak ve diő tehditlerle baőa çıkmak için siyasi gücü güçlendirmek için aktif bir rol oynamıőtır. Ancak Mücahitlerin zaferi ile birlikte, modern Ordusunun dağılmasına neden olmuőtur. Bu çalıőmada tarihsel olarak Afgan Ordusunu anlatmakla birlikte

---

* Prof. Dr, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı,
Orcid: 0000-0002-6922-2010, husamettininac@yahoo.com

** Bilim Uzmanı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Afganistan siyasetinde en önemli ve ilgi çekici konulardan biri olan Ordunun ülke siyasetine dâhil olmasına yol açan faktörleri, motivasyonları ve müdahale düzeyini üzerinde yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afgan Ordusu, Askeri Darbe, Cumhuriyet Rejimi, Aşiretler, Siyaset

INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS OF MILITARY INTERVENTION IN AFGHANISTAN POLITICS

Abstract

Afghanistan is known as a country where the Army is influential in politics and plays an active role. The military's political power can be traced back to the establishment of Afghanistan in 1747 by Ahmed Shah Abdali. Ahmed Shah Abdali, who served as the "Palace guard" in Nadir Afshar's Army, was chosen as the first king of Afghanistan by some court nobles as a military personality after the assassination of Nadir Shah in June 1747. Since then, the Army has always had a close relationship with the country's politics. From 1960 to 1990, the Army was directly involved in politics in Afghanistan, and in 1973, under the leadership of Mohammed Davud Khan, he overthrew the royal system of Mohammed Zahir Shah in a bloodless coup, thus establishing the republican regime for the first time in the country's history. Later, during the bloody 1978 coup that led to the murder of Mohammed Daoud Khan, the Army overthrew the Dawud regime and brought the People's Democratic Party to power. Likewise, the armed forces played an active role until early 1991, especially after the withdrawal of Soviet troops from Afghanistan, to strengthen political power to suppress insurgency and deal with external threats. However, with the victory of the Mujahideen, it caused the disintegration of the modern Army. This study focuses on the factors, motivations and level of intervention of the Army, which is one of the most important and interesting issues in Afghanistan politics, as well as telling the Afghan Army historically.

Keywords: Afghan Army, Military Coup, Republican Regime, Tribes, Politics

1. Afganistan Siyasetine Askeri Müdahalenin İç Faktörleri

Afganistan yaklaşık kırk yıllık dış müdahale, farklı etnik yapılar arasında süregelen çatışmalar ve bir türlü merkezi bir devlet yapısının inşa edilememesi gibi nedenlerle düzen ve istikrarı yakalayamamış bir ülkedir. Haddi zatında söz konusu istikrarsızlığın en önemli nedenlerinin başında ordunun ülke siyasetine müdahil olması gelmektedir. Nitekim genel anlamda askeri siyaset sosyolojisinde gündeme getirilen en önemli soru, ordunun siyasete müdahale nedenleri

ve bağlarıyla ilgilidir. Aslında askeri siyaset sosyolojisi, bu grubun siyasete girme arzusunun nedenlerini ve faktörlerini bulmaya çalışmaktadır. Bu konuda siyaset bilimi insanlarının farklı görüşleri ileriye sürülmüştür.

Bazıları askeri örgütlerin özelliklerini vurgulamış ve ordunun siyasete yönelmesindeki etkenleri de askeri kurumun "özellik ve yapısında" aramışlardır. Bazıları ise ordunun müdahalesinin sebebini "siyasi" olarak değerlendirmiş ve ordunun siyasete karışmasında bir ölçüt olarak toplum yapılarına dikkat çekmiştir. Ancak bazıları bu müdahaleyi toplumsal koşulların ve ordunun kabiliyetinin bir sonucu olarak görmekte ve ordunun tepkisinin boş yere gerçekleşmediğini vurgulamaktadır. Toplumsal koşullar, siyasete askeri müdahale için bir ön hazırlık olarak özel bir önem taşımaktadır. Diğer bazı araştırmacılar, dış etkenleri, Soğuk Savaş'ı ve süper güçlerin etki alanı kazanma çabalarını, üçüncü dünya ülkelerinin siyasetine askeri müdahale faktörlerinden biri olarak değerlendirmiştir.

Tüm bu kavramsal ve kuramsal bilgiler ışığında Afganistan'da ordu-siyaset ilişkilerine baktığımızda, 1960'lardan 1990'lara kadar ülke siyasetinde önemli bir rol oynamış ve 1973 ve 1978'de iki askeri darbe gerçekleştirerek, Zahir Şah'ın monarşisinin yıkılmasına ve Davud Han cumhuriyetinin çöküşüne teşebbüs ettiklerine şahit olunmuştur. 1960 ile 1990 yılları arasında ordunun Afganistan siyasetine müdahalesine hangi etkenlerin neden olduğunu ve Afgan ordusunun siyasete girmesinin asıl sebebinin ne olduğunu ele alacağız. Bu bölümde, Afgan ordusunun siyasete müdahalesinin faktörlerini ve nedenlerini dâhili ve harici amiller olmak üzere iki kısma ayırıyoruz.

2. Afganistan'da Siyasetin Azgelişmişliği

Ordunun siyasete müdahalesi hakkında sunulan fikirlere dayanarak, toplumların siyasi kültür düzeylerinin, toplumsal boşlukların ve krizlerin yanı sıra ekonomik gelişim durumlarının, ordunun siyasete müdahale etmesi veya etmemesi konusunda temel bir etkiye sahip olduğu söylenmiştir. Tarihsel olarak baktığımızda, çağdaş dönemde siyasete en yüksek ve en derin askeri müdahalenin "siyasi olarak" gelişmemiş toplumlarda gerçekleştiğini görmekteyiz.

Toplumların farklı siyasi kültür düzeylerine dayalı olarak siyasete askeri müdahalenin net bir açıklamasını İngiliz sosyolog Feiner yapmıştır. Ona göre, farklı toplumların siyasi kültür düzeylerini analiz etme ve değerlendirme kriterleri üç faktöre bağlıdır.

- Meşru güç aktarımı süreçlerini kabul etmek veya kabul etmemek,

- Siyasal sistemin meşruiyetinin temeli konusunda genel bir anlaşma veya anlaşmama,
- Sivil toplum kuruluşlarının entegrasyonu veya ayrışması (İhvan Kazımı, 2008, s. 117).

Afganistan'ın tarihine bakıldığında, 1960-1990 yılları arasında bu ülkenin uygun bir siyasi kültür düzeyine ulaşamadığı ve "siyasi gelişme" özelliklerine sahip olmadığı için parçalanmış bir topluma sahip olduğunu, kurumsal güç transferi yöntemlerinden ve siyasi meşruiyetten yoksun olduğunu, o vakte kadar Afganistan'da siyasi partiler ve aktif sivil kurumlarının oluşmadığını görmekteyiz. Dolayısıyla üç boyutta bu faktörlerin Afganistan siyasetine askeri müdahalenin gerekçelerini oluşturduğu sonucuna varılabilir.

3.1. Afganistan'da Kurumsal Güç Transferi Yöntemlerinin Zayıflığı

Toplumların az gelişmişliğinin işaretlerinden biri, meşru ve kurumsal siyasi güç aktarımı modellerinin zayıflığıdır. Siyasi aktörler bireyler veya toplum olarak, yöneticilerin idaresi altında meşru yöntemlerde ortak bir görüşe ulaştığında ve diğer tüm yöntemleri yasadışı ve gayri meşru saydıklarında, bu siyasi kültürün büyümesinin ve toplumun siyasi gelişiminin bir göstergesidir. Ancak, ihtilafları çözmek için ve yetkiyi yöneticilere devretmek için meşru ve geçerli bir yöntem de yoksa her şahıs ya da grup siyaset sahnesinde kendine göre hareket etmek ister. Böyle bir toplum, düşük kültürel ve siyasi gelişme düzeyinde olacaktır. Huntington'a göre böyle bir durumda zenginler rüşvet verir, öğrenciler protesto eder, işçiler greve girer, çeteler isyan eder ve ordu darbe yapar. Kısaca her grup gücü elde etmek için kendi yöntemlerini kullanacaktır (Attai, 2000, s. 133). Siyasi gelişme göstergelerine göre, o dönemde Afganistan'ın bu göstergelere sahip olmadığı, gerekli siyasi gelişmeyi sağlayamadığı ve düşük bir siyasi kültüre sahip olduğu söylenmelidir.

Afganistan tarihine bakıldığında, bireyler ve gruplar arasındaki güç aktarımının geleneksel biçiminde gerçekleştiği ve "patrimonyal" sistemin güç aktarımı için olağan süreç olduğu görülebilir. Afganistan bu özelliklerle, düşük yaşam standardı, düşük gelir seviyesi, adil olmayan servet dağılımı, hükümetlerin beceriksizliği, halkın sağlık durumunun kötü olması, halkın çoğunluğunun okuma yazma bilmemesi, ekonomik dış bağımlılığın yüksek olması, yüksek düzeyde işsizlik ve yetersiz istihdam, kişi başına düşen milli gelirin düşük olması gibi bir toplumsal duruma sahiptir.

2.2. Afganistan'ın Geleneksel Toplumunda Güç Transferi Modeli

Afganistan'da geleneksel bir toplum ve gelişmemiş bir ülke olarak iktidarın devri, bireyler ve gruplar arasında geleneksel ve "patrimonyal" bir şekilde gerçekleşmiştir. Afganistan'ın çağdaş tarihine baktığımızda yaklaşık iki yüzyıldır "siyasi gücün" bireyler ve gruplar arasında ya miras kaldığını ya da daha büyük kabileler tarafından zorla ele geçirildiği görülmektedir. Bir grup iktidarı elde etmek için aynı klanın üyesi olan başka bir grubu öldürmekten, bağlamaktan ve hatta kör etmekten çekinmemiştir.

Afganistan'da, kuruluşunun en başından beri "kabile"nin rolü ve aşiret liderlerinin ülke işlerini yönetme kararları büyük önem taşıyordu. Afgan sultanları, davranışlarını Şeriat yasalarına, Peştunvali geleneklerine, Jirga veya aşiret konseylerinin kararlarına ve kabilelerle ilişkilerde geleneklere uyarlamak zorundaydılar (Grigorian, 2009, s. 60). Kraliyet tacını almak kalıtsal olmasına rağmen, Ancak "veraset" konusunda sabit bir yasa yoktur. Kralın ölümünden sonra, kraliyet ailesinin bir üyesi, yerine geçmesi için oğullarından birini seçerdi. Babanın istek ve arzusu, adayın yaşı ve karakteri ve kişisel ilgi alanı, bir kişinin halef olarak seçilmesindeki kriterlerden biriydi (Devleti, 2014. s. 129).

Afganistan Anayasası, hukuki ve siyasi bir belge olarak, hükümetin genel ilkelerini ve ülkenin temel örgütlenmesinin planlanmasını ifade eder. Her ülkenin anayasasında hükümet ve parlamento biçimi, hükümetin üç organının yetki ve görevleri, vatandaşların hükümete karşı görevleri, üç organın başkanlarının nasıl seçileceği ve atanacağı, siyasi gücün bireyler ve siyasi gruplar arasında nasıl aktarıldığı yazılmıştır (Alihani, 1375, s. 14). Ancak Afganistan'da, Emanullah Han'ın dönemine kadar, bu ülke tarihinde ilk kez bir anayasa taslağı hazırlandığında, hükümet şekli ve iktidar devri gibi konuların öngörüldüğü bir kanun yoktu ve Afganistan padişahları, kabilelerin örf ve adetlerine ve kadim geleneğe göre iktidarı devralır ve miras olarak başkalarına bırakırlardı. Bu nedenle, Afganistan'ın geleneksel toplumunda, kurumsal güç aktarımı yöntemlerinin kabul görmemesinin yanında, aynı zamanda siyasi iktidar aktarımını araştırabilecek hiçbir kurum da yoktu. Böyle bir durumda güç, doğal olarak dini ve aile ilişkilerine dayalı olarak siyasi liderlere ve aşiretlere devredilir.

2.3. Afgan Toplumunun Geleneksel Yapısı

Afganistan toplumunun geleneksel yapıları 1960'lara kadar grupların her türlü siyasi kararlara katılmalarını engellerdi. Bu durum, ülkede yerleşik gelenekler ve modernleşmeye doğru hareket edilmemesine, siyasi sisteminin yapısının geleneksel değerlere dayalı olarak oluşmasına neden olmuştu .Geleneksel toplumlarda güç ve sermaye genellikle birkaç kişinin elinde toplanır ve toplumda siyasi özgürlüklerin elde edilmesi için fazla çaba gösterilmez (Jean Blondel, 1999, s.

85). Geleneksel toplumlarda sistemin biçimi, toplumun geleneksel norm ve davranışlarından etkilenmekte ve bu toplumlarda rejimin ayakta kalması, halkın geleneksel desteğine dayanmaktadır. Akrabalık ve din, hükümete bağlılığın temel dayanaklarını şekillendirmektedir.

Dolayısıyla, Afganistan'ın geleneksel toplumunun inşası ve buna dayalı olarak siyasi sistemin yapıları, siyasal iktidarın kurumsal yöntemlerle devredilmesine izin vermemiştir. Dr. Yusuf'un başbakanlığı döneminde, 1964 anayasası sosyal kurumlar ve siyasi partilerin kurulmasına izin vermesine rağmen, 1964 anayasası ile birlikte onaylanması gereken, partilerin ve sivil kurumların faaliyetlerini meşrulaştırması gereken parti kanunu Şah tarafından onaylanmadı ve partilerin faaliyetleri kurumsallaştırılmayıp yasallaştırılmadı (Tanin, 2005, s. 165). Bu nedenle Afganistan'da sivil toplum kuruluşlarının zayıflığı, siyasi partilerin olmayışı, sendikaların ve sivil toplum oluşumlarının dağılması, ordunun 70'li yıllarda en örgütlü ve disiplinli toplumsal kurum olarak siyasete müdahale etmesine olanak sağlamıştır.

3. Afgan Toplumunun Etnik Yapısı

Afganistan, azınlıklardan oluşan bir ülke olup farklı kavimler ve kabilelerin yanında, heterojen etnik grupların yaşadığı dünyadaki nadir ülkelerden biridir.

Afganistan'da, büyük etnik grupların yanı sıra, Aymak, Kızılbaş, Bayat, Cemşidi vb. birçok etnik azınlık yaşamaktadır (Sajadi, 2012, s. 63). Etnik grupların bu çeşitlilik ve heterojenliği ve birleştirici çözümlerin olmayışı, bu ülkedeki "ulus inşası" sürecinin başarılı bir şekilde şekillenememesine ve ortaya çıkan krizlerin üstesinden gelinememesine neden olmuştur. Bu nedenle, ülkenin bağımsızlığının üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen, tüm etnik gruplar ve milliyetler için ortak ve kabul edilebilir bir "milli kimlik" henüz oluşmamış, buna dayalı olarak ulusal kimliğin yerini dağınık etnik kimlikler almıştır (Devleti, 2014, s. 140). Afgan toplumu, etnik ve aşirete dayalı bir yapıya sahip olduğu için, siyasi yapının etkileşimi ile siyasi iktidarın dolaşımının sadece belirli bir millet ve aşiret içinde el değiştirmesi doğaldır. Buna dayalı olarak, ülkenin siyasi sistemi, sosyal sistemle iletişim kurmak yerine, daha çok aşiret şeklinde popülasyon alt sistemleri ile ilişkilendirilmiştir.

Bu durum, etnik grupların ve vatandaşların siyasi katılımını engellemiş ve nihayet, egemen olmayan etnik gruplar, iktidar yapısına karşı her zaman sapkın bir tutum sergilemiştir. Bunun neticesinde, yöneticilere şüpheyle bakılmış ve halk ile siyasi iktidar sahibi olan yöneticiler arasında sürekli çatışmalar ortaya çıkmıştır. Tam olarak bu sebeple Afganistan'da siyasi güç ve egemenliği kazanmak için etnik gruplar ve kabileler arasında sert rekabetler ve şiddetli

çatışmalar yaşanmıştır (İnaç, 2004, s. 54). Afganistan siyaset sosyolojisinde ulus inşası ve toplumsal kalkınma sürecini olumsuz etkileyen belki de en önemli noktalarından biri, hükümet ve siyasi iktidarın temellerini etnik köken üzerinde inşa etmiş olması ve zamanla bu etnik grupların arzularının girdabına saplanmış olmasıdır. Dünyadaki bazı hükümetler kuruluş aşamasında etnik kökene dayalı olabilir, ancak zamanla toplumu ve ülkeleri için kapsayıcı ve bağımsız bir kimlik geliştirmişlerdir. Ne var ki, Afganistan'da hükümetler her zaman etnik kimlik ile ulusal kimlik arasındaki mücadelede sıkışıp kalmışlar ve kendilerini etnik kimlik unsurundan kurtaramamışlardır (İnaç ve Ünal, 2013, s. 225). Dolayısıyla Afganistan'daki siyasi güç, etnik odaklı özelliklere dayalı olarak, etnik grupların toplumsal ve siyasal çatışmalarını, egemen etnik gruplara ve iktidardakilere karşı düşmanca tutumlarını hiçbir zaman kontrol edememiş ve iktidar aktarım yöntemlerini kurumsallaştıramamıştır. Aksine, bu çatışmaların şiddetlenmesinde etkili faktör olmuştur.

Etnik yönelimli hükümetler, varlıklarını sürdürmek ve ayakta kalabilmek için kabile ve aşiretlerin sürekli desteğine ihtiyaç duyması ve bu tür hükümetlerin destekçilerinin daha fazla siyasi iktidarı kontrol etmeye çalışması doğaldır. İktidar sahipleri de destekçilerinin etnik ve aşiretleri için taleplerini yerine getirmek için fidye vermek, makam-mevki vermek gibi hareket etmişlerdir. Buradan hareketle Afganistan'da toplumsal yapıda etnik grupların çokluğunun ve etnik kökene dayalı bir siyasi yapının varlığının, iktidardaki etnik grubun diğer etnik gruplarla sürekli çatışma halinde olmasına neden olduğu söylenebilir. Bu durum, tüm vatandaşların rol aldığı gücün devredilebilmesi için kurumsallaşmamasına neden olmuştur. Tarih boyunca Afganistan'da siyasi iktidar, meşru yollardan ve demokratik süreçlerle değil, etnik ve geleneksel inançlara ve iç çatışmalara dayalı olarak devredilmiştir.

3.1. Afganistan'da Modern Hükümetin Siyasi Meşruiyetinin Zayıflığı

Afganistan'da hükümetler ve siyasi sistemler uzun süredir bir meşruiyet krizine maruz kalmış ve bu durum Afganistan'daki birçok siyasi sistemin dönüşmesine ve çökmesine neden olmuştur. 1964 anayasasının Zahir Şah döneminde onaylanması, Afganistan toplumunda köklü ve tarihi bir dönüşümün başlangıcıydı, bu da yeni bir hükümet ve anayasal bir sistemin kurulmasına neden oldu. Anayasa hukukuna dayalı yeni bir sistemin oluşturulmasıyla halkın hükümete katılımının, hükümetin meşruiyetinin ve etkinliğinin yanı sıra toplumun sistemden memnuniyet düzeyinin artacağına inanılıyordu. Ancak bu tahmin doğru çıkmadı ve kraliyet ailesi iktidarı tekeline almaya devam etti. Devletin verimliliği de vatandaşların memnuniyetini sağlamak için yeterliydi. Dolayısıyla bir yanda iktidarın başında karizmatik bir liderin olmaması, diğer yandan

verimli ve yasal bürokrasi eksikliğinin modern devletin meşruiyetinin zayıflamasına neden olduğu ve sistemin istenilen meşrutiyete ulaşmadığı söylenebilir. Bundan dolayı daha sonraki yıllarda Ordunun siyasete müdahalesine ve monarşi sistemin yıkılmasına neden oldu.

3.2. Partilerin ve Sivil Toplum Örgütlerinin Zayıflığı

Afganistan'daki siyasi partiler, Şah Mahmud Han'ın başbakanlığı döneminde demokrasi yıllarından önce ilkel bir şekilde kuruldu ve düzensiz bir şekilde faaliyet göstermeye başladı. On yıllık bir durgunluğun ardından, Davud Han'ın başbakanlık görevinden istifa etmesi ve anayasal bir sistemin kurulması ile siyasi parti ve grupların oluşumu 1955'te onaylanan anayasaya kaydedilirken, partilerin siyasi faaliyetleri yeniden başladı (İnaç, 2003, s.361).

Bu dönemde birçok partinin kurulmasıyla birlikte yeni yöntemler siyasi faaliyet alanına girmiştir. Ancak, Afganistan'daki siyasi partilerin tarihi, demokrasi yıllarında siyasi partilerin zayıflığını ve yetersizliğini göstermiştir. Çünkü partilerin asıl görevi, ülkede siyasi güç elde etmek için barışçıl mücadeleler yapmak ve seçimlerde rekabet etmektir. Ancak Afganistan'daki siyasi partilerin hiçbiri bu başarıya ulaşamadı. Sadece "Demokrat Halk Partisi" bu başarıyı ulaşmış, o da askeri darbe ile gerçekleşmişti. Afganistan'daki siyasi kurumların zayıflığını ve verimsizliğini açıklamak için tarihi, siyasi, kültürel, ekonomik, toplumsal ve yasal alanlarda çeşitli faktörler sıralanabilir. Afganistan'da partilerin oluşumu ve etkinliğinin önündeki en önemli tarihsel engel, istibdat ve mutlak hükümet olarak özetlenebilir. Çünkü Afganistan'ın tüm hükümet hanedanları, hükümetin mutlakıyetçi karakterine karşı hassas olup, denetleyici ve düzenleyici kurumlarına müsamaha göstermemiştir. Siyasi açıdan bakıldığında, farklı dönemlerde Afganistan siyasetinde aşiret kültürünün mevcudiyeti, ülkede her zaman ulusal ve etnik kaos ve istikrarsızlığı körükleyen sebep olmuştur.

Bir yandan kabile farklılıklarından kaynaklanan istikrarsızlıklar sivil ve siyasi kurumların oluşumunu engellemekte, diğer yandan demokrasi yıllarında ve öncesinde kurulan etnik nitelikteki partiler toplumdaki bölünmeleri derinleştirmek için bir araç haline gelmekteydi. Aslında, Afganistan'daki siyasi partilerin ekseriyeti etnik kökenle kurulmuş olup, etnik ve aşiret çatışmaları partilerin zayıflatmasına ve hatta bölünmesine neden oluyordu. Demokratik Halk Partisi'nin iki gruba, Halk (Peştunist) ve Parçam (diğer etnik gruplar) olarak ayrılması bunun açık bir örneğidir.

Afganistan'da siyasi partilerinin bir başka zayıflığı ve başarısızlığı, toplumsal yapıda köklü değişikliklerin olmaması ve gelenek ile modernite arasındaki çatışmalarda görevini yerine

getirememesidir. Afganistan'daki toplumsal değişim, Avrupa'da Rönesans dönemi ve sonrasında meydana gelen temel değişim ve gelişmelere nazaran çok daha az olmuştur. Rönesans sonrası Avrupa'da kapitalizmin yükselişyle farklı grupların ortaya çıkmıştır. Bu gruplar siyasi güç elde etmek ve ekonomik gelirden daha fazla pay almak için diğerleriyle rekabet etmiştir (İnaç, 2004, s. 37). Ancak, Afganistan toplumunun yapısı, demokrasi yıllarına kadar bu anlamda derin ve ciddi bir dönüşüme girememiştir. Afganistan'ın ekonomik temeli, devlet ekonomisiydi ve hükümet en büyük işveren olarak rol oynuyordu. Hatta insanların siyasi sisteme katılımı için anayasa yıllarında alınan bazı önlemler bile, toplumun sosyal ve etnik yapısında fazla bir değişiklik yapamadı. Hukuki açıdan baktığımızda Afganistan'da siyasi partilerin zayıflığına ve verimsizliğine neden olabilecek en önemli faktör, demokrasi yıllarının sonlarına kadar bu ülkede partilerin kuruluş ve işleyişinin yasallaştırılmamasıydı. Bu anlamda partilerin faaliyetlerinin anayasa yıllarının sonuna kadar yasal hale gelmediği söylenebilir. Bu süreçte partilerin faaliyetlerinin yasa dışı sayılacağı korkusuyla da icap eden gelişimin olmamasına neden olmuştur (Craine, 2003, s. 3). Afganistan'da demokrasi yıllarının sonuna kadar sivil kurumların oluşmamasına neden olabilecek diğer faktörler arasında, ülkede devlet merkezli bir sistemin olması ve hükümet zulmünün varlığı sayılabilir. Pek çok az gelişmiş toplumdaki baskın düşüncelerden biri, hükümetin rolüne aşırı vurgu yapılmasıdır (İnaç, 2007, s. 27).

Bütün bunların sonucunda az gelişmişlik durumu, diktatörlük ve mutlak yönetim, etnik ve yerel yönelimler, kabile ve dini geleneklere dönük eğilimler, ülkede altyapı değişimi ve dönüşümünün olmaması, ulus inşası aşamasını geçememiş gelenek ve modernite arasındaki gizli ve açık çatışmanın varlığı, bazı grup ve sınıfların merkezi hükümetin etkisinden bağımsız olmaması, insanların bilinçsizliği, hükümet merkezli diktatörlük ve son olarak, Zahir Şah'ın parti yasasını onaylamaması Afganistan'daki siyasi partilerin zayıf kalmasına yol açmıştır. Bu faktörler, demokratik toplumların ana unsuru olan sivil kurumların bile oluşmamasına neden olmuştur (İnaç, 2016, 54-57).

3.3. Afgan Siyasetine Askeri Müdahalenin Dış Faktörleri

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden önce, Afgan politikacılar Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuştu. Sovyetler Birliği, Afganistan'a komşu olması sebebiyle, bu ülkeye diğer ülkeden daha fazla ilgi gösteriyordu. Afganistan-Sovyet ilişkilerinin tarihi, Afganistan'ın İngiliz yönetiminden bağımsız olduğu zamana kadar uzanmaktadır. Emanullah Han 1919'da Afganistan'ın bağımsızlığını ilan ettikten sonra, bu bağımsızlığı tanıyan ilk ülke Sovyetler Birliği oldu. Afganistan ile Sovyetler Birliği arasındaki ilk dostluk anlaşması 1920'de imzalandı.

Bu antlaşmaya göre, taraflar birbirlerinin bağımsızlığını tanıdılar. Bu antlaşmada, Rus hükümetinin Afganistan'a karşılıksız olarak yılda bir milyon ruble ödemesi kararlaştırıldı (İnaç, 2007, s. 28). Söz konusu anlaşmaya ek olarak, aynı tarihte Rusya ile bir askeri anlaşma da imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Afgan Hava Kuvvetleri Rus hükümetinin gözetimi altında kuruldu ve Rusya, pilotları ve uzmanlarıyla birlikte Afganistan'a 11 uçak gönderdi (İnaç, 2014, s. 39).

3.3.1. Afganistan'daki Sovyet Nüfuzu

Zahir Şah döneminde, Sovyet-Afgan ilişkileri yeni ve hassas bir aşamaya geçti. Bu aşamada, Sovyetler Birliği, Pakistan ve Afganistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açan Peştunistan meselesinde halkın milli duygularını kullanarak bu fırsatı değerlendirdi. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, İngiltere'nin Hint yarımadasını terk etmesiyle 1947 tarihinde Hint yarımadası, Hindistan ve Pakistan olmak üzere iki ülkeye bölündü. Buna göre, 19. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli anlaşmalarla Hindistan'a ilhak edilen Afganistan'ın eski toprakları Pakistan'a verildi. Bunun üzerine Durand Hattı'nın ötesindeki Peştuların kaderi, Afganistan hükümetine göre çözümsüz bırakılmış oldu (Tanin, 2004, s. 92). Zahir Şah 1947'de yaptığı bir konuşmada Durand Hattı'nın ötesindeki Afganların akıbetinden bahsettikten sonra onlara Hintliler ve Pakistanlılar gibi kendi kaderini tayin hakkının verilmesini talep etti. Bu konuşma farklı hassasiyetler ve tepkilere yol açtı. Özellikle bu konuşmalar, Sovyetler Birliği'nin bu konuyu büyüterek siyasi anlamda kendi lehine kullanabilmesi için iyi bir bahaneydi. O günden sonra bu konu gazete ve dergilerde sürekli olarak yayınlandı. Bundan sonra bu mesele Afganistan'ın iç ve dış politikasının temel direği haline geldi ve her yıl bir gün Peştun ve Belucilerin milli dayanışma günü olarak kutlanmaya başladı.

Sovyetler Birliği, Afganistan siyasetine doğrudan girmekle ilgilenmiyordu. Onun için perde arkasındaki çabalarına devam ederek, Afganistan'daki nüfuzunu kullanıp bu konuyu gazeteler ve dergilerde sürekli yayınlatarak halkın düşünce ve görüşlerini değiştiriyorlardı. Afganistan'ın Batı ve Amerika ile ilişkilerinin gidişatını değiştirmenin kolay olmadığını anlayınca, Şah Mahmud Han'ı Başbakanlık görevinden alıp yerine arzu edilen ve amaçlarına uygun bir kişi olarak gördükleri Davud Han'ı getirmeye çalıştılar (İnaç, 2018, s. 309). Davud Han, Peştunist bir milliyetçi olarak Başbakanlığa seçildikten sonra, Durand Hattı'nın diğer tarafındaki Peştunları Afganistan'a ilhak ederek, bölgede otoriter bir ulusal hükümet kurmaya çalıştı. Davud Han'ın bu hareketi Pakistan liderlerince tepkiyle karşılandı ve iki komşu ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu.

Öte yandan Davud Han, İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde iktidara geldi, ancak kısa süre sonra Soğuk Savaş, Doğu ve Batı'yı karşı karşıya getirdi ve küçük ülkeler uluslararası sistemin iki kutuplu yapısında kendilerine yer bulmak zorunda kaldılar. Bu nedenle Davud Han, bu hedefe ulaşmak için doğu ya da batı güçlerinden birine güvenmek zorundaydı. Bu nedenle, Davud Han hükümeti ekonomik programları yürütmek, özellikle Orduyu modernize etmek ve donatmak için ABD'ye başvurdu. Ancak ABD, Afganistan'ın bu talebini dikkate almamış ve bunun yerine bölgede Pakistan ile ilişkilerini sağlamlaştırmıştır (Tanin, 2004, s. 104). Davud Han hükümetinin talebine ABD'den olumsuz bir cevap gelince, bu sefer Sovyetler Birliği'nin askeri ve ekonomik yardım sağlama önerileriyle ilgilenmeye başladı. 1955'te Sovyet liderleri Afganistan'a gelip ve Davud Han ile yaptıkları görüşmede her türlü askeri ve ekonomik işbirliği sözü verdiler (İnaç, 2017, s. 105).

Davud Han'ın başbakanlığı döneminde Afganistan ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler daha da genişledi. Bu sırada, Afganistan ile Pakistan arasında, Peştunistan meselesi üzerindeki anlaşmazlık yoğunlaştı ve iki ülke sınırında çatışmalara yol açtı. Afganistan, komşu ülke ile yüzleşmek ve askeri varlığını güçlendirmek için 1955 yılında Sovyetler Birliği ile askeri bir anlaşma imzaladı. Afganistan'ın askeri yardım talebini reddederek Pakistan güçlerini desteklemek için her türlü çabayı gösteren ABD, Afganistan'daki nüfuzunu azalttı ve çok geçmeden Sovyetler Birliği Afganistan'a en çok yardım eden ve bu ülkenin en büyük ticaret ortağı oldu. Ruslar, Afganistan'ın iç meseleleriyle daha az ilgilendiklerini, ancak ülkenin dış politikasının Sovyet karşıtı olmaması gerektiğini açıkça belirttiler. Demokratik Halk Partisi bu dönemde demokrasi yıllarının özgürlüğünü kullanarak açık ve sınırsız faaliyetini sürdürüp, siyasi gösteriler düzenleyerek Afganistan ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiyi güçlendirmeye çalışmıştı. Parti liderleri meclis konuşmalarında Sovyetler Birliği'ni övüyor, Afganistan'ın Sovyetler Birliği ile dostluğunun gücünü vurguluyorlardı (Endişmend, 2003, s. 7). Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi, yardım almak için çeşitli sözleşmelerin imzalanması, ekonomik ve askeri altyapı için karşılıklı heyet değişimleri, askeri ve sivil eğitim için öğrenci gönderilmesi ve daha da önemlisi, Sovyetler Birliği ile Demokratik Halk Partisi arasındaki yakın ilişki neticesinde, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ın tüm siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarındaki etkisinin genişlemesi ve ülkenin Sovyetler Birliği'ne tamamen bağımlı hale gelmiştir.

3.3.2. Sovyet Nüfuzunun Nedenleri

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, uluslararası düzeyde büyük siyasi değişimler yaşandı. Geçici Hitler karşıtı koalisyon kısa sürede dağıldı ve küresel ideolojik çatışmalar Soğuk Savaş şeklinde başladı. Britanya İmparatorluğu, dünya sisteminin en büyük gücü olma rolünü yitirdi ve yerini Amerika Birleşik Devletleri aldı. Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nın galip güçlerinden biri olarak, ABD'nin karşısında sosyalist ülkeler bloğunun başında olmuş, iki kutuplu bir sistem oluşturmuştur. Sovyetler Birliği eskiden beri alt kıtanın ılık sularına ulaşmayı hayal ediyordu, bu nedenle Afganistan, Sovyetler Birliği için ılık sulara ulaşmak için bir geçit olarak stratejik öneme sahipti ve ne pahasına olursa olsun bu ülkede nüfuz sahibi olması gerekiyordu. Soğuk Savaş sırasında Afganistan, Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanı olarak ABD'nin bölgedeki etkisini önlemek için stratejik bir önem kazanmıştır. Çünkü Sovyetler Birliği, Amerika'nın Afganistan'da askeri üs kurmayı planlamasından korkuyordu. Dolayısıyla böyle bir durumda Sovyetler Birliği ekonomik, askeri ve kültürel yardımlar sağlayarak Afganistan'a nüfuz etmeye ve bu şekilde bölgedeki batı yayılmacılığını engellemeye çalışmıştır (İnaç, 2003, s. 344).

Afganistan'daki Sovyet nüfuzunun zeminini sağlayabilecek ikinci faktör, Peştunistan konusunda Afganistan ve Pakistan arasındaki ihtilaflardır. Peştunistan konusunda bu iki ülke arasındaki görüş ayrılıkları arttıkça, Afganistan'ın Pakistan'a karşı silahlı kuvvetlerini güçlendirmesine neden oldu. ABD'nin İslamabad ile ittifakı nedeniyle Afganistan'a silah ve mühimmat vermeyi reddetmesinin ardından Afganistan Sovyetler Birliği'ne yöneldi ve Sovyetler Birliği, Afganistan'ın askeri ve ekonomik yardım tekliflerine olumlu yanıt veren tek ülke oldu. Sovyetler, Afganistan'a sadece silah ve çeşitli askeri teçhizat sağlamakla kalmadı, aynı zamanda okullarında çok sayıda Afgan subayı da eğittim verdiler. Bu nedenle, Sovyetler Birliği Afganistan'a yardım sağlamaya devam ederek ülkedeki nüfuzunu siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda genişletebildi (Fonten, 1997, s. 502). Davud Han'ın başbakanlığı döneminde Afganistan'daki Sovyet etkisinde rol oynayan bir diğer faktör, iki ülke liderlerinin siyasi ve ekonomik kalkınma konusundaki siyasi ortaklıkları ve ideolojileriydi. Davut Han'ın, ekonomik kalkınmayı sağlamak ve askeri gücü artırmak amacının yanında sosyalist fikirlere sahip olması sebebiyle Sovyetler Birliği ile ortak bir konumdaydı. Dolayısıyla iki ülke liderleri arasındaki ideolojik ortaklıklar ilişkilerin derinleşmesine ve bunun sonucunda Afganistan'daki Sovyet etkisinin yoğunlaşmasına neden olmuştur (Tanin, 2004, s. 98).

Afganistan'da Sovyet etkisinin genişlemesine katkıda bulunan bir diğer önemli faktör, Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin bu ülke ile yakın ilişkisidir. Demokratik Halk Partisi,

Afganistan'ın Marksizm-Leninizm ideolojisine dayalı olarak kurulan tek siyasi örgütüydü. Sovyet Komünist Partisi ile ideolojik bir ilişkisi bulunan parti aynı zamanda Afgan halkı arasında çok sayıda takipçi kazanmıştı. Aslında Demokratik Halk Partisi, Moskova'nın Afganistan'daki politikalarını fiilen uyguluyordu. Parti üyeleri arasında belge ve kitap alışverişinde bulunması ve hatta takipçilerine Marksizm ideolojisinin öğretilmesi, kitleler arasında bu fikirlerin yayılması sayesinde Marksizm düşüncesi bazı toplumsal katmanları kapsamıştı. Böylece Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da siyasi, askeri ve hatta sosyal yapılarıdaki etkisi genişleyecek ve Sovyetler Birliği gelecekte Afganistan'da Marksist-Leninist bir rejim kurabilecektir.

3.4. Afganistan'daki Sovyet Nüfuzunun Araçları

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a nüfuz etmesi için kullanabileceği araçlar üç alanda özetlenmiştir. Ekonomik işbirliği ve sivil ve altyapı projelerinin inşası, askeri işbirliği, silah ve askeri teçhizatın gönderilmesi ve en önemlisi, Sovyetler Birliği'nin Afganistan yararına Peştunistan meselesine verdiği destek, Sovyetler Birliği'nin Afganistan siyasetinin önemli sektörlerine nüfuz etmesini sağladı. Sovyetler, oluşan boşluğu doldurmak için Afganistan halkının ihtiyaçlarından, zorlamalarından ve duygularından en iyi şekilde yararlanma zamanının geldiğini anlamıştı. Sovyetler 'in 1955-1978 yılları arasında, ekonomik ve askeri alanlarda Afganistan'a yaptığı toplam yardım neredeyse iki buçuk milyar dolara ulaşmıştı (İnaç ve Yaman, 2015, s. 21).

Bu nedenle Kabil-Moskova ilişkileri her geçen gün daha fazla alana yayılmış ve Afganistan'ı birçok yönden Sovyetler Birliği'ne bağımlı hale getirmiştir. Eşref Gani Ahmedzai'ye göre, Kabil ile Moskova arasındaki ilişkilerin kurulması ve genişletilmesinin nedeni, Sovyetler Birliği'nin kendi sınırlarına yakın Amerikan askeri üslerinin kurulmasını engelleme ihtiyacı ve Kabil'in ekonomik kalkınma ihtiyacıydı. Davud Han, bir yandan Pakistan ordusunun tehlikelerini önlemek için silahlara erişmesi gerektiğine özel bir ihtiyaç duyuyordu, ama öte yandan reform hedeflerine ulaşmak için paraya ihtiyacı vardı (Joya, 2018, s. 273).

3.4.1. Afganistan Ordusunda Sovyet Nüfuzu

Daha önce belirttiğimiz gibi Aralık 1955'te, Bakanlar Kurulu Başkanı ve Sovyetler Birliği Yüksek Konseyi Başkanlığı'nın bir üyesinin, Afganistan üst düzey yetkililerin daveti üzerine Kabil'e geldi ve 18 Aralık'ta ortak dönemin Afganistan Başbakanı Muhammed Davud, Bulganin ve Kruşçev arasında antlaşma imzalandı. Ondan sonra, Sovyet danışmanları resmen

Afganistan'da çalışmaya başladı. Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu T-34 tankları, MiG-17 uçakları, DL-28 bombardıman uçakları ve hafif silahlar gibi Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan ve Doğu Almanya gibi ülkeler tarafından ilgili danışmanlarla Afganistan'a gönderildi.

Ayrıca Sâlânk tünelinin kazılması, Bagram askeri havaalanının inşası, silo fabrikaları, enerji santralleri, doğalgaz çıkarılması, Ordu personelinin eğitimi ve teçhizi, Afgan askeri öğrencilerin Sovyet eğitim merkezlerine kabulü, Afganistan'daki Sovyet danışmanlarının planlarına dâhildi. Sovyetler Birliği, Afgan ordusuna nüfuz etmek için iki grup Afgan subaylarından kullandı. İlk kategori, komünizm fikrine bağlı olan ve genellikle Sovyet yetkililerinden emir alan subaylardan oluşuyordu. Diğerleri, iktidardaki rejimden nefret eden ordu subaylarıydı. Çünkü bu iki askeri grubun hükümetin düşüşünde işbirliği yapmaları bekleniyordu. Sovyetler Birliği'nin Afgan ordusuyla nasıl ilişki kurduğu ve daha sonra içine nasıl sızdığı, Davud Han'ın başbakanlığından önceki ordunun ihtiyaçlarına kadar uzamaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Afganistan, ekonomik gelişimi ve doğu ve güneydoğu sınırlarını güçlendirmek için güçlü bir orduya ihtiyaç duydu.

1945-1947 yılları arasında ülkenin doğu illerinde meydana gelen kargaşa, Afgan hükümetine ordunun yerel isyanları bastırmak için yeterince güçlü olmadığını gösterdi. Çünkü isyancıların çoğu temel silahlar ve taşlarla donatılmış olmasına rağmen, hükümetin bu isyanları bastırması üç yıl sürmüştü (İnaç, 2020b, s. 511). Davud Han başbakan olarak atandıktan sonra, hükümetin, orduyu donatmak için Sovyet askeri yardımının alınmasına öncelik vermesi konusunda ısrar etti. Bu nedenle 1955 yılında hükümetin konumu için milletin desteğini kazanmak amacıyla kurulan Loya Jirga, Muhammed Davud hükümetinin orduyu güçlendirmek ve donatmak için gerekli gördüğü her kaynaktan silah satın almasına izin verdi. Ayrıca Davud Han'ın başbakanlığı döneminde Peştunistan meselesi ve Afganistan'ın bu bölgede toprak iddiası üzerinde Afganistan ile Pakistan arasında ihtilaflar, ordunun güçlendirilmesi ihtiyacı daha da arttı. Dolayısıyla Afganistan'ın orduyu güçlendirmek için Sovyetler Birliği'ne başvurması ile Davud Han döneminde ve daha sonra demokrasi yıllarında Afganistan'da Sovyet etkisinin zemini sağlanmıştır. Bu nedenle Afganistan'ın orduyu güçlendirmek için Sovyetler Birliği'ne başvurması ile Davud Han döneminde ve daha sonraki demokrasi yıllarında Afganistan'da Sovyet etkisinin zemini sağlanmıştır.

3.4.1.1.Sovyet Eğitim Doktrini

Sovyetler Birliği ile ekonomik, askeri ve silah alım anlaşmaları imzalamanın yanı sıra, bir anlaşma da Afgan öğrencilerin askeri sektörde yetiştirilmesine ilişkin imzalandı. Bundan önce Afgan ordusu subayları Türkiye tarafından eğitiliyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nden yeni silahların gelmesiyle Türkiye'deki eğitim süreci sona erdi. Sovyetler Birliği, "NATO" ve "SENTO" üyesi olan ülkelerde yetişmiş subayların ordudaki varlığını kabul edemiyordu (İnaç, 2020a, s. 11). 1960 yılında ilk kez çok sayıda Afgan askeri öğrenci, askeri taktikleri öğrenmek için Sovyetler Birliği'nin askeri akademilerine gönderildi. Bu akademilerde öğrencilere askeri eğitimlerin yanında komünizm ideolojisini içeren dersler öğretiliyordu ve öğrenciler bu dersleri almak zorundaydılar.

Yeni Afgan öğrenciler Sovyetler Birliği'ne girer girmez, daha önce askeri eğitimi almak için Sovyetler Birliği'nde bulunan Afgan öğrenciler tarafından Halk ve Perçem gruplarına alınıyordu. Orduda, Halkçılara bağlı subaylar Perçemcilere göre daha fazlaydı. Sovyetler Birliği'ne gönderilen köylüler ve yoksul ailelerin gençleri çok geçmeden Halkçıların tuzağına düşüp onlara katılmak zorunda kalıyorlardı. Sovyetler Birliği'nde bulunan Afgan öğrencilerin düşünce özgürlüğü ve eleştiri hakları yoktu. Eleştiri yaptıkları durumunda, Sovyet sistemine karşı oldukları suçlamasıyla eğitimden mahrum edilip, ülkeye geri gönderiliyordu. Diğer eğitim faaliyetlerinin yanı sıra Sovyet kültür sömürgeciliği de gün geçtikçe yaygınlaşmaktaydı. Afganistan'da Peştuca ve Farsça dillerinde Rus dergileri ve gazeteleri fazlasıyla bulunabiliyordu. Hatta Afganistan'ın kuzeyindeki insanlar Rus televizyon kanallarını Tacik ve Özbek dillerinde izleyebiliyordu. Bu gelişmeler sonrası, askeri subayların Sovyetler Birliği'nin eğitim kurumlarından dönüşü ve silahlı kuvvetlere yeniden dâhil edilmesiyle, Afgan ordusunda Sovyet nüfuzu güçlendi. Son olarak, Afgan ordusundaki subayların komünizm ideolojisine olan bağlılığı, daha sonra siyasete müdahale ederek siyasi sistemi devirmelerine ve iktidarı fiilen ele geçirmelerine neden olmuştur.

3.4.1.2. Teçhizat

Sovyet heyetinin Afganistan'a yaptığı resmi ziyaretin ve Afgan hükümetiyle askeri anlaşmaların imzalanmasının ardından, Sovyet silah ve mühimmatının ilk sevkiyatları 1957 ve 1958'de Afganistan'a geldi. Sovyetlerin Afgan ordusuna silah ve diğer teknik teçhizat yollaması, Sovyet heyetlerinin Afganistan'a gelmeleri ve Afgan ordusuyla etkileşimleri, Sovyet danışmanlarının Afgan ordusunun generalleri ve subaylarıyla işbirliği, Demokratik Halk Partisi'nin orduya sızma zemininin hazırlanması, iki ülkenin liderlerinin yaptıkları askeri anlaşmalar, Sovyetlerin Zahir Şah hükümetinin yanı sıra Afgan ordusunu da ciddi şekilde etkilemesine neden oldu.

Afganistan Milli Savunma Bakanlığı 1969'da yeni askeri programları onayladıktan sonra Afgan Ordusunda Sovyet nüfuzu daha da arttı. Askeri hava kuvvetleri, Demokratik Halk Partisi'ne üye olmak için en meşhur yeri. Hava kuvvetlerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, en başından beri Sovyetler tarafından desteklenmiştir. Netice olarak, hava kuvvetleri tamamen Sovyetler Birliği'nin etkisi ve kontrolü altına girmiştir (Joya, 2009, s. 284). Davud Han, başbakanlık döneminde dış politikada, Sovyetler Birliği ile yakın ilişki, İran'dan uzaklık ve Pakistan ile düşmanlık üzerinde durmuştur. Zahir Şah ve damadı Sardar Vali ile bu konuda yaşadığı görüş ayrılıkları nedeniyle ülke siyasetinden çekilmek zorunda kaldı. Davud Han bir süre iktidardan uzak kaldıktan sonra iktidara gelmek için kapsamlı ve gizli faaliyetlere başladı. Sonunda, Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin solcu ve Marksist unsurlarının işbirliğiyle, Muhammed Zahir Şah'ın monarşisini devirmek için çalışmalarına başladı. 1973'te beyaz bir darbe yaparak kraliyet sistemini devirdi ve Afganistan'da cumhuriyet sistemini kurdu.

3.5. Afganistan Darbelerinde Sovyetlerin Rolü

Davud Han'ın Başbakanlığı döneminde, Afganistan'ın Pakistan ile ilişkileri, özellikle Peştunistan konusunda, her zamankinden daha gerginleşti. Afganistan ve Pakistan arasındaki gergin ilişkiler ve Afganistan'ın Pakistan'a karşı tutumuna Sovyet desteği, Afganistan ve Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun güçlenmesinde önemli rol oynadı. Bunların sonucunda, Pakistan ile yaşanan gerginlik, 23 Ağustos 1961'de Pakistan hükümetinin Afganistan'daki konsolosluklarını kapatacağını açıklaması ve Afganistan'dan konsolosluklarını ve ticari ajanslarını geri çağırmasını istemesiyle daha da derinleşti. Afganistan, Pakistan ile siyasi ilişkilerini keserek büyükelçisini geri çağırdı ve iki ülke arasındaki sınırda her türlü seyahate kısıtlamalar getirdi. Sonuç olarak, Afganistan ile Pakistan arasındaki sınır 1961'de kapatıldı.

Peştunistan meselesi çok sıcak hale gelirken, Afganistan liderliği, ortaya çıkan bu krizin ülkenin çıkarına olmadığı ve bu şekilde uygun bir çözüm bulunamayacağı sonucuna vardı. Afganistan'ın Pakistan ile ilişkilerini yeniden kurması için ilk ve en gerekli adım, diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması ve iki ülke arasındaki sınırın açılması oldu. Davud Han bu görüşe katıldı, ancak bu ilişkilerin daha iyi bir yöntemle yeniden kurulması için 9 Mart 1963'te istifa etti. Zahir Şah, Davud Han'ın istifasını kabul etti ve yeni kabineyi kurmak için Dr. Muhammed Yusufu görevlendirdi (Devleti, 2014, s. 204). Davud Han'ın iktidarından sonra Zahir Şah'ın politikasında ve dış politikasında büyük değişiklikler oldu. Pakistan ile ilişkilerin geliştirilmesi ve İran ile yakın ilişkiler kurulması bu değişimler arasında bahsedilebilir. İran'ın daveti üzerine Afganistan ve Pakistan, dostane ilişkilerin yeniden kurulması için müzakereler yapmak üzere heyetlerini

Tahran'a gönderdiler. Pakistan'ın ısrarı ile Peştunistan sorunun gazetelerden ve haberlerden kaldırılması üzerine ortak karara vardılar. Pakistan ile Hindistan arasındaki ikinci Keşmir savaşında Afganistan tamamen tarafsız kaldı ve bu Pakistan'ı sevindirdi.

Eylül 1963'te Zahir Şah ve Kraliçe Humaira, Başkan Kennedy'nin daveti üzerine Amerika Birleşik Devletleri'ne resmi bir ziyarette bulundu. Bu iki haftalık ziyaret faydalı olarak değerlendirildi. Çünkü bu bir Afgan hükümdarının Amerika Birleşik Devletleri'ne ilk ziyaretiydi. İki ülke, açıkladığı ortak bildiriye ABD'nin Afganistan'a ekonomik yardım sağlamayacağını yayınladı. Davud Han'ın istifası, Afganistan'ın Pakistan ve İran'la ilişkilerinin normalleşmesi ve Zahir Şah'ın Amerika ziyaretinden sonra Kremlin, Afganistan'ın Batı'ya yöneldiğini düşündü. İran'la ilişkilerin düzelmesi, Peştunistan meselesindeki gerginliğin azaltılması ve özgür bir Batı sistemi (demokrasi) getirmeye çalışılması Sovyet hesaplamasını doğrulayan ve onaylayan işaretlerdi. Bu nedenle Sovyetler Birliği yeni faaliyetlere girişerek Afganistan'da bölgesel düzeyde çıkarlarını sağlayabilecekleri bir rejim kurmaya çalışmıştır (Budak, 2019, s.171).

3.5.1. Davud Han'ın Darbesi ve Sovyetlerin Rolü

Sovyetler Birliği'nin, Davud Han'ın 1973 yılında Zahir Şah'ın 40 yıllık saltanatının devrilmesindeki rolü hakkında farklı ve bazen çelişkili görüşler var. Davud Han döneminde Dışişleri Bakan Yardımcısı olan "Afganistan'ın Düşüşü" kitabının yazarı Samad Ghaus göre, Sovyetler Birliği'nin 1973 darbesinde hiçbir rolü yoktu. Darbe Afganlar tarafından başlatıldı ve tamamen Afgan hedeflerine sahipti. Ancak, kabul edilmelidir ki, komünist öğretilere inanan birtakım ordu subayları bu harekete katılmıştı ve bu subayların Moskova'ya olan bağlılığında hiçbir şüphe yoktu" (İnaç, 2021a, s. 242).Hakşinas, "Afganistan'daki Rus Komploları ve Suçları" kitabında, Davud Han'ın darbesinde Sovyetlerin rolünü ve müdahalesini kanıtlayan çok sayıda kanıt olduğuna inanıyor. Kitabında, o zamanki ordu subaylarından ünlü Cihat komutanı Ahmed Şah Mesud'un kardeşi Din Muhammed şunları naklediyor: "Darbeden yaklaşık bir hafta önce 120 Sovyet tankçısı Kabil'e geldiler ve Rus yapımı 26 tankları kullanmayı öğretmeye geldikleri söylendi. Ancak darbe sırasında tankları cumhurbaşkanlığı sarayına (Arg) ve Radyo ve Televizyon binasına yönlendirenler onlardı" (İnaç, 2021b, s. 11).

"Son Beş Yüzyılda Afganistan" kitabının yazarı Farhang da Sovyetler Birliği'nin darbedeki rolüne dikkat çekerek bu konuda kendi gördüklerini şu şekilde ifade ediyor: "Ekim 1972'de Afganistan büyükelçisi olarak Belgrad'da görevdeyken, Çekoslovakya'nın başkenti Prag şehrinde planlanmış bir terör operasyonundan haberdar oldum. Bu planın amacı Kabil'deki Amerikan büyükelçisini kaçırmak ve Afganistan'da güvenliği bozmaktı. Konunun önemini göz

önünde bulundurarak bu haberi alır almaz bizzat Kabil'e geldim ve dönemin Dışişleri Bakanı Musa Şefik'i konu hakkında bilgilendirdim ve kendisine de elde edilen belgeleri teslim ettim. Hükümet bu planı engellemeye başarsa da genel olarak durumu kontrol etmek için yeterince değerlendiremedi. Öyle görünüyor ki Prag'da böyle bir operasyon planlamak Çekoslovak hükümetinin bilgisi ve rızası olmadan mümkün değildi. Çekoslovak hükümeti, sosyalist blok ülkeleriyle olan yakın ilişkileri göz önüne alındığında, Sovyet hükümetinin izni ve onayı olmadan bunu yapamazdı". Bu delillere baktığımızda Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da her türlü planın uygulanmasında rol oynayabileceği görülmektedir (Farhang, 2006, s. 865).

Sovyetler Birliği'nin 1973 darbesindeki rolünü gösterebilecek bir diğer faktör, Demokratik Halk Partisi (Perçem) askeri üyelerinin darbeye katılımıdır. Partinin askeri üyelerinin Sovyet yetkililerinin önceden haberi olmadan darbeye katılması mümkün değildi. Bir diğer önemli nokta da bu partinin lideri Babrak Karmal'ın geçmişte KGB ile yakın ilişkisinin olmasıdır. Öte yandan, darbenin uygulanmasında görülen düzen ve plan, bu kadar başarılı bir planın deneyimli kişiler ve profesyonel yetkililer tarafından planlandığı ve uygulandığını göstermektedir. Bu, Sovyetler Birliği'nin darbe sırasında Afgan ordusuyla birlikte hareket ettiğini göstermektedir (Farhang, 2006, s. 866). Demokrasinin son yıllarında Musa Şefik'in başbakanlığı döneminde Afganistan'ın İran gibi komşu ülkeler ve diğer İslam ülkeleri ile ilişkilerini genişletmiş; hatta Musa Şefik, Helمند suyunun İran'a akması için bir sözleşme imzalamış ve sosyalist olmayan ülkelerle ilişkilerin genişletmişti (İnaç ve Yacan, 2018, s.327).Musa Şefik, Peştunistan sorununu Pakistan ile müzakere ve diyalog yoluyla çözmeye çalışıyordu. Batılı ülkelerle de yakın ilişkiler kurdu ve ekonomik yardımlarını Afganistan'a çekti. Bu nedenle Sovyetler Birliği, Şefik'in hareket özgürlüğüne tahammül edemiyordu. Ruslar da Şefik'i "İhvani" olarak adlandırdılar ve onu kendi ulusal çıkarlarına zıt buldular. Çünkü onlar İslami sistemi İngilizlere ve Amerikalılara atfediyorlardı (Harun, 2000, s. 92).Sonuç olarak, Sovyetler Birliği'nin Afgan subayların yetiştirilmesinde ve ordunun donatılmasında önemli rol oynamasının yanında, Sovyet eğitilmiş askerleri ve Demokratik Halk Partisi üyelerini orduda kullanarak, 1973 darbesinde yadsınamaz bir rol oynadığını sonucuna varılabilir.

3.5.2. Demokratik Halk Partisi Darbesi Sovyetlerin Rolü

1978 darbesinin Ruslar tarafından planlandığını gösteren reddedilemez bir delil olmadığı gibi, Tereki'nin Küba'nın başkenti Havana'da düzenlediği basın toplantısında sunduğu raporda da şüpheye yer vardır. Basın toplantısında gazetecilere şunları söylemiştir: "Devrim gerçekleştiğinde hem Başkan Carter hem de Brejnev şaşırılmış durumdaydılar." (Devleti, 2014, s.

209).Amerikalı yazar ve Afganistan uzmanı "S.Harrison", Hindistan Büyükelçiliği askeri ataşesinin şu sözlerini aktarıyor: "Kabil'deki Hindistan askeri ataşesi olan ve Hava Kuvvetleri subaylarıyla temas halinde olan Albay Samiran bana şunları söyledi: Abdülkadir, Hafızullah Emin'in planlarını Sovyetler Birliği'nin askeri istihbarat teşkilatına bildirmişti, ancak kendisi darbeye katılma emrini henüz almamıştı. Albay Samiran, 1978'in başlarında Kabil'de, çoğu Bagram ve Kabil hava limanlarında uçaksavar füze sistemi ve uçuş hattı kontrolünde çalışan yaklaşık 350 Sovyet danışmanı ve teknik personel olduğunu söylüyor. Samiran, Sovyet teknisyenlerinin yardımı olmadan Hava Kuvvetleri'nin 27 Nisan'da harekât yapmasının çok zor olabileceğini vurguluyor. Samiran, Abdülkadir'in Sovyet danışmanlarının onayını alana kadar darbeye katılımını ertelemek zorunda kaldığını söylüyor. Sovyet danışmanları darbeden kısa bir süre önce karar vermeleri gerekiyordu. Ancak kısa süre sonra darbeye yardım etmeleri için Moskova'dan emir aldılar (Harrison, 1996, s. 52). Sevr darbesinde Hava Kuvvetlerine komuta eden ve darbenin zafere ulaşmasında çok önemli bir rol oynayan ve daha sonra Demokratik Halk Partisi hükümetinde general rütbesine ulaşan ve Savunma Bakanlığı'na yükselen Yarbay Abdülkadir, Sovyetler Birliği'nin gerçek dostu olarak tanımlanmaktadır (Devleti, 2014, s. 210).

1950 ve 1960 yıllar sonrasında Ruslar, sadece sivil alandaki farklı toplumsal katmanlara değil, aynı zamanda orduya nüfuz etmeye ve asker toplamaya yöneldiler. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 21 Haziran 1974 tarihli ve "Ulyanovsky" tarafından imzalanan ve Afgan siyasi örgütlerinin ordudaki faaliyetleri ve Cumhurbaşkanı Muhammed Davud'un endişeleri hakkındaki, Halk ve Perçem liderlerine yazılan belgelerin ortaya koyduğu kadarıyla, "Afgan yoldaşlar" bu eylemi Sovyetler için beklenmedik bir şeymiş gibi göstermeye çalışıyorlar ve Sovyetler, kendilerine sadık örgütlerin ve liderlerinin çizginin dışına çıkmamasını tercih ediyordu (İnaç, 2003, s.344). Gerçek şu ki, Sovyet bağlantılı askeri örgütler, o mektuptan yıllar önce, Sovyetlerin bilgisi ve mutabakatıyla Afgan Ordusu içinde aktif ve özgürce askerleri cezp ve celp ediyorlardı. Hatta bu askerlerin bazıları yazılarında ve açıklamalarında doğrudan veya dolaylı olarak bundan bahsediyorlardı. Bu çerçevede, Demokratik Halk Partisi ile ilgili olarak, o partinin kuruluşundan önce Mir Ekber Hayber liderliğinde faaliyet gösteren askeri bir şubesi olduğu söylenmektedir. Daha sonra bu askeri örgüt, sivillerle birleşerek Demokratik Halk Partisi'ni kurdu. Ayrıca Sovyet istihbaratıyla çalıştığı düşünülen "Afganistan Askeri Örgütü" veya "HavaKuvvetleri Subayları" olarak adlandırılan diğer yapılardan da bahsedilmektedir. Bu nedenle, askeri alanlar Ruslar için daimi bir ilgi alanıydı ve bu ilişkiyi daha sonraki hedefleri için kullandılar (Devleti, 2014, s. 211). İbrahim Attaei, Sovyetler Birliği'nin 1978 darbesine doğrudan dâhil olduğunu inanmaktadır. Bu iddianın temel nedeni belki de Davud Han'ın

cumhuriyetinin son yıllarında Pakistan ile ilişkilerini yumuşatması, İran ile yakın ilişkiler kurması ve Mısır, Suudi Arabistan ve Kuveyt ülkelerine yaptığı gezilerde bu ülkelerin Afganistan'a yardımları konusunda taahhütlerini alması olmuştur. En önemlisi, ABD Başkanı Jimmy Carter, Davut Han'ı o ülkeyi ziyaret etmeye davet etti. Dolayısıyla Davud Han'ın bu eylemleri Sovyetleri çok endişelendirdi ve Afganistan'ın kendi nüfuz alanından çıkabileceğini sonucuna vardılar. Öte yandan Davud Han, bundan önce Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmişti ve Brejnev ile görüşmesi sırasında iki taraf arasındaki ilişkiler soğumuştur. Bu nedenle Davud Han'dan bu tür hamleleri beklemeyen Sovyetler, onu devirmek için çalışmaya başladı. Önce Demokratik Halk Partisi'ni birleştirdi ve ardından Afgan ordusundaki 300 Rus danışmanını Davud Han'a karşı askeri ayaklanma sırasında darbecilere ciddi şekilde yardım etmeye teşvik etti (Ataei, 2005, s. 397).

Afganistan'daki Sovyet kuvvetlerinin başkomutanı ve daha sonra savunma bakan yardımcısı ve Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın kıdemli askeri danışmanı ve "Afganistan'daki Kızıl Ordu" kitabının yazarı olan Boris Gromov şunu ifade etmektedir: "Amerika Birleşik Devletleri İran'da yenilgiye uğradıktan sonra, (1979 devrimi) Asya bölgesinde yeni bir müttefik bulmaya çalıştı. Afganistan, başarılı bir gidişat durumunda böyle bir müttefik olabilir. Davut Han'ın attığı bazı adımlar, ABD'nin Ortadoğu'daki konumunu pekiştirme çabalarının başarıya yakın olduğunu göstermekteydi. Ancak Nisan 1978'de Kabil'de olanlar, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki stratejik bir zaferi olarak kabul edilebilir. Ayrıca Afganistan'da Sovyet yanlısı rejimin varlığı, Batılı hükümetlerin üçüncü dünya ülkelerini etkileme arzusunun Sovyet tarafından ciddi kısıtlamalara yol açabileceğini gösteren kesin bir kanıttır" (Gromov, 1995, s. 4). 1978 darbesinin bölgede Sovyetler Birliği'nin stratejik bir zaferi olarak görüldüğü böyle bir durumda, bu darbenin uygulanmasında Sovyetler Birliği'nin rolünün inkâr edilemeyeceği sonucuna varılabilir (Tutar, İnaç ve Güner, 2006, s. 282). Genel olarak Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin Sovyetler Birliği ile yakın ilişkileri ve buna karşılık Afgan ordusunda Demokratik Halk Partisi'ni destekleyen çok sayıda askeri yetkilinin bulunması, öte yandan Sovyetlerin ordudaki geniş nüfuzu, bu darbenin planlanması ve uygulanmasında açık ve belirleyici bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Siyaset sosyolojisi açısından bakıldığında, bir yanda devletin askeri gücünden sorumlu toplumsal gruplardan biri olarak ordunun siyasetteki rolü, diğer yanda bu kurum ile hükümet arasındaki ilişkinin kalitesi ise çok önemlidir. Askeri siyaset sosyolojisi, ordunun siyasete girme

arzusunun etkenlerini ve motivasyonlarını bulmaya çalışmaktadır. Ülkenin egemenliğini savunmak, topraklarını ve sınırlarını korumakla görevli olan ve siyaset sahnesine girme hakkı olmayan bir birim, neden bazen hükümetin hâkimiyetine karşı çıkıyor ve onu deviriyor? Tarihsel olarak ordunun siyasete karışması yeni bir konu değildir. 19. yüzyıl tüm Avrupa devletleri 20. yüzyılda Avrupa dışındaki diğer ülkeler “Prusyacılık Modeli”ni benimsedikten sonra ulusal ordular kurdular. Sonradan, bu ordular doğrudan veya dolaylı olarak ülkelerin siyasetinde rol oynamaya başlamıştır (İnaç, 2021c, s.99).

Siyasete askeri müdahale, toplumların sosyal, siyasal ve kültürel yapılarına göre farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Genel olarak ordu siyasete dört düzeyde müdahale etmektedir. Bu seviyelerin ayrılması ve tanımlanması, siyasete askeri müdahalenin kapsamının ve yoğunluğunun bilinmesine bağlıdır. Darbe girişiminde bulunmak ve doğrudan ordu tarafından iktidarı ele geçirmek, müdahalenin en açık biçimidir. Siyasete askeri müdahaleyi hangi etkenlerin ve güdülerin kolaylaştırdığı sorusuna cevap olarak, bilim adamları tarafından çeşitli teoriler sunulmuştur. Bazıları, askeri kurumun örgütsel faktörlerini önemli görmüş ve ordunun rolünü değiştirme nedenlerinin, özellikle siyasete müdahale etme eğilimlerinin, askeri örgütlenmenin kendi özel niteliklerinde yattığı görüşündedirler. Askeri kurumun yüksek komuta yoğunluğu, hiyerarşiye sıkı sıkıya bağlılık, güçlü disiplin ve yaygın iç iletişim ve en önemlisi silah tekeli gibi yapısal ve örgütsel özellikleri, ordunun siyasete diğer kurumlardan daha fazla müdahale etmesine neden olur.

Bu görüş karşısında, sosyal faktörleri siyasete askeri müdahalenin temeli olarak gören başka teoriler de vardır. Bu teori, ordunun siyasete müdahalesinin temel gerekçesi olarak toplumun sosyal ve kültürel durumu, siyasi gelişimi ve ekonomik koşulları üzerinde odaklanmıştır. Bu teorinin bir destekçisi olan Feiner, ordunun siyasete katılımının farklı kurumsallaşma seviyelerine sahip olduğuna inanıyor. Bu teorinin savunucularından biri olan Feiner, Ordunun siyasete farklı düzeylerde dâhil olmasının, siyasi hayatın kurumsallaşmasına, siyasi kültürün gelişmesine, siyasi sistemin meşruiyetine ve sivil toplumun genişlemesine bağlı olduğuna inanmaktadır. Feiner'e göre, siyasete askeri müdahalenin en büyük ve en derin seviyesi, yüksek düzeyde siyasi gelişim elde etmemiş toplumlarda gerçekleşir. Feiner toplumları; olgun siyasi kültüre sahip toplumlar, Siyasal Kültürü Gelişmiş Toplumlar, Düşük Siyasi Kültüre Sahip Toplumlar ve Minimal Siyasi Kültüre Sahip Toplumlar olarak dört kategoriye ayırmıştır. Bu ayırım ile Feiner, ordunun siyasete müdahalesinin daha çok minimal ve az gelişmiş siyasi kültüre sahip toplumlarda gerçekleştiğine inanmaktadır (Yiğit, İnaç ve Güner, 2007, s.88).

Huntington, siyasallaşmış bir toplum düşüncesiyle, ordunun siyasete müdahalesini siyasal etkenlere bağlı değerlendirmekte; siyasallaşan toplumlarda tüm güçlerin ve toplumsal grupların doğrudan siyasete karıştığını vurgulamaktadır. Bu nedenle, siyasete askeri müdahale, az gelişmiş toplumlarda siyasallaşmanın yaygın tezahürlerinden biridir (İnaç ve Ünal, 2013, s. 227).

Huntington, siyasallaşmış toplumlarda, sosyal gruplar arasında arabuluculuk yapma yeteneğine sahip etkin siyasi kurumların olmadığına ve diğer yandan, çatışmaları çözmek için meşru yöntemler üzerinde bir anlaşma olmadığına inanmaktadır. Sonuç olarak her grup kendi doğasını ve özel yeteneklerini yansıtan yöntemler kullanır; zenginler rüşvet verir, öğrenciler ayaklanır, işçiler greve girer, halk gösteriler düzenler ve askerler darbe yaparlar. Bazı diğer teorisyenler, askerlerin siyasete müdahalesinin siyasi gerekçelerini ileri sürerler. Bu faktörlerin arasında ordunun güçlendirilmesinde yabancı güçlerin rolü ve bazı üçüncü dünya ülkelerinde militarizmden bahsedebiliriz. Yabancı ülkeler ve casus örgütleri, askeri personeli üçüncü dünya ülkelerinin hükümet politikalarına müdahale etmeye teşvik etmede her zaman önemli bir rol oynamıştır. Bu gibi durumlarda yabancı ülkeler, bu ülkelerin kaynaklarını, rezervlerini veya stratejik konumlarını kullanmak için askeri grupları güçlendirip donatırlar. Ayrıca bu askerlere silah göndererek ve eğiterek onlara nüfuz etmeye çalışırlar ve daha sonra bu üçüncü dünya ülkelerinin askeri güçleri tarafından, bu ülkelerde arzu ettikleri egemenliklerini kurmaya çalışırlar.

Soğuk Savaş ve dünyada iki kutuplu bir sistemin oluşması ve süper güçler arasındaki rekabet, "nüfuz alanı" olarak adlandırılan bir bölgenin oluşmasına neden olmuştur. Bu bölge, süper güçler için hayati öneme sahip olan tüm bölgeleri içermekteydi. Bu nedenle Soğuk Savaş ve iki kutup arasındaki yoğun rekabet, her iki tarafın da toprak nüfuzunu artırma politikasını uygulamasına, etkisi altındaki ülkelerin ordularını gelişmiş silahlar ve modern askeri teçhizatla donatmasına ve ekonomik destek ve askeri eğitim almasına neden olmuştur. Bu da doğal olarak üçüncü dünya ülkelerin ve etki altındaki ülkelerin ordularının siyasete dâhil olmasına neden olmuştur (İnaç ve Erdoğan, 2006, s. 13-14). Afganistan'da 1747'den önce daimî ve aşiret ordusu 18. yüzyılda Mirwais Han tarafından kuruldu. 1747'den sonra bu iki ordu birleştirildi. Daha sonra Timur Şah döneminden Zaman Şah dönemine kadar ordu aynı vaziyette kalmıştır. Ancak Emir Dost Muhammed Han'ın ikinci döneminde, Afgan ordusu yeni bir aşamaya geçti; iç isyanlarla baş edebilmek ve merkezi hükümeti güçlendirmek için modern, güçlü ve donanımlı bir ordu kurmaya çalıştı. Dost Muhammed Han ilk kez, Avrupa tarzı bir ordu oluşturmak gayesiyle, subayları eğitmek için yabancı askeri danışmanlar tuttu. 1868'e gelindiğinde, Emir Şir Ali Han'ın

döneminde diğer reformlarla birlikte ordunun modernize edilmesi için özel bir çaba sarf edildi. Bu dönemde zorunlu askerlik kanunu çıkarıldı ve askerler ilk defa üniforma giydi. Afganistan'ın Ordusu, Emir Abdurrahman Han, Emir Habibullah Han ve Emir Emanullah Han dönemlerinde gelişmeye devam etti.

Emanullah döneminde 11 uçakla ilk defa Afgan Hava Kuvvetleri kurulmuş ve subay ve pilotlar eğitim için yurt dışına gönderilmişti. Bunların dışında, aslında Afganistan'da milli ve modern ordu ilk kez 1953-1963 yılları arasında Zahir Şah ve Başbakan Davud Han döneminde kuruldu. Davud Han, Peştunistan sorununun güçlü bir orduyla çözülebileceğini düşünerek, mevcut tüm askeri birimleri hızla yeniden inşa etti ve güçlü bir ulusal ordu oluşturmak için çalıştı. Afganistan ve Pakistan, Peştunistan meselesi yüzünden savaş sınırınakadar gittiğinde, Davud Han, komşu ülkeden gelebilecek olası tehlikelere karşı mücadele etmek ve Peştunistan bölgesine ulaşmak için orduyu güçlendirmeye ve modern teçhizatla donatmaya başladı (İnaç, 2014, s. 51). Davud Han, Afgan ordusunu güçlendirme ve donatma talebinin ABD tarafından reddedilmesinin ardından bu amacını gerçekleştirmek için hemen Sovyetler Birliği'ne yöneldi ve o ülkeden askeri ve ekonomik destek 1960'lı yıllarda nispeten gelişmiş teçhizata sahip güçlü bir ordu kurmayı başardı. Sovyetler Birliği ve sosyalist blok ülkelerine eğitim için gönderilen Afgan Ordu subayları Afganistan'a döndüklerinde ülkeye yeni fikirler ve ideolojileri de beraberinde getiriyorlardı. Bu konu, ulusların sömürgeciliğin pençesinden kurtulması ve bu on yıldaki küresel gelişmelerle birlikte Afgan ordusunun siyasete yönelmesinin yolunu açtı (İnaç ve Erdoğan, 2006, s. 13).

Siyasetteki bu eğilim daha sonra ordunun bu ülkenin siyasetine müdahale etmesine ve askerlerin gerçekleştirdiği iki darbe ile bir monarşi sisteminin yıkılıp yerine Cumhuriyet sisteminin kurulmasına, diğer bir darbe ile de Demokratik Halk Partisi'nin iktidara gelmesine neden olmuştur. Böylece 1973 ve 1978 yıllarında Ordunun siyasete müdahalesiyle askerler fiilen siyasi iktidarı ele geçirdiler. Ordunun 1960-1990 yılları arasında Afganistan siyasetine müdahalesine hangi faktörlerin neden olduğu ve bu ülkenin ordusunun siyasete girme arzusunun temel nedenlerinin neler olduğu sorusuna yanıt olarak, ordunun siyasete müdahalesi ve isteğinde hem iç hem de dış faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Siyasete askeri müdahale hakkında sunulan fikirlerden yola çıkılarak, bir toplumdaki az gelişmişlik ve siyasi kültür seviyesinin düşük olmasının siyasete askeri müdahaleye zemin hazırladığı söylenebilir. Feiner, toplumların siyasi gelişimini ve siyasi kültür düzeyini değerlendirmek için üç kriteri göz önünde bulundurmuştur: Meşru güç aktarımı süreçlerini kabul etmek veya kabul etmemek, siyasal

sistemin meşruyetinin temeli konusunda genel bir anlaşma veya anlaşmama, sivil toplum kuruluşlarının entegrasyonu veya ayrışması.

Afganistan'daki toplum sosyal ve siyasi açıdan incelendiğinde, 1960-1990 yılları arasında kabile geleneklerinin güçlü etkisi, dini değerlerin modernizmin önünde engelmış gibi görülmesi, körü körüne geleneklere bağlı olunması, okuryazarlık ve kamuoyu bilincinin düşük olduğunu söyleyebilir. Bu ve benzeri etkenlerin bir neticesi olarak, insanların meşru güç transferi süreçlerine katılımının garanti edildiği uygun bir siyasi kültür düzeyine ulaşamamış ve gelişmiş toplum özelliklerinden yoksun olduğu görülmektedir. İlişkilerin akrabalık/kabile ve dini geleneklere dayandığı bu ülkede, güç aktarımı paradigması da “patrimonyal” şekilde ortaya çıkmıştır (İnaç ve Erdoğan, 2006, s. 14). Siyasi meşruyetin temelinde geleneksel inançlar ve dini inançlar yatmaktadır ve ülkede siyasi meşruyet kaynağı olarak “yasallık” dikkate alınmamıştır. Afganistan'da geleneksel ve etnik yapıların varlığı, hükümdarların inancı ve aşiret gelenekleri, 1964 anayasasının onaylanmasından sonra yeni siyasi sistemin meşruyetini geçmiş geleneklerden almasına yol açmıştır. Böyle bir ortamda “hukuki meşruyet”ten söz edilmesi mümkün değildir (İnaç, 2022, s. 202). Öte yandan, 1960'lı yıllara kadar modern toplumların bir özelliği olan sivil toplum partileri ve kurumları geleneksel olarak oluşturulmuştur. Kendi haline bağımsız şekilde kurulması gereken kurumlar gelişmemiş ve geleneksel, etnik ve dini yapıların faaliyetleri nedeniyle önemli ölçüde büyüyememiştir. Bunun bir sonucu olarak kurumlar, insanların siyasi iktidara katılımının getirdiği baskısını ve iktidar aktarımının rekabetçi süreçlerini kurumsallaştıramamıştır (İnaç, Hadji ve Benmansour, 2022, s. 161-162).

Afganistan'da partiler, etnik köken ve dini değerlerin etkisi altında kurulmuş olup, demokrasi yıllarının sonuna kadar parti yasasının onaylanmadığı ve partilerin faaliyetlerine ilişkin toplumsal koşullar ve yasal zeminlerin hazırlanmadığı göz önüne alındığında, asıl görevlerini yerine getiremeyip siyasi süreçte aktif rol oynayamamışlardır. Dolayısıyla, iç boyutta güç aktarımı yöntemlerindeki zayıflık ve yeni güç aktarımı yöntemlerinin kurumsallaşmaması, hükümetin zayıflığı veya siyasi gayrimeşruluğu, nihayetinde partilerin zayıflığı ve güçlü sivil kurumların oluşmaması söz konusu müdahalenin iç sebeplerini oluşturmaktadır. Öte yandan dış boyutta ise, Sovyet müdahalesi ve Afgan ordusu üzerindeki etkisi, ordunun 1973 ve 1978'de iki askeri darbe ile siyasete doğrudan müdahale etmesi ve iktidarı ele geçirmesi neticesi ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Ataie, N. (2015). *Afganistan'a müdahale ve yeni devlet düzeni*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Budak, A. (2019). *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*. İstanbul: Bilge Kültür
- Crane, R. I. (1970). *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization, 1880–1946*. By Vartan Gregorian. (Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Danish, S. (2021). *The Mojahedin government and the Taliban emirates; A decade of war and failure* (1sted). Kabul: Andisheh Foundation Publications.
- Farhang, M. (1992). *Afghanistan during the last five centuries*. (2sted). Alexandria, Virginia: Americanspade Publications.
- Gregorian, V. (2009). *The emergence of modern Afghanistan*. (Kermani A. A. Translator). (2sted). Tehran: Irfan Publications Institute.
- İnaç, H. (2003). Makro toplumsal kuramlar açısından postmodernizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 341-351.
- İnaç, H. (2004). Identity problems of Turkey during the european union integration process. *Journal of Economic and Social Research*, 6(2), 33-62.
- İnaç, H. (2007). Rethinking democracy and governance in the EU. *Journal of Academic Studies*, 9(32), 1-31.
- İnaç, H. (2014). Çağımızın toplumsal algısını temsil eden parametrelerden kimlik, kültür ve uygarlık kavramlarının sosyo-politik analizi. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 35-57.
- İnaç, H. (2017). *Faşizmin ve sosyalizmin sosyo-politik kökenleri* (2. Basım). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İnaç, H. (2018). The possibility of multicultural practice during the age of collective identities in line with Arab spring. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 306-315.
- İnaç, H. (2020a). Pandemi sonrası yeni dünya düzeni ve Türk dış politikası. İçinde: *Değişen dünyada yükselen Türkiye* (Ş. Arık, Ed.), (s. 1-21). Kütahya: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- İnaç, H. (2020b). Yeni dünya düzeninin bir habercisi olarak Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının sosyo-politikanalizi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*,3(3), 509-521.
- İnaç, H. (2021a). Değişen Güney Kafkasya jeopolitiği ve Rusya-Çin rekabeti. İçinde: *Avrasya denkleminde Rusya-Çin rekabeti* (M. Yorumazve S. Yılmaz, Ed.), (ss. 239-251). İstanbul: Astana Yayınları.
- İnaç, H. (2021b). What does Turkey promise for the Middle East and North Africa?. *Türk Kamu Yönetimi Dergisi*, 1(1), 1-13.
- İnaç, H. (2021c). Taliban’I iktidara taşıyan sosyo-politik saikler. *TürkiyeGünlüğü*,148, 95-111.
- İnaç, H. ve Erdoğan, S. (2006). Postmodern dönemde kamu yönetimi algısı ve kamusa lalan tartışmaları. *Akademik Bakış: Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Celalabad*, 9, 1-16.
- İnaç H. ve Ünal, F. (2013). The construction of national identity in modern times: Theoretical Perspective. *International Journal of Humanities and Social Science*,3(11), 223-232.
- İnaç H. ve Yaman, M. (2015). Ulus inşa stratejileri bağlamında Avrupa milli marşlarının sosyo-politik mukayesesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 17-34.
- İnaç H. ve Yacan, İ. (2018) Ülkelerin markalaşma süreci ve marka kavramı. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*,1(3), 317-331.
- İnaç, H., Hadji, A. & Benmansour, Y. (2022). The prospect for Turkish foreign policy in Africa under AK Party governments. *Afro Eurasian Studies*, 9(3), 149-164.
- Khorram, A .W. (2003). *Abdulvaheed The nationalar myimplies the territorialintegrity and nationalunity of Afghanistan* (1 sted). Kabul: Miwand Publications.
- Mesbahzadeh, B. M. S. (2009). *A briefpoliticalhistory of Afghanistan* (1sted). Kabul: Aftab Research Center.
- Tanin, Z. (2005). *Afghanistan in the20thcentury* (1 sted). Tehran: Irfan Publications Institute.
- Tutar, A. E., İnaç, H. veGüner, Ü. (2006). Dış kaynak kullanımının (Outsourcing) makro ekonomik etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 279-296.

- Ulfet, A. (2016). Afganistan'da Sovyet işgali ve ulema (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Wali, M. (2016). *Afghanistan in the strategy of India and Pakistan* (1sted). Kabul: Rah Parcham Publications
- Yiğit, M. İnaç, H. ve Güner, Ü. (2007). Genişleme, mali yardım ve ekonomik büyüme perspektiflerinden AB'nin ilk dört genişlemesinin analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 81-96.

YAPAY ZEKA KULLANIMI VE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Melek TOPRAK*

Doğukan ÖZEL**

Sibel ÇALIŞKAN***

Geliş Tarihi: 02/12/2022

Kabul Tarihi: 20/12/2022

Özet

Yapay zeka (YZ) mevcut ve gelişen uygulamaları aracılığıyla, insan kaynakları yönetiminin hak ettiği değeri kazanmasına ve farklılık yaratmasına katkı sunmaktadır. İnsan kaynakları yönetiminde yapay zekanın asıl işlevi; çalışanlara yardım etmek, onların eğitim – gelişimleriyle işlerinde daha uzman olmalarını mümkün kılmaktır. Bunun için mümkün olan en iyi rahat çalışma ortamını oluştururken, çalışanların avantaj ve dezavantajlı yönlerini tespit ederek onların kurum içindeki kariyer seçimlerinde rehberlik haritası hazırlamaktır. Ancak bu destek, bazen çalışanlar tarafından negatif değerlendirilmektedir. Çalışanlar, yapay zekanın işlerini ellerinden alacağı ve kendi yerlerine geçeceği algısına kapılmaktadırlar. Günümüzde insan kaynakları iş süreçlerinde yoğun biçimde kullanılan yapay zeka özellikle iş süreçlerinin hızlanması ve yaşanabilecek olan insan odaklı hataların azaltılması için oldukça önemli hale gelmiştir. Bu çalışma kapsamında insan kaynakları yönetiminde yapay zeka kullanımı konusu incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları, Teknoloji, Yapay Zeka Kullanımı, İnsan Kaynakları

* Doktorant, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcid: 0000-0003-1763-407X, melek@toprakrastirma.com

** Marmara Üniversitesi, İnsan Kaynakları Tezsiz Yüksek Lisans Programı

***Dr, Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcid: 0000-0001-8675-0643, sibelcaliskan6@gmail.com

Yönetiminde Yapay Zeka Kullanımı

USE OF AI AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

Abstract

Through its current and emerging applications, AI helps to find and change the appropriate strategic value for human resources. The main purposes of artificial intelligence in human resources management; assisting employees, developing them and making them more competent in their jobs. It also provides the best working environment, helps employees identify their skills, and creates a roadmap for career choice within the organization. However, sometimes this support is misunderstood by employees. Employees may have an understanding that AI will take over and replace jobs. Artificial intelligence, which is widely used in human resources business processes today, is especially important in terms of accelerating business processes and reducing human errors. This study aimed to investigate the use of artificial intelligence in human resource management.

Keywords: Human Resources, Technology, Use of Artificial Intelligence, Use of Artificial Intelligence in Human Resources Management

Giriş

Bu araştırmanın konusu; insan kaynakları yönetiminde yapay zekanın kullanımı üzerinedir. 20. yüzyılın sonuna doğru teknolojiye yaşanan gelişmeler, yönetim biliminde İnsan Kaynakları yönetimini (İKY) önemli hale getirmiştir. Teknolojik gelişmelere uyum sağlamak için hayatın her alanında toplumsal değişim olmuştur. Değişimin yaşandığı alanlardan biri de özellikle çalışma hayatlarımızdır. İşletmelerin yaşanan sosyo- ekonomik değişim süreci içinde yer alabilmek ve giderek şiddetini arttıran kapitalist dünyanın yoğun rekabet ortamına uyum sağlamak ve varlığını korumak için insan kaynakları yönetimi taraflarını güçlendirmişlerdir (Gür, Ayden, & Yücel, 2019).

Yapay zekanın (YZ) artan kullanımı, resmi kurum ve kuruluşlarda ve aynı zamanda özel sektörde memnuniyet ve şikayet ölçümü, ayrıca personelin işe alımı gibi süreçlerde devrim yaratıyor. Yapay zeka, özelleştirilmiş bir deneyim sağlamak için çalışanlara yaşam döngüsü boyunca hayatın bir çok alanında uygulanabilir. İnsan kaynakları departmanları, çalışanlar için yaşam döngüsü boyunca yapay zeka araçlarını entegre ederek çalışan bağlılığını ve iş memnuniyetini, memnuniyet düzeyini daha doğru bir şekilde ölçebilir. Örneğin, günümüzde yapay zeka, insan kaynakları yönetimi departmanlarınca kullanımı yaygındır. Yapay zeka

sayesinde çalışanların ihtiyaçlarını ve tercihlerini belirlemek için özel geri bildirim anketleri ve tanıma programları oluşturması artık çok kolaydır. İnsan kaynakları organizasyona yapay zekanın faydası oldukça çoktur.

Yapay zekanın İKY'deki bir başka uygulaması personel bulma sürecidir. Chatbotlar, önceden kaydedilmiş soruları yanıtlayacak ve adaylar hakkında bilgi toplayacak şekilde programlanabilir. Bu teknoloji, işe alım görevlileri ve adaylar arasındaki birinci düzey etkileşimin yerini alabilir ve İK personelini serbest bırakabilir. Ayrıca, yapay zeka çeşitli başka görevler için de kullanılabilir. Örneğin, yapay zekâ, çalışan bağlılığı ve memnuniyet anketlerini iyileştirebilir. Yapay zeka ayrıca çalışanların elde tutulmasına katkı sunarak ve yeni çalışanları işe almanın maliyetini azaltabilir.

Yapay zeka günümüzde elbette sadece kurum ve kuruluşların ve sadece insan kaynakları alanında değil, hemen hemen her sektörde kullanılmaktadır. Müşteri hizmetleri, yapay zekanın verimliliği artırabileceği ve müşteri hizmetlerini iyileştirebileceği kilit bir alandır. Yapay zeka destekli sohbet robotları, geri bildirimlerden öğrenerek ve kişiselleştirilmiş yardım sunarak müşteri hizmetlerine yardımcı olabilmektedir.

Benzer şekilde otomasyonlarla, minimum insan müdahalesi gerektiren süreçleri otomatikleştirerek insan çabasını azaltır. Örneğin Türkiye'de son yıllarda ciro olarak gelişen yemek sepeti, trend yol, hepsi burada ve getir gibi şirketleri düşünürsek hepsi de yapay zeka destekli, anında müşteri şikayeti ve memnuniyetine geri bildirim alabilen, özel yapay zeka destekli uygulama platformları, canlı destek robotlarıyla gelişmektedir. Hatta bu şirketler eskiden Türkiye'de belli başlı büyük sermayesi olan Koç ve Sabancı grubuyla rekabete varacak cirolar kazanmaktadırlar.

Diğer taraftan savunma sanayisinde yapay zeka destekli insansız hava araçları kullanılmaktadır. Raylı sistemde insansız metro sistemleri de çağımızda akıllı kentler markası altında sıklıkla rastladığımız yapay zeka örnekleridir. Teknoloji alanında çalışmasını yürüttüğü Elon Musk'ın Tesla sürücüsüz arabaları da bu kapsamda düşünülebilir. (<https://www.bbc.com>, 2016)

Bu araştırmanın temel iki tane sorunsalı vardır:

- İnsan kaynakları yönetimi yapay zekadaki gelişmelerden ve alana uygulanmasından ne şekilde faydalanmaktadır ve etkilenmektedir?
- İşletmelerin insan kaynakları alanında yapay zeka kullanmalarının işe başvuru sürecinde adaylara ve de işletmede çalışanlara olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?

Araştırmanın amacı, insan kaynakları yönetimi alanında yapay zeka kullanımının kavramsal olarak irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda yapay zekanın sorun mu yoksa çözüm mü olduğu ele alınacaktır.

Çağımız artık otomasyon ve yapay zeka çağıdır. En basit şekliyle yapay zeka, çeşitli makineleri tanımlamak, bilgisayarları ve programları uyumlu hale getirmek ve çok görevli programları gerçekleştirmek için kullanılabilen bilgisayar kontrollü robotik kodlama programı olarak tanımlanabilir. Sözde zeki hayvanlara benzer faaliyetler. Ama gerçekte yapay zeka elbette çok karmaşık bir yapıya sahip. Bu karmaşık yapıya rağmen küreselleşen dünyada yapay zeka hızla gelişmektedir.

Yapay zeka konusuna daha geniş bir açıdan bakmak istersek, yapay zekanın tüm alanlarda çarpan etkisinin çok yüksek dikey ivme olduğu ve bu açıdan bakıldığında her adımın net olduğu anlamına gelir. Henüz gerçekleşmemiş olması, gelecekte ne yazık ki geç bir adım olarak

adlandırılacaktır. Yapay zeka ve teknoloji kullanımı, tüm yeni teknolojilerin geliştirildiği bir alanı kapsamaktadır. Örneğin önümüzdeki birkaç yıl içinde hangi gelişmelerin yapay zeka ile birleştirileceğini tam olarak kestirmek mümkün değil.

Bu sonuçlar özel sektöre, kamuya ve topluma büyük fayda sağlayabilir. Tabii ki, yapay zekanın kullanımına ilişkin tüm bu araştırmaların yapılabilmesi için iyi donanımlı ve eğitilmiş profesyonellere ihtiyaç büyük önem taşıyor. Yapay zeka alanında bir değerlendirme yapmak istiyorsak öncelikle sonuçlarını ve faydalarını dikkate almalı, yapay zeka sektörünün gelişimine paralel olarak geleceği geniş görebilen bir ekosistem oluşturması gerekmektedir.

Bu araştırma akademik olarak özgünlük başlığıyla taşımaktadır. Örneğin insan kaynakları ve yapay zeka birbiriyle çok entegreli olmasına rağmen bu ilişkiyi doğrudan ele alan Türkiye’de *Yapay Zekâ Alanındaki Gelişmelerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkisi* adlı sadece bir makale bulunmaktadır. Tez olarak yok tez kayıtlarında henüz insan kaynakları ve yapay zeka konusu ve başlıklı tez başlığı açılmamış bir çalışma olması dolayısıyla özgünlük taşımaktadır.

Yapay zekanın hayatımızdaki yeri her geçen gün artarken, araştırmalarla insan kaynaklarındaki yeri, önemi, avantaj ve dezavantajlarının bilinmesi de İK çalışan ve yöneticilerin de kaygısını bilinen bir sürece çekecektir. Çünkü insan kimyası bilinenden değil, bilinmeyen süreçlere kaygı duyar. Bizim de bu araştırmamızda insan kaynakları yönetiminde yapay zekanın kullanımı üzerine endişe duyulan noktaları irdelerek akademik dünyaya mütevazî bir katkı sunmaya

çalışılmıştır.

Araştırmanın yöntemi ve sınırlılıkları

Araştırma deseni bir araştırmanın stratejisi olarak da nitelendirilebilir. Sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan nicel, nitel ve karma yöntem bulunmaktadır. (Creswell, 2017, s. 12) Bu araştırma da nitel araştırma yöntemleri kullanılmış olup, metodolojik olarak kuramsal ve kavramsal tartışma yapılmaktadır. Araştırma da nitel desen olan durum çalışması niteliğinde tasarlanmıştır.

İnsan kaynakları yönetiminde yapay zeka kullanımı ve süreçlerinin ele alınarak; kullanılan yapay zeka (otomasyon) programlarının İKY üzerinde ki etkisi, süreci analiz edilmektedir.

Araştırma kısıtlı bir zamanda yapıldığı için saha uygulaması tarafından eksik kalmıştır. Yeni veri toplamak yerine mevcut veriler ve yapay zekanın İKY ilişkisine yönelik gazete ve dergilerdeki belge içeriklerinden mevcut veriler kullanılarak araştırma desteklenmektedir.

Araştırma da kuramsal yaklaşım olarak evrenselci yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre bir yerde uygulanan en iyi uygulama modelleri bütün örgütlere uygulanmasıdır. Bunu uygulayan örgütlerin performanslarının diğer rakiplerine göre yüksek olacağı düşünülmektedir.

128 Kanadalı şirket üzerinde gerçekleştirilen istatistiksel analizlerle yapılan bir araştırmada göstermektedir ki evrenselci yaklaşım ya da en iyi uygulamalar yaklaşımı bazı İKY uygulamalarının diğerlerinden her zaman daha iyi olduğunu ve her örgütün bu en iyi uygulamaları benimsemesini varsaymaktadır (Chênevert & Tremblay, 2009).

Yine Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan başka bir çalışmada evrenselci yaklaşım uygulama stratejisinde; aslında örgütlerin takip etmesi gereken en iyi uygulamalardır. Örgütler şayet İKY uygulamalarının bir bütün halinde uygularlar ise o zaman etkili ve verimli bir performansa en çok katkı yapacak bir seviyeye geleceklerdir (Stewart & Brown, 2009).

1. Yapay Zeka Kavramsal Tartışması

Çağımızda yapay zeka; savuma sanayisinde orduda, dış güvenlikte, bilgisayar oyunlarında, mühendislik, eğitim, tıp bilimlerinde, işletme, muhasebe, finans, pazarlama, ekonomi, borsa ve hukuk gibi pek çok alanda önemli hala gelmiştir. Yapay zekâ alanı ve çalışmaları her geçen gün yeniliklere açık olmasıyla da takip edilmesi zordur. (Oke, 2008)

Henüz geliştirilme aşamasında olan yapay zeka, şimdiden bir bilimkurgu fantezisi olmanın ötesine geçmiş durumdadır. İnsanlığın iki milyon yıl önce başlayan gelişim süreci, yapay zeka ve karmaşık algoritmalarla yeni bir boyuta ulaşmıştır. Yapay Zeka (AI- Artificial Intelligence) sistemlerinin kullanımı ve geliştirilmesi, özellikle son on yıldır hızla artmaktadır. Bu durum literatüre de yansımakta ve yapay zeka konusuna ilişkin araştırmalar giderek yaygınlık kazanmaktadır. Buna karşın, yapay zekanın ne olduğuna dair geniş çapta kabul görmüş bir yanıtı ulaşılamamaktadır. Her ne kadar genel geçer bir tanımdan söz edilemese de kavrama ilişkin tartışmalar sürmekte ve farklı tanımlar geliştirilmektedir.

Araştırmacılar bu ikili kavramdan önce, “zeka” kavramına odaklanarak, zekayı şöyle tanımlamaktadır: Bazı araştırmacılar için *zeka*, “zorlu problemleri basitçe çözme yeteneğidir (Minsky, 1991, s. 26). Kurzweil ve diğerleri içinse zeka, bir aracının belirli hedeflere ulaşmak için sınırlı kaynakları optimum şekilde kullanma yeteneğidir (Kurzweil, 2014).

Psikoloji ve teknoloji alanındaki uzmanların yapmış olduğu bu çeşitli tanımlar, tek bir zeka tanımı oluşturma konusunda pek kolaylık sağlamamaktadır. Ancak bu tanımlardan hareketle zekaya ilişkin ortak noktalar ve standart özelliklerden söz edilebilir. İlk olarak tüm tanımların işaret ettiği üzere zeka, kişinin bir hedefi tamamlama veya kâr yaratma/yarar sağlama yeteneğidir. İkincisi, zeka çevreye özgüdür ve görevler çevre içinde, etkileşim dahilinde yürütülür. Üçüncüsü, zekanın derecesi ve karmaşıklığı, farklı ortamlara ve hedeflere uyum sağlamada ne kadar başarılı olduğuna bağlıdır. Zekaya ilişkin bu tanımlar ve özellikler, yapay zeka sistemlerinin daha net bir şekilde tanımlanması, anlaşılması ve kategorize edilmesi için yardımcı olacaktır.

Bu bağlamda “Yapay Zeka”, genellikle zeka gerektirdiği düşünülen görevleri yerine getirebilen dijital teknolojiyi kullanan sistemler oluşturmayı ifade eder. Yapay zeka alanında öncü olan Marvin Minsky, yapay zeka alanının “insanlar tarafından yapıldığında zeka gerektiren işleri makinelerle yaptırma bilimi” olduğunu belirtmiştir (Minsky, 1982). Bir başka tanıma göre yapay zeka, karşılaştığı durumlar karşısında zeki veya akıllı olarak adlandırılacak bir şekilde davranabilme ve topladığı veri üzerine eyleme geçerek çevresiyle etkileşime geçebilme kapasitesine sahip makineleri ve bilgisayar programlarını ifade etmektedir (Canko, 2019).

Avrupa Komisyonu'nun Yapay Zeka Konusunda Üst Düzey Uzman Grubu'nun yapay zekaya ilişkin yaptığı en kapsamlı tanım şöyledir:

Çalışmanın bu bölümünde, yapay zeka konusuna odaklanılmakla birlikte, öncelikle yapay zekanın tarihsel gelişimi ve süreçteki temel dinamikler değerlendirilmektedir. Ardından yapay zekanın farklı teknikleri, özellikleri ve türleri incelenmektedir.

2. Yapay Zekanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Modern anlamda yapay zekanın tarihi yaklaşık 70 yıllık olmasına karşın; hayali, tarihin çok eski zamanlarına kadar uzanmaktadır. İlkel otonom makinelerle başlayan süreç, zamanla karmaşık algoritmalara dönüşmüştür. Yapay zekanın geçmişten günümüze gelişimi, arkasındaki felsefeyi anlamamız açısından önemlidir.

Yapay zekanın ilk örnekleri, en eski uygarlıklardan beri mitolojiler ve kurgusal hikayeler olarak mevcuttur. İnsanın kendisine benzer bir şey yaratma arzusu, eski uygarlıklarda da sıklıkla dile getirilmiştir.

Antik Yunanlıların robotlarla ilgili mitolojik hikayeleri olduğu görülmektedir. Örneğin antik Yunan edebiyatının ünlü eserlerinden Homeros'un İlyada'sında "tripod" adı verilen kendi kendine giden makinelerden söz edilmektedir. Çin ve Mısır uygarlıklarında otonom makineler kullanıldığı bilinmektedir. İslam dünyasında 12. yüzyılda Memlûk İmparatorluğu döneminde yaşayan bilim adamı Al-Jazari, mekanik ve hidrolik prensiplere göre çalışan makineler tasarlamıştır. Dahası 1651'de "Leviathan" isimli kitabının giriş bölümünde Hobbes, "yapay bir hayvan" inşa etmenin mümkün olacağına işaret etmiştir (Uzun, 2021, s. 12).

Dartmouth Yaz Yapay Zeka Araştırma Projesi (DSRPAI), yapay zeka tarihinde bir dönüm noktasıdır. Yapay zekanın modern anlamda temeli bu konferansta atılmıştır. Yapay zeka terimi ilk kez 1956 yılında Dartmouth'ta bir grup üst düzey bilim insanını bir araya getiren bu konferansta kullanılmıştır. Bu konferansa katılanlar, yapay zekanın öncüleri veya kurucu babaları olarak kabul edilmektedir. Bu öncüler arasında Marvin Minsky (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ndeki (MIT) yapay zeka laboratuvarının kurucusu), Claude Shannon, Nathaniel Rochester (IBM), Allen Newell (Amerikan Yapay Zeka Derneği'nin ilk başkanı) ve Nobel Ödülü kazanan Herbert Simon bulunmaktadır (Haenlein & Kaplan, 2019; Uzun, 2021, s. 14).

Çeşitli dalgalarda gelişen modern yapay zekanın tarihinde zaman zaman duraklamalar ve ilgisizlikler yaşansa da alandaki gelişmeler sürekli devam etmiştir. 1960'larda geliştirilen yeni bilgisayar dilleri, yapay zeka sistemleri oluşturmayı kolaylaştırmıştır. Örneğin, 1960'larda, ilk sohbet robotu olan ELIZA, MIT AI Laboratuvarı'nda Joseph Weizenbaum tarafından geliştirilmiştir (Haenlein & Kaplan, 2019). 1960'larda ve 1970'lerin ortalarına kadar yapay zeka araştırmalarında hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir. 80'li yıllara gelindiğinde film endüstrisinin yapay zekaya olan ilgisi artmış ve Terminatör ve Star Wars gibi filmlerde yapay zeka konusu işlenmiştir.

Bilgisayar biliminin bir parçası olarak doğan yapay zeka, 1980'lerden beri, yeni ve çok disiplinli bir bilim alanı haline gelmiştir. 1990'ların başında yapay sinir ağları ve uzman sistemler üzerine çalışmalar artmıştır. 2000 yılından bu yana ise yapay zeka sistemleri günlük hayatta kullanılmaktadır. Bu süreçte teknoloji devi şirketler (Google, IBM, Apple, Tesla, Amazon vb.) yapay zekaya yaptıkları yatırımları artırmış ve akıllı ev sistemlerinden sürücüsüz arabalara kadar birçok yeni uygulama hayatımıza girmiştir. 2000'li yıllarda veri setlerini depolama maliyetinin düşmesiyle birlikte makine öğreniminde özellikle derin öğrenme sistemlerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Algoritmalar, özellikle internetin dünya çapında yaygınlaşması

ve artan sosyal medya uygulamaları ile hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde metin tanıma sistemleri ve çeviri sistemleri popüler hale gelmiş, 2010'larda ise yapay zekada yeni bir patlama yaşanmıştır. Veriler büyük miktarda artmış ve veri depolama maliyetleri azalmıştır. Ayrıca bu süreçte önemli olarak görüntü tanıma ve sınıflandırma sistemleri gelişmiştir. Öte yandan, 2010'lardan itibaren yapay dar zekadan (ANI) (zayıf) AI'ya ve genel yapay zekaya (YGY) geçiş olmuştur (Uzun, 2021, s. 17). Böylece bir hayal ve efsane olarak başlayan yapay zeka, zaman içinde insan yaşamının bir parçası haline gelmiştir.

3. İnsan Kaynakları Yönetimi

Stratejik İKY yaklaşımı örgütün performansına olumlu etki yaptığı gibi, insan kaynakları bölümlerinde çalışan yöneticilerin performanslarına ve bağlılıklarına da olumlu etki yapabilmektedir. Stratejik insan kaynakları yönetimini uygulayan ve insan kaynakları uzmanlarını stratejik ortağı olarak gören şirketlerin iş tatmini yüksek ve örgüte bağlı insan kaynakları uzmanlarına sahip olduğu düşünülmektedir.

İnsan kaynakları yönetimi (İKY) yerine önceden kullanılan personel yönetimi kavramı 1980'li yıllardan itibaren değişime uğramıştır. Bu iki önemli kavram arasındaki fark, insan kaynakları yönetiminin insanları organizasyonun yararına kullanmaktan ziyade hem çalışan memnuniyeti yaratmaya çalışmaktır (Sabuncuoğlu, 2013).

İnsan kaynakları yönetimi kavramı Literatür araştırmalarına bakıldığında; kısaca insan kaynakları yönetimi, bir örgütün (işletmenin) insan kaynağının temini ve koordine edilmesini sağlayan yönelik bütün faaliyetlerini kapsamaktadır (Byars & Rue, 1997). Başka bir ifadeyle insan kaynakları yönetimi, örgütün vizyon ve misyonu doğrultusunda, insan gücü ihtiyacını en iyi şekilde temin etmek, motive etmek, ödüllendirmek, geliştirmek ve sürdürülebilirliği için ortaya konulan plan, program ve stratejilerin tamamıdır (Tanke, 1990).

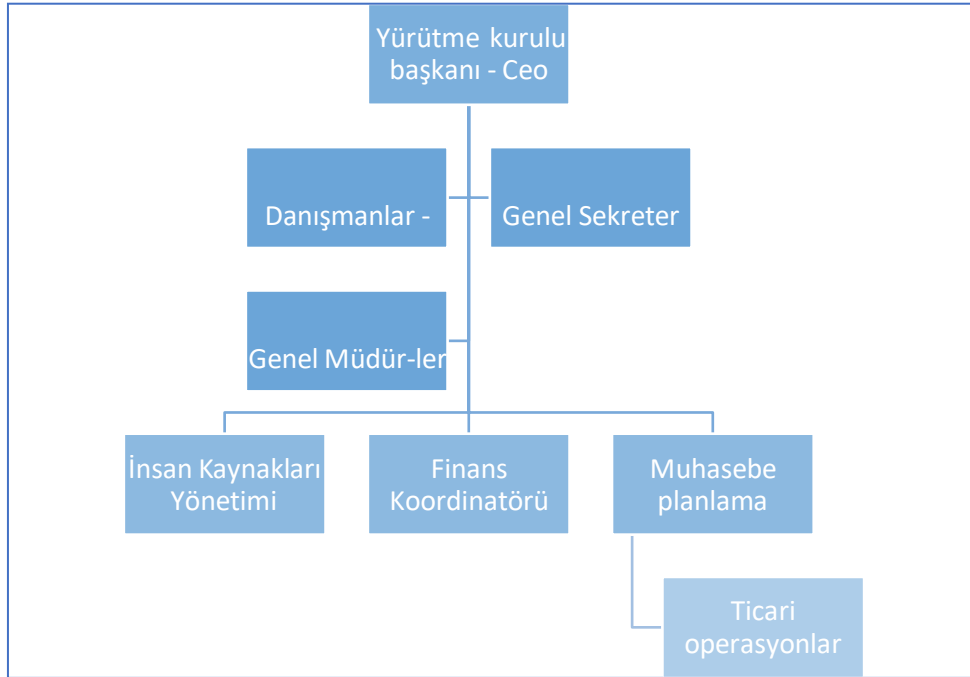
İnsan kaynakları pratik bir ihtiyaç olan verimlilik anlayışı doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda İKY'nin 2 temel amacı vardır. Bu amaç nedir diye baktığımızda literatürde şöyle açıklanır: Kurum personelinin yönetimi ile ilgili tüm süreçleri zamanında ve en düşük maliyetle koordine edilmesidir. İnsan kaynakları yönetimi, bir organizasyonun ihtiyaç

duyduğu personeli inceleyerek, organizasyondaki iş, pozisyon veya sorumluluk ne olursa olsun, işin gereksinimlerini karşılayacak en uygun personeli seçme ve bu personeli en etkin şekilde kullanma sürecidir. İKY bu çalışanların işe alım, emeklilik ve emeklilik sonrası tazminat aşamalarında önemli bir rol oynamakta ve bu çalışanların en üst düzeyde çalışmalarını sağlayacak stratejiler geliştirmek ve bu stratejileri uygulamaya koymaktır. (Özgen, Öztürk, & Yalçın, 2010)

Bir işletme eski deyiimiyle fabrika ya da firma yeni popüler deyimle şirketler de İKY'nin yapısal yeri aşağıdaki gibidir.

Şekil 1: Büyük Bir Örgüt Yapısında İnsan Kaynakları Bölümünün Yeri

Kaynak: (Mustafa Öcal'dan faydalanılarak Doğukan Özel tarafından yapılmıştır)

İKY'nin önemi: Yönetici iseniz ya da kurumsal bir işletmeye iş başvurusunda bulunduysanız muhtemelen insan kaynakları yönetiminin (İKY) adını duymuşsunuzdur ve önemini fark etmişsinizdir, çünkü İKY bölümünden başarılı bir görüşme sağlayamadan işe alınmamız çok mümkün değildir. İnsan kaynakları yönetimi uzun süredir yönetimin önemli bir parçası olmasına rağmen, yeni teknolojilerin İKY sahası üzerinde önemli bir etkisi oldu, iş ilişkilerini ve süreçleri sonsuza dek değiştirdi. Uydu iletişimi, bilgisayarlar ve ağ sistemleri, işlerin yürütülme şeklini değiştirmiştir.

Uzaktan çalışma da birçok insan için popüler bir seçenek haline geldi, bu nedenle İKY profesyonelleri bu iş gücünün ihtiyaçlarını yönetmek için yeni yönergeler geliştirmek zorunda kaldı. Çalışan performansı, çalışma kültürü ve atmosferi ile doğrudan ilişkilidir. İyi yönetilen bir insan kaynakları ekibi, çalışanların işlerini etkin ve verimli bir şekilde yerine getirmeleri için doğru koşulları sağlayabilir. En iyi performans ancak güvenilir ve düzenli çalışanlardan gelebilir. İyi bir çalışma ortamı, çalışanların takım halinde oynamasına da yardımcı olabilir ve uygun eğitim, onları daha iyi takım oyuncularını yapabilir. İKY'nin önemi yeterince vurgulanamaz. İyi bir çalışma kültürü ve iyi çalışma koşulları, iş tatminine katkıda bulunabilir ve çalışan performansını artırabilir. Şirketler de bilhassa 1973 kriziyle gelen kitlesel ürün talebinin azalması ve kapitalizmin krizi ile yenilikçi ürün ve hizmet sektörü ön plana çıkmıştır. Bundan kaynaklı şirketler de geleneksel yönetim süreçlerinden daha çok modern üretim ve yönetim teknik ve sürecine geçme zorunluluğu olmuştur. Bu süreçte artık şirket çalışanları, insan kaynakları sadece işletme maliyeti değil, aynı zamandauzmanlaşmış, üretken ve yaratıcı, fabrikadaki tek tiplşmeden uzak bir oluşum olarak görülmeye başlanmıştır (Sabuncuoğlu, 2013). Fordizm, 1960'lı yılların sonlarında krizle karşılaşmıştır. Fordist krizle birlikte kitlle ve tek tip üretim yerine özgün üretim rekabet koşulları için avantajlı duruma gelmiştir. Yaratıcı personeller işletme için önemli hale gelmiş ve bu yaratıcı kişileri işletmede tutmak içinde yeni kavramlara ve stratejilere ihtiyaç duyulduğuanlaşmaktadır.

Yüksek performanslı bir insan kaynağı geliştirmek, başarılı bir işletmenin önemli bir bileşenidir. Ekip çalışmasını teşvik eder ve en iyi çalışanları elde tutmaya yardımcı olur. İKY, bir iş için doğru tutumu geliştirir ve çeşitli ödüller ve ödüllendirme sistemleri aracılığıyla sadakati teşvik eder. Ayrıca, şirketlerin kıt yetenekleri maksimum fayda sağlayacak şekilde kullanmalarını sağlar. Sonuç olarak, İKY, ulusun küresel olarak rekabet etmesine yardımcı olur. Bu yüzden çok önemlidir.

Bununla birlikte, işletmelerde İKY genel olarak şunları amaçlamaktadır:

- İşletmelerin ihtiyaç duyduğu yetişmiş personel bulmak, istikrarlı ve iyi motivasyonu olan çalışmanı çekmek ve elde tutmak,

- Çalışanlara kendilerini geliştirme olanakları sağlayarak, onların potansiyellerini artırarak, istihdam alanlarını artırmak,
- İşe başvuru, mülakat ve kabul için prosedürleri, performansa dayalı teşvik için ücret politikalarının belirlenmesi ve işin ihtiyaçlarına bağlı tüm eğitim ve gelişim faaliyetlerini içeren program hazırlamak,
- Çalışanların işletmedeki diğer çalışma arkadaşlarına da değer verildiğini gösteren, işbirliği ve karşılıklı itimat geliştirmeyi sağlayarak, çalışanların bağlılık duygularını, kurum kültürünü geliştirmek,
- Örgütsel ekip çalışması ve esnek çalışmanın gelişebileceği bir ortam oluşturmak, örneğin bunun için pek çok işletme büro isminden ofis ismi altında yapılanmaya başlamıştır.
- Eşit imkanlar sağlayarak, aynı zamanda bu imkanların tüm çalışanlar (dezavantajlı gruplar) için erişilebilir olmasını sağlamaktır. İşletme çalışanlarını idare etmek için adil ve şeffaf aynı zamanda etik bir atmosfer oluşturmak,
- İşletmedeki tüm çalışanların zihinsel, duygusal ve fiziksel olarak desteklemek ve motivasyonlarını yükseltmektir.

Yukarıdaki maddeler literatür araştırması doğrultusunda yazılmıştır (Becker, Huselid, & Pickus, 1997, s. 41-43). İKY sahasında uygulamada madde ve amaçlar işletmelerin bakış açlarına göre daha da genişletilebilir veya daraltılabilir. Yukarıda da aktarıldığı üzere insan kaynakları yönetimi, operasyonel performansın, verimliliğin ve insan kaynaklarının korunmasında ve çalışanların mutluluğu için önemli bir rol oynamaktadır. İnsan kaynakları yönetimi, çalışanların etkin bir şekilde yönetilmesinde, desteklenmesinde, ödüllendirilmesinde ve korunmasında önemlidir. Aynı zamanda HRM, şirkete amaç ve hedeflerine ulaşma ve rakipleriyle rekabet etme avantajı sağlar. Yukarıdakilere ek olarak çalışanların ihtiyaçlarını karşılayacak, teşvikler sağlayacak ve çalışan bağlılığını artıracaktır. İKY'nin işletmeler ve çalışanlar tarafından önem ve etkisini Kumar şu şekilde açıklar: (Kumar, 2010, s. 7-8)

 İşletmede insan kaynakları yönetimi güzel seçimler yaparsa nitelikli elemanları iş gücü olarak bünyesine çeker ve bünyesinde barınmasını sağlar. Burada yapay zeka teknolojilerinin kullanımı da önemlidir, çünkü ne kadar yeni teknoloji kullanılarak başvuru sisteminde nitelikleri olan geniş bir aday havuzu olursa en iyiye ulaşmak o kadar mümkün olabilir.

✚ Ülkelerde hem İKY yönetimi açısından hem de ülke yönetimi olarak kötü yönetim ve yetersiz yönetim iş gücünün atıl kalmasına ve çalışanların işten çıkmasına sebep olmuştur. İnsan kaynaklarının yönetiminin geliştirilmesi gelecekteki zorlukların üstesinden gelmek için önemlidir.

✚ Çalışanların örgütsel, ekip olarak hedeflerine ulaşılmasına en büyük katkıyı sağlamak için uygun bir örgüt kültürü atmosferi oluşturmak gerekir. Bu amaçla, insan kaynakları yönetimi etkili yönetim, ekip çalışması ve ekip çalışması becerilerinin gelişimi için ortam sağlar. Potansiyel çalışanlara mükemmel gelişme imkânı sağlar, buna teşvik eder.

✚ Yukarıdaki açıklamaları göz önünde bulundurulursa İKY'nin işletmeler ve çalışan kişiler için oldukça öneme sahiptir.

Bir şirkette insan kaynakları yönetiminin görevi, kuruluşun her bir çalışanına rehberlik sunmak, destek ve hizmet sunmaktır. Yönetim ve çalışanlar arasındaki ilişkiyi kurup, geliştirmeye de katkı sunar. Stratejik olarak çalışanları geliştirmek, motivasyon ve politikalar oluşturulmasına odaklanır. İnsan kaynakları yönetimi, sadece doğru yetenekleri seçmenin ötesinde var olan çalışanların potansiyellerinin doğru amaçla kullanılmasını mümkün kılarak yaşam kalitesini iyileştirdikten sonra çalışan memnuniyetini ve beklentilerini sağlamakla, çalışan performansını maksimum seviyeye çıkartmakta rol oynar (Armstrong, 2009, s. 82).

Aşağıdaki bölümde insan kaynakları yönetiminin kapsamı, önemi ele alınmış olup şimdi de aşağıdaki bölümde insan kaynaklarının tarihsel gelişimi üzerine kavramsal tartışma yapılacaktır.

3.1. İnsan Kaynakları Yönetiminin Tarihsel Gelişimi

1970'li yıllarda kullanılan "personel yönetimi" ve "İKY" terimlerinin birbirlerinden farklı olup olmadığı yönünde tartışma olsa da, İKY'nin, son yıllarda meydana gelen birtakım dönüşüm ve değişimlerin etkisiyle, personel yönetiminden değişime uğradığı açıklanabilir. (Gürbüz, 2013, s. 4) "İKY teriminin yaygınlaşmasıyla birlikte, "personel yönetimi" adıyla basılan kitapların içeriğinde temel değişiklikler yapılmaksızın "İKY" adıyla yayımlanması bu vargının bir göstergesi olmaktadır. İKY kavramı, 1960-70'li yıllarda ABD'deki akademik çalışmalarla gelişmiş ve bu dönemden itibaren dünya geneline yayılmıştır" (Brewster, 1994; aktaran Gürbüz,2013, s.4).

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle birlikte çalışma süreçlerinde meydana gelen büyük dönüşüm, işgücünün karşılaştığı sorunlara bilimsel ve daha stratejik çözüm arayışlarını ortaya çıkartmıştır (Gürbüz, 2013, s. 4).

Sanayi devrimi, el emeğinin yerini makine emeği ile değiştirmeye başladı ve makineleşme, yüksek düzeyde üretime yol açtı. Makinenin çalışma hayatına girmesiyle birlikte çalışma saatleri uzadı ancak ücretler düşürüldü. İşçilerin kendilerini üreten herhangi bir makineden farklı görüldüğü ve sürekli çalıştıkları bir dönemde insan kaynakları yönetiminden bahsetmek imkansızdı. Usta, işçilerle ilgili tüm işlerden sorumludur. Ancak çok büyük fabrikalarda çalışma saatlerini hesaplayan ve maaşlarını yöneten operasyon personeli vardır (Guest, 1987).

Örneğin Fareler ve İnsanlar kitabında anlatılan mülksüz topraksız olan kişiler çiftliklerde emekçi olarak çalışmaktaydı. (Steinbeck, Fareler ve İnsanlar, 2018) Ya da Gazap üzümü romanında anlatılan tarımda kırsal alanda da makineleşmeyle birlikte pek çok işçinin işsiz kalması söz konusu olduğu gibi. (Steinbeck, Gazap Üzümleri, 2020) Bu tarihsel süreçleri anlatan romanlar ve alan yazından görüldüğü üzere Sanayi Devrimi'nden önce insanlar ya küçük atölyelerde ya da çiftliklerde çalışırlardı. Ömür boyu edinebilecekleri bir mesleğe sahip olmak için bir ustayla birlikte çalışan kişiler vardı.

Yine keza İmparatorluklardaki feodal düzen değişimiyle insanların hareketliliği yönetilmesi gerekli görülmüştür. Örneğin kendi bölgesel tarihimize baktığımızda Osmanlı'daki lonca sisteminin ve topraktaki işleme süreçleri tımar sistemi bozulmasıyla insanlar kırdan daha kentsel alanlara göç etmeye başlamıştır. Kırdan sanayi alanlarına göç başlamasıyla kitlesel olarak işçilerin çalıştığı fabrikalarda insanların işe alım ve yönetimi de söz konusu olmaya başlamıştır. Yukarıdaki bölümde insan kaynakları tarihsel gelişimi, personel yönetiminden İKY geçiş süreçleri Aktarılmış Olup, Aşağıdaki Bölümde De İKY Özellikleri Ele Alınacaktır.

3.2. İnsan Kaynakları Yönetiminin Özellikleri

Pek çok araştırma kaynağında yönetimin temel kaynağı ve odak noktası önce insan olarak görülmektedir diye belirtilmektedir. (Barutçugil, 2004) Bu şekilde açıklansa da bu durum günümüz koşullarında bile tam anlamıyla geçerli olan bir durum olarak nitelendirilemez. Zira Osmanlı döneminde imparatorluk için var olan bir tebaa kültürünün olduğu bir ortam

düşünelim, yönetim olarak günümüzde şirketler için binlerce işçinin sırada beklediği bir durumda insan değersizleşmektedir, yani odak noktası olmaktan çıkmaktadır. Günümüzde gelişen insan hakları ve çocuk hakları ve çalışma saatlerinin düzenlenmesi gibi süreçlerle birlikte çalışan işçilerinde önemi değişmiştir. Kurumların temel hedefleri kar güdüsü içinde olsalar dahi insan odağında belirli hakları sağlamaya çalışmaktadırlar. Genel olarak küçük veya büyük kurum ve kuruluşlarda çalışanlar incelendiğinde, işbölümü vasıtasıyla, sürekli, belli bir sorumluluk ve disiplin kuralları ile hem kurumun amacını gerçekleştirmek hem de kendi kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için bir amaç içinde iş yaparlar. Kuruluşlarda İK Yönetiminin asıl görevi, çalışanların çabalarını uyumlu bir işbirliği içinde organizasyonun amaçlarına yönelterek, çalışanlarla organizasyon amaçlarını entegreli bir şekilde gerçekleştirmektir. Kuruluşlar, hem sosyo ekonomik olarak farklı kültürden ve hem de farklı yaşam tarzında olan birçok insanın kümesinden oluşmaktadır. Bundan dolayı yöneticiler de bütün bu çeşitliliği kuruluş hedefine entegreli olarak çalışabilmesi ve hedeflerin gerçekleşmesi için yönetirler. Bunu yaparken yapay zeka gibi teknolojik gelişmelerden de faydalanırlar.

Dünya genelinde şirketlerde İKY için yapay zekayı kullananların ortalaması %88'dir. Küresel dünya ticaretini yönlendiren Çin şirketlerinde %100 ve ABD şirketlerinde ise %83 oranındadır. (İnsan Kaynaklarında Yapay Zeka ve İK'da Yapay Zekanın Geleceği, 2021) Yukarıdaki bölümde İKY kavramı, tanımı ve yönetiminin özellikleri ele alınmıştır. Şimdi de aşağıdaki bölümde yapay zekanın gelişimi ve ardından İKY'de kullanımı noktalarına değinilecektir.

3.3. İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zekanın Kullanımı

Yukarıdaki bölümlerde işletmede personelle ilgili olan faaliyet alanının sorumluluğu ya da yönetimi yerine, çalışan personellerin kendilerini tatmin edici, yeteneklerini geliştirici hem de işletmenin amaçları doğrultusunda personelin çalışıp, örgütlendirilmesi sürecine insan kaynakları yönetimi denildiğinden bahsedilmiştir.

Diğer taraftan süreçleri hızlandıran ve kolaylaştıran otomasyon, yapay zeka (YZ), İngilizce olarak (AI), robotlar, sanal gerçeklik, makine öğrenmesi otonom araçlar, veri işleme gibi hızla gelişen teknolojiler için çok büyük şirketler ciddi yatırım yapmakta ve uygulamalar ürettikleri de yine yukarıda yapay zeka ile ilgili bölümde aktarılmıştır. Yapay zekâ farklı fonksiyonlarda kullanılmaktadır. Bunlar personel seçme, eğitim, kariyer yönetimi, ücret ve performans değerlendirme gibi temel uygulanabilir alan olduğu görülmektedir. Yapay zeka çözümlerinin kullanılan ve en etkili olduğu İKY alanlarının işe alma ve yetenek kazandırma alanlarıdır (Meister, 2017; aktaran (Tiftik, 2021, s. 377) Yapılan araştırmalar yapay zekanın insan kaynakları entegrasyonunun oldukça kolay olduğunu göstermektedir. Örneğin Oracle / Future Workplace tarafından yayınlanan rapora göre, İK çalışanı, yapay zekanın kendi İK süreçlerine entegrasyonunu memnuniyetle karşılıyor. Araştırmaya göre kişilerin %64'ü tavsiye için yöneticilerden çok bir yapay zeka robotuna itimat edebileceklerini göstermektedir. (İnsan Kaynaklarında Yapay Zeka ve İK'da Yapay Zekanın Geleceği, 2021) Araştırmalarda İKY ve işletme arasındaki ilişki karşılıklı etkileşim halinde olduğu tartışılmıştır. Yapay zekaya İKY odaklı bakıldığında, göstergelere göre pozitif olduğu görülmüştür.

Yapay zekayla birlikte insan elinin yerini makine tamamıyla alması da büyük bir şekilde yerini almaktadır. Eski sosyologlar otomasyon kullanımı ve ellerinin yerini makineler aldıkça beyaz yakalılar ve hizmet sektöründe çok yeni daha fazla iş yaratılacağı düşünüyordu, lakin bu uygulamada sanayi sonrası sadece teknik, mekanik işlerde makineler kullanılabilirdi. Diğer taraftan günümüzde makineler insanların yapamadığı işleri yapmaya başladıkça hem de daha hızlı yapmaya başladıkça bunların ekonomik katma değeri de fazla oldukça yapay zeka, robotlar gündelik yaşamdaki ve işletmelerde yeri genişliyor. Bu durumda işe yaramazlık ve şevksizlik hissi oluşuyor kişilerde ayrıca kendimizi yeni teknolojiye uyum için sürekli sürekli geliştirme, hayat boyu eğitim gibi toplumsal ve psikolojik süreçler ortaya çıkmaktadır. (Sennett, 2011, s. 62-63)

Örneğin Marketing Türkiye haberine göre de Microsoft gibi büyük şirketlerde yapay zeka kullanıma geçtikçe yapay zeka bağlantılı işlerde çalışanlar işten çıkartılmaktadır. (Marketing Türkiye, 2020). İKY alanında da yapay zeka ile direkt bağlantılı olan işler için işten çıkartma gibi süreçler söz konusu olabilir.

Aşağıdaki başlıklar altında İKY alanında yapay zeka kullanım alanlarından bahsedilecektir.

- Şirketler kendi politikaları veya avantajları gibi bilgileri aktarmak ve aramak için sohbet robotlarına başvuruyor
- Dijital medya profilleri gibi kamuya açık verilere dayanarak en iyi adayları bulmak
- Kendi bünyesine çalışanlara eğitim ve öğretim için, kendilerini teknolojinin değişimine uyum sağlamak için önerilerde bulunmak.
- İşe seçme ve alım esnasında adaylarla iletişim kurmak için sohbet robotlarını sunmak
- Seçilen adayların taranması ve değerlendirilmesi ve karar kılınması.

Yukarıda bahsedilen bu maddelerdeki işlevler daha da ayrıntılı olarak aktarılacaktır.

3.4. Personel Seçme Sürecinde Yapay Zeka

Dünya gazetesini haberine göre yapay zeka personelin seçimi için testler, mülakat gibi yüz yüze gerçekleşen süreçleri ve manuel olarak yaptıkları programı otomatik olarak gerçekleştirmeye başlamıştır. (Gürsel, 2021) Bu durumda kişiler yaştan ve belirli kriterlerden dolayı otomatik olarak elenerek sistem dışı bırakılmaktadır. Bu durum kişilerin kendilerini atıl durumda hissetmesine neden olmaktadır. Kişilerin dürüstlük, insanlık gibi özellikleri ve duygusal bağlantıya hiç girmeden, görüşmeye kabul edilmeden elenmesi söz konusudur. Bununla birlikte yapay zekanın personel seçiminde kişiler ve İKY açısından avantaj olduğu durumlarda vardır. Örneğin bir işletme engelli yüzdesi belirli bir oranın üzerindeki kişileri istihdam edecek ya da belirli yıl cezaevinde tutuklu kalmış dezavantajlı grubu işe alacaksa da sistemden sadece onların seçimini sağlamaktadır. Öncelikli hemen o grubu yapay zeka destekli database tarafından bulunup, aranmakta ya yine yapay zekayla mail, mesaj gönderilmektedir.

Personel seçme süreci

- Test etme,
- Video mülakat
- Seçim kararı üzerinden yapay zeka kullanımı konusunda şu şekilde bir süreç işlemektedir:

İşletmenin ihtiyacı olan doğru yeteneği kazandırmak için ihtiyaç olan insan kaynağının temin sürecinde yani işe alım süreci insan kaynakları için zorlu bir süreçtir. Büyük şirketlerde alınan yüzlerce başvurunun arasından başvuran kişileri belirlemek ve yapılacak işe uygun olan

adayları seçmek için belirli sınav ve mülakatların yapılması kurum için belirli bir zaman

maliyeti ve maddi kayıptır. Yapay zeka teknolojik faktörü bu esnada İKY için etkili bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. İşe alımın ilk evresinde gerçekleşen adayları bulma, test etme işlemleri günümüzde birebir yüz yüze başvurular şeklinde değil, aracı olan internet siteleri ya da kurum ev kuruluşların kendi web adresi üzerinden gerçekleşmektedir. İş bulmak amacıyla ile özgeçmişlerini ve demografik özelliklerini bu sitelere yükleyen kişi, kurumun uygun kişiyi seçebilecekleri veri tabanını oluşturmaktadır. Sonrasında kuruma uygun kişileri seçmek için yapay zeka seçme ve eleme sayesinde adayların birçoğunu yaş, nitelik, yüz tanıma gibi süzgeçten elemektedir. Böylelikle zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır (Şekeroğlu & Özer, 2019).

Teknolojide yaşanan bu gibi gelişmeler, işletmeler açısından büyük büyük kolaylıklar getirirse de çalışanlar ya da çalışmak için personelin başvuru ve seçme açısından ayrıca iş, emek, psikoloji, güvenlik, ekonomi, sosyal ilişkiler gibi pek çok alanlarda yeni bir değişim sürecini tetiklemektedir. Çünkü bu aşamalarda devreye giren yapay zeka robotlar, çeşitli otomasyon araçları personel seçim kararında bir eleme yapıyor, önce makine yani yapay zeka sizin uygunluğunuza karar veriyor, teknik elemeyi aşan kişiler İKY önüne gelebilir durumda olmaktadır.

Seçilen adayları ilk eleme sonrası tekrardan bir sınav ve mülakata tabi olması durumu da söz konusudur. Burada da araya başka bir yapay zeka etkisi insan kaynakları birimi ile görüşülmeden önce yapılan sınav veya mülakatlardır. Örneğin bir şirketin geliştirdiği Mya chatbotlarıdır. Bu chatbot, işe başlamak için başvuruda bulunan adaylarla online bir konuşma gerçekleştirmekte, görüşme sonlanınca da, Mya chatbot başvuru sistemine aday ile ilgili bir skor belirlemekte ve rapor göndermektedir. Eğer bir canlı ruha sahip kişi olarak yapay zekaya ayak uydurup onu etkileyebildiyse büyük ihtimal insan kaynakları ile görüşme adımı başlanabilecektir. Sonrasında sizi insan kaynaklarına bağlıyor bu yazılım. Personelin tüm özelliklerini İK personeline ulaştırıyor (Medium, 2018, aktaran; (Şekeroğlu & Özer, 2019)

Yukarıdaki süreçlerde akıllı işe alım, eleme, mülakat süreçleri şirketler için oldukça faydalı olduğu görülmektedir. Bu birini işe almak, mülakat gibi süreçler yapay zeka ile gerçekleşirken diğer taraftan işten çıkartmak da dahil yapay zekayla yapılmaktadır. (Avcı, 2021) Yukarıda bahsi geçilen işten çıkartılırken yapay zeka tarafından çıkartılma durumu Akıllı Havada filminde işlenmektedir. İşten çıkartmak için artık duygusal olarak iş verenin veya yöneticinin üzülmediği, yıpranmadığı bir tuş ile yapay zeka ile işten çıkartmalarında olduğu bir dünyaya doğru gidiyoruz.

3.5. Eğitim ve Geliştirme Sürecinde Yapay Zeka ve Robot Eğitimciler

Öğrenmeyi artırmak için YZ kullanıldığında şirket açısından oldukça hem zamandan hem mekandan kazanılacaktır. Ayrıca İKY’de yapay zeka kullanıldığında şirketlerin rekabetçi pozisyonları ve şeffaflıkları korunmaktadır. YZ yetenek geliştirme sürecini otomatik hale getirmesiyle ve İKY bölümündeki operasyonel süreçleri dönüşmesiyle aslında hem personele hem de işletmeye faydalı olduğu araştırmalarda ortaya konulmuştur (Kambur, 2022). Bütün şirketler yapay zeka teknolojilerinde adım atmaya çalışmaktadır. Serbest piyasa koşullarında rekabeti yakalamak için personel arasında ve operasyonel süreçlerde hız kazanmak için YZ alanında da şirketlerin her geçen gün etkinlikleri artmaktadır.

3.6. Kariyer Yönetim Sürecinde Yapay Zeka

Kariyer yönetimi sürecinde

- Yetenek geliştirme
- Terfi
- Takım oluşturma

Yapay zekâ ile takım yöneticileri, yetenek boşluğu değerlendirmelerine dayanarak ekibi için yetenek geliştirmeye yönelik dijital eğitim fırsatları planlanıp, oluşturulmaktadır. Sesli-konuşmalı yapay zekâ çalışanların ve yöneticilerin eğitim ilerlemelerini izlemelerine desteklemektedir. Öte yandan yapay zekâ, İK'nın tekrarlayan, düşük değerli görevlerin otomatikleştirilmesine ve daha stratejik çalışmalara odaklanmayı artırma fırsatı sunmaktadır. Genel olarak İKY hizmetleri, yeni çalışanlar için standart işe uyum kazandırma işlemlerini ve performans takip cetvelleri ve terfi noktalarını yakalama gibi süreçleri de yapay zeka üzerinden dijital olarak sunmaktadır. (Gür, Ayden, & Yücel, 2019, s. 153-154) Yapay zeka destekli dijital platformlar işletmelerde tüm çalışanlara eşit düzeyde şeffaf olarak sunulması da takım içinde ve takımlar arasında başarıyı ve rekabeti artırmaktadır.

3.7. Ücret Yönetimi Sürecinde Yapay Zeka

- Ücret belirleme
- Finansal suçların tespiti

İKY de yapay zeka süreci ücret, tazminat belirleme de ve ödül şeklindeki ödemeler de, ayrıca örgütsel iş yapmak için insanları ödüllendirme de kullanılmaktadır. Şirketler rekabet edebilmek için; işverenler kendi işletmelerinde temel ücretlendirme sistemlerini personel performansına göre iyileştirir ve kazanç kar paylaşımı gibi değişken ödüllendirme, ücret uygulaması kullanırlar. (Gür, Ayden, & Yücel, 2019) Ayrıca Yapay zekanın yine finansal suçlar açısından hem koruyucu ve önleyici bir mekanizmaya da sahip olduğu görülmektedir. Yapay zekanın algılama sistemleriyle çalışan davranışını önceden analiz etmekte ve ekstra güvenlik mekanizması oluşturulmaktadır. Örneğin; IBM Watson yazılımı ile desteklenmekte olan sistem büyük veri ayıklama ve elde edilen verilerden anlamlı içerikleri üretebilme becerisine sahiptir. Yapay zeka sistemi hesapların güvenliği üzerine kuruludur. Diğer taraftan çalışanların hesaplarına karşı olası saldırıları da inceleyebilme özelliğine sahip olan IBM Financial Crimes, mali suçlarla mücadele birimleri ile koordineli biçimde çalışabilmeyi amaçlamaktadır. Finansal suç tespit platformu olan uygulaması yapılan QuantaVerse şirketlerin olası bir dolandırıcılığa karşı korunmalarını sağlamak için CAE Checkup isimli uygulama ile verileri analiz ederek şüpheli olan işlemleri gözlemleyerek hızlıca tespit etmektedir. Dolayısıyla yapay zeka finansal suçlar gerçekleşmeden önce caydırıcı, önleyici ve ya tespit edici şeklinde pek çok fonksiyonu mevcuttur. İşlem verilerini belirli bir süzgeçten geçirerek çalışanlar arasında terör finansörlerini, dolandırıcıları, para aklayanları, rüşvet alanları, yolsuzluk yapanları tespit edilmesini sağlamaktadır. (İçer ve Buluz, 2019: 17). Finans departmanında da bilhassa geliştirilen yapay zeka uygulamalarıyla daha da kayıt altına alınması, suçların da kaydı olduğu kontrolü daha mümkün olabilen bir mekanizmaya dönüşmüştür.

4. Performans Değerlendirme Sürecinde Yapay Zeka ve Performans Verisinin Ölçülmesi

Geleneksel yöntemlerle büyük şirketlerin yani çalışan sayısı 3 bin üzeri olan şirketleri düşündüğümüz de performans skor tablosu oluşturması ve yönetmesi İKY alanı için oldukça zordur. Bu noktada yine kolaylaştırıcı olarak günümüz de yapay zeka devreye girmektedir. Çalışanların performanslarını yapay zekâ teknolojileriyle ölçen, bunu ilk başaran küresel şirket IBM'dir. Yaklaşık 400.000 gibi devasa çalışanı olan IBM için performans değerlendirme raporu oluşturmak ve performans skoru tespit etmek, aşırı uğraştırıcı bir iştir. Ayrıca geleneksel

yollarla çalışanların performans değerlendirmesini yapmak çok fazla zaman gerektirdiği düşünülürse oldukça külfetli bir süreçtir. Yapay zeka desteği Watson isimli yazılım programıyla IBM, performans değerlendirmelerini oldukça kısa sürede gerçekleştirmektedir. Watson ile çalışanların iş motivasyonlarında da süreklilik sağlanmaya çalışılıyor. Watson, çalışanların gelecekte nasıl bir performans göstereceklerini de ön görmektedir (Sindu, 2018, s. 5255). Şirketlerde yöneticiler bazen performans ile potansiyeli karıştırma, herkesi aynı görme, kendilerine benzeyen kişileri daha yukarıda değerlendirme, ayrımcılık yapma, yöneticiler tarafından sevilen kişileri daha yüksek performanslı olarak değerlendirme gibi bazı taraflı değerlendirmede bulunabiliyorlar. Yapay zekâ teknolojileri ile şirketler, çalışanları hakkında çok fazla veriye sahip olmaktadır. Fakat çok fazla veriye sahip olmak önemli değildir. Asıl önemli olan mevcut veriyi doğru kullanabilmektir. Yapay zekâ teknolojileri çalışandan aldığı verilere göre her personelin kapsamlı bir değerlendirmesini yapmaktadır. Değerlendirmeye göre ortalama bir performans skoru belirlenmektedir. Ayrıca personelin gelecekte nasıl bir performans sergileyeceğinin tahmini de yapılmaktadır. Yapılan bu kapsamlı değerlendirme ile ortalama performans skorunun altında kalan çalışanların, eksiği olduğu alan tespit edilebilmektedir. Yapay zekâ, çalışanın eksiği olduğu alanı yöneticisine bildirmektir Belirli aralıklarla tekrarlanan değerlendirmenin yardımı ile çalışanın eksik olduğu yönlerin giderip giderilmediğinin tespiti yapılabilmektedir. Gelişim göstermeyen çalışanların işlerine son verilebilmektedir.

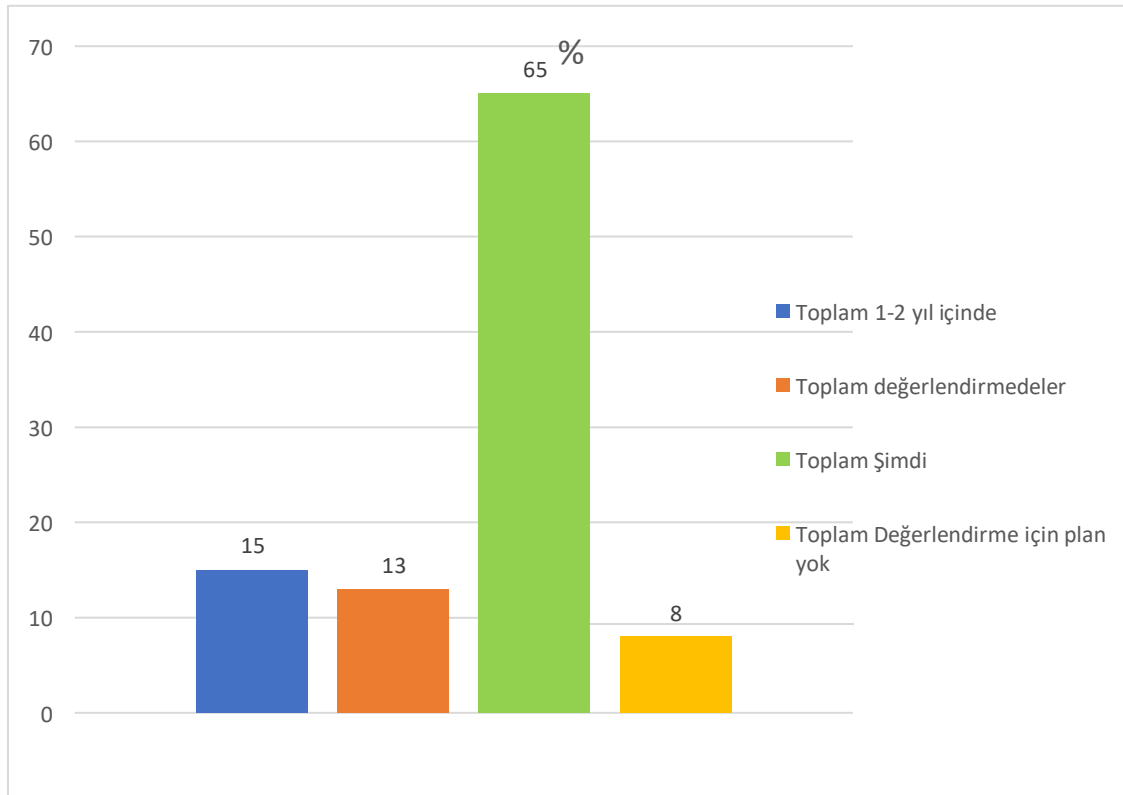
5. Yapay Zekanın Yaratabileceği Değişimin İnsan Kaynakları Çalışanları ve Yöneticiler Tarafından Algılanma Biçimleri

Yapılan literatür araştırmaları neticesinde İKY alanında yapay zekânın kullanımı hem olumlu hem de olumsuz sektörel ve teorik bulgular olduğu görülmüştür (Tiftik, 2021, s. 375). Yapay zeka ile birlikte işyerlerinde sanal asistanların, sohbet botlarının ve aynı zamanda yöneticilerce de kişisel yaşam alanlarında kullanımı artmıştır. Bu tarz koçluk, mentorluk veya yeni işler bulmaya yardımcı olan araçlar hem yöneticiler hem de insan kaynakları çalışanları için faydalı bulunmaktadır. Ayrıca yapay zeka 7/24 hiç yorulmaksızın hizmet sunmaktadır. Bu durumda yapay zeka kullanıcıları tarafından oldukça çekici gelmektedir. (Kambur, 2022, s. 142)

Yapay zeka İK çalışanlarına ve yöneticilere rutin işlerden kurtulmada kolaylık sağlamaktadır. İşe alım süreçlerinde gerçekleştirilen mülakatlar kimi zaman subjektif faktörlerden etkilenebilmekte ve karar vericilerin zaman zaman yanlı seçimler yapmalarına imkân verebilmektedir. Günümüzde yapay zekânın insan kaynakları (İK) süreçlerinde ve işe alım aşamasında kullanılması karar vericilerin işlerini kolaylaştırmakta ve doğru eşleştirmeler yapmalarını sağlamaktadır. Nihai kararı yine insan verse de, yapay zeka bu süreçte iş gereklerine uygun adayların kriterlerini saptamada ve eşleştirmede nihai karar vericilere yol göstermekte ve zamandan tasarruf sağlayarak etkin karar verilmesine yardımcı olmaktadır. (Bal, Bal, & Bozkurt, 2019) İşletmeler açısından İK yazılımı kullanmak genelde olumlu görülmektedir. Bunun kanıtını da şu şekilde değerlendirebilir. Dünya ekonomisini yöneten ABD’de İK yazılı küçük şirketlere kadar inmiştir. (Aşağıdaki şekil 7’de yapay zeka kullanım oranlarına bakınız)

Şekil 1: ABD’de küçük işletmelerde insan kaynakları yapay zeka kullanımı

Kaynak: Doğukan Özel tarafından Capterra survey verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

İKY alanında yapay zeka kullanımı her geçen gün İKY çalışan ve yöneticilerinin teknolojik olarak yeniliğe adapte olması için sürekli öğrenme içerisinde olmaları gerekmektedir. (İnsan Kaynaklarında Yapay Zeka ve İK'da Yapay Zekanın Geleceği, 2021) Kısaca bakıldığında İKY alanında çalışanlar kişiler yapay zeka ile birlikte yeni gelişmelere ve yapay zeka kullanımına hazır aynı zamanda dijital medya teknolojileri alanında meraklı olmaları gerekmektedir. HR dergisindeki makaleye göre, yapay zekanın gelişmesiyle insan kaynakları pozisyonları, şirketlerde en popüler meslek olacaktır. Çalışanları kariyerleri boyunca yönlendirmelerine, iş analitiği ve stratejilerine İK profesyonellerinin vazifesi olacaktır. Var olan İK trendlerinin haricinde kendilerini iş gücü danışmanı, performans koçu, örgütsel psikolog, yetenek kazanım teknolojileri seçme başkanı gibi, İK veri bilimcisi / baş teknoloji sorumlusu olmak için yeniden konumlandıracakları bir gelecek olacaktır. Teknoloji, işi daha heyecan verici, daha talepkâr ve belki de daha rekabetçi hale getirmek için daha büyük sorunların ele alınmasında İK'yı serbest bırakıyor. Birçok kuruluş; mutluluk yöneticisi, yetenekleri çekme stratejisi direktörü, kurumsal iyimserlik yöneticisi gibi kritik ve yeni görevleri "İnsan Kaynakları yöneticisi" unvanına ekliyor. Günümüzde, İK profesyonellerinin popülaritesi artıyor (Geleceğin İK'sı için Hazırlanmak!,2019).

Sonuç

Bu araştırma, insan kaynakları yönetiminde yapay zekanın kullanımı üzerine ele alınmıştır. Araştırmadaki hedefimiz yapay zekanın avantaj ve dezavantajlarını ortaya koymak ve yapay zekanın insan kaynakları yönetimi üzerindeki etkisini kavramsal tartışma olarak sunmaktır. Bu hedefimizi gerçekleştirdik. Araştırmada yapay zeka ve insan kaynakları yönetimi kavramları üzerinden literatürden faydalanarak kavramsal tartışmayı analitik şekilde sunmaya çalıştık. Yapay zekanın insan zekası gibi düşünme yeteneğine sahip olduğu varsayılırsa, bu teknolojilerin insan kaynakları departmanının iş süreçlerine önemli ölçüde etki edeceği tahmin ediliyor. Ancak bu teknolojik gelişmenin insan kaynakları departmanını nasıl etkileyeceği ve çalışanlara nasıl davranacağı belirsizdir. Mevcut literatüre bakıldığında, insan kaynakları yönetimi personel bulma, eğitim, geliştirme, performans değerlendirme, kariyer yönetimi ve maaş yönetimi geleneksel olarak çok zor ve karmaşıktır. Ancak insan kaynakları departmanında yapay zeka teknolojisinin kullanılmasının tüm bu süreçlerin kullanımını değiştireceği ve mevcut süreci kolaylaştıracağı beklenilmektedir. İnsan kaynakları yönetiminde yapay zekanın amacı, bu süreçleri kolaylaştırmak ve hem İKY yöneticilerinin hem de çalışanların zamanlarını daha verimli kullanmalarını sağlamaktır.

Günümüzde yapay zeka teknolojisi, insan kaynakları departmanında otomasyon gerektiren görevleri yerine getirebilmekte ve normal işlerde kullanılabilir. Başka bir deyişle, çalışanların yapması gerekmeyen basit, monoton işlerin yerini alabilir. Ancak gelecekte daha karmaşık ve zaman alıcı işler için kullanılması bekleniyor. Microsoft ve IBM gibi global şirketlerde yapay zekânın tüm bölümlerde kullanılması ile yeni bir endüstriyel devrim başladığı görülmektedir. İşlerin yapılış biçimlerinin değişeceğini ve bu durumun gelecek on yıllarda da devam edeceği uzmanlarca da ifade edilmektedir. Yapay zekâ teknolojilerinin kullanımıyla birlikte yeni beceriler ortaya çıkabileceği gibi, bu yeni durum çalışanların algısını etkileyebilir. Yapay zeka ile hem bir şeffaflık sağlanırken hem de toplumda adaletsizliğin artacağını, yapay zekanın işletmelerdeki pek çok çalışanın yerini alacağını ve işlerin yapılış biçimlerinin değişeceği de öngörülmektedir.

Kaynakça

Armstrong, M. (2009). *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice* (11 b.). London.: Kogan Page Limited.

Avcı, B. (2021). *İnsan Kaynakları İçin Yapay Zeka Kullanan 3 Teknoloji Şirketi*. webtekno: <https://www.webtekno.com/insan-kaynaklari-yonetimi-yapay-zeka-h80628.html> adresinden alındı

Bal, M., Bal, Y., & Bozkurt, S. (2019). İnsan Kaynakları Yönetiminde Etkin Bir İşe Alım Süreci İçin Yapay Zeka Yöntemlerinin Kullanımı. 3. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi*. Bodrum/Muğla. 05 25, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/336749269_INSAN_KAYNAKLARI_YONETIMINDE_ETKIN_BIR_ISE_ALIM_SURECI_ICIN_YAPAY_ZEKA_YONTEMLERININ_KULLANIMI adresinden alındı

Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Becker, B. E., Huselid, M. A., & Pickus, P. S. (1997). HR as a Source of Shareholder Value: Research and Recommendations. *Human Resource Management*, 36(1), 39–47. 05 31, 2022 tarihinde <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.587.9453&rep=rep1&type=pdf> adresinden alındı

Byars, L. L., & Rue, L. W. (1997). *Human Resources Management* (5. b.). Chicago: Irwin.

- Chênevert, D., & Tremblay, M. (2009). Fits in strategic human resource management and methodological challenge: empirical evidence of influence of empowerment and compensation practices on human resource performance in Canadian firms. *The International Journal of Human Resource Management*, 20(4), 738-770. doi:10.1080/09585190902770547
- Creswell, J. W. (2017). *Research Desing (Araştırma Deseni)* . (S. B. Demir, Çev.) Ankara: Eğiten Kitap.
- Geleceğin İK'sı için Hazırlanmak! (2019). *HR Dergi -İnsan Kaynakları ve Yönetim Dergisi*. 2022 tarihinde <https://hrdergi.com/gelecegin-iksi-icin-hazirlanmak> adresinden alındı
- Guest, D. E. (1987, 09). Human Resource Management and Industrial Relations. *Journal of Management Studies*, 24, 503-527. 05 31, 2022 tarihinde <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1467-6486.1987.tb00460.x> adresinden alındı
- Gür, Y. E., Ayden, C., & Yücel, A. (2019). Yapay Zekâ Alanındaki Gelişmelerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkisi. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 137-158. 04 07, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1549316> adresinden alındı
- Gürbüz, S. (2013). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Kuramsal Temelleri: Evrenselci, Koşul Bağımlılık Ve Yapısalcı Yaklaşımlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1). 06 02, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28314/300883> adresinden alındı.
- Gürsel, E. E. (2021, 06 22). *Yapay zeka İK'ya yarayacak*. 05 30, 2022 tarihinde dünya: <https://www.dunya.com/dunyanin-iksi/yapay-zeka-ikya-yarayacak-haberi-625535> adresinden alındı
- <https://www.bbc.com>. (2016, 10 20). 05 29, 2022 tarihinde Tesla yeni arabalarının tümünü sürücüsüz araç olarak üretecek: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-37714654> adresinden alındı
- İnsan Kaynaklarında Yapay Zeka ve İK'da Yapay Zekanın Geleceği*. (2021, 05 24). 06 01, 2022 tarihinde <https://idenfit.com/>: <https://idenfit.com/blog/insan-kaynaklarinda-yapay-zeka/> adresinden alındı

Kambur, E. (2022). "Yapay Zeka Çağında İnsan Kaynakları Yönetimi Konusunda Yazılmış Türkçe Makaleler Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (48), 139-152. 05 30, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1549316> adresinden alındı

Kumar, R. (2010). *Human Resource Management: Strategic Analysis Text And Cases*. Hindistan: International Publishing House.

Marketing Türkiye. (2020, 06 02). 06 06, 2022 tarihinde Microsoft'ta onlarca içerik üreticisinin yerini yapay zekâ alıyor!: <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/microsoftta-onlarca-icerik-ureticisinin-yerini-yapay-zeka-aliyor/> adresinden alındı

Oke, S. A. (2008). A Literature Review on Artificial Intelligence. *International Journal of Information and Management Sciences*, 19(4), 535-570. 04 01, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/228809837_ARTIFICIAL_INTELLIGENCE_A_REVIEW_OF_THE_LITERATURE/link/5eec7244a6fdcc73be8961c6/download adresinden alındı

Özgen, H., Öztürk, A., & Yalçın, A. (2010). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Adana: Nobel.

Sabuncuoğlu, Z. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi (Uygulamalı)* (7. b.). İstanbul: Beta.

Sennett, R. (2011). *Yeni Kapitalizmin Kültürü* (2. b.). (A. Onocak, Çev.) İstanbul: Ayrintı Yayınları.

Sindu, M. (2018). ARTIFICIAL INTELLIGENCE VS HUMAN RESOURCE PRACTICES IN BANKING SECTOR. *International Journal of Social Science and Economic Research*, 3(9), 5253- 5258. 04 23, 2022 tarihinde <https://ijsser.org/more2018.php?id=362> adresinden alındı

Steinbeck, J. (2018). *Fareler ve İnsanlar*. (A. Ece, Çev.) İstanbul: Sel.

Steinbeck, J. (2020). *Gazap Üzümleri*. İstanbul: Sel.

Stewart, G. L., & Brown, K. G. (2009). *Human Resources Management: Linking Strategy to Practice*. USA: Wiley.

Şekeroğlu, S., & Özer, K. (2019). İnsan Kaynakları Yönetiminde Teknoloji ve Yapay Zekânın Etkisi . *researchgate*, 185-192. 05 30, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/340352063_INSAN_KAYNAKLARI_YONE

TIMİNDE_TEKNOLOJİ_VE_YAPAY_ZEKA'NIN_ETKİSİ/link/5e84b9fb299bf130796e31ad/downloadadresinden alındı

Tanke, M. L. (1990). *Human Resource Management For The Hospitality Industry* (5. b.). DelmarLearning.

Tiftik, C. (2021). İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zekâ Teknolojileri ve Uygulamaları. *IBAD SosyalBilimler Dergisi*, 9, 374-390. doi:10.21733/ibad.833256